Şehir ve Cemiyet

weber • tönnies • simmel

hazırlayan: ahmet aydoğan

İZ YAYINCILIK

Şehir ve Cemiyet

İZ YAYINCILIK: 310
Düşünce dizisi: 68
İstanbul, 2000

ISBN 975-355-430-3

dizgi, iç düzen: İz Yayıncılık
kapak: Hamdi Akyol
baskı, kapak baskısı, cilt: Umut Matbaası

İZ YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk, Defne Han, No: 27/15 34410 Cağaloğlu/İstanbul
tel-faks: (212) 520 72 10

http://www.izyayincilik.com
e-mail: bilgi@izyayincilik.com

ŞEHİR VE CEMİYET

Max Weber
Georg Simmel
Ferdinand Tönnies
Don Martindale

ÖNSÖZ VE YAYINA HAZIRLAYAN
Ahmet Aydoğan

İZ YAYINCILIK

İçindekiler

Önsöz
Ahmet Aydoğan
7

Şehir Kuramı
Don Martindale
35

Şehrin Doğası
Max Weber
101

Batı Şehri
Max Weber
131

Metropol ve Zihinsel Yaşam
Georg Simmel
167

Gemeinschaft ve Gesellschaft
Ferdinand Tönnies
185

Seçilmiş Kaynakça
219

Önsöz

AHMET AYDOĞAN

Unreal City,
Under the brown fog of a winter dawn,
A crowd flowed over London Bridge, so many,
I had not thought death had undone so many.
Sighs, short and infrequent, were exhaled,
And each man fixed his eyes before his feet.
(...)
The river's tent is broken; the last fingers of leaf
Clutch and sink into the wet bank. The wind
Crosses the brown land, unheard. The nymphs are departed.
Sweet Thames, run softly, till I end my song.
The river bears no empty bottles, sandwich papers,
Silk handkerchiefs, cardboard baxes, cigarette ends
Or other testimony of summer nights. The nymphs are departed.
And their friends, the lottering heirs of City directors;
Departed, have left no adresses.
T.S. Eliot, *The Waste Land*

Daha genel bir başlıkla ve cemiyet planını da gözardı etmeden muhtevasının sıkleti itibariyle "Şehir ve Şehir Teorilerinin Değerlendirmesine Genel Bir Giriş" olarak nitelendirilebilecek bu kitap, Don Martindale'in sunuş mahiyetindeki makalesini (*The Theory of City*) müteakiben, Max Weber'in "*Die Stadt*" isimli monografisinin ilk iki bölümünü, Simmel'in "*Die Grosstädte und das Geistesleben*" isimli meşhur konferansını ve Ferdinand Tönnies'in, başyapıtından neredeyse yarım yüzyıl sonra, ölümünden beş yıl önce yayınlanmış olan, bir

hülâsa ve son mülâhazalar niteliğindeki "*Gemeinschaft und Gesellschaft*" isimli makalesini ihtiva etmektedir. İlk bölümde, başta Amerikan şehir teorisyenlerininki olmak üzere, belli başlı şehir nazariyeleri ele alınıp değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, Max Weber meşhur monografisinde şehrin doğasına, dokusuna —şehri oluşturan tarihî, siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel amillere nüfuz etmeye çalışmaktadır. Üçüncü bölümde Simmel şehir olgusunu, daha çok ferdî ve içtimaî hayatta yol açtığı sonuçlarıyla ele almaktadır. Son bölümde ise, Tönnies toplumsal ilişki tiplerini ve tarih içerisindeki seyrini tahlil ederken şehir meselesi farklı bir noktaı nazardan ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kitap ele aldığı meseleye mümkün olduğunca geniş bir perspektiften yaklaşmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan kitap, muhteviyatıyla İz Yayıncılık'tan bu yayın döneminde çıkmış olan iki önemli kitabı, Simmel'in "Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma" (*Konflict & Der Konflict der Modernen Kulture*) ve Eaton'ın "Kalenin Kıralı" (*King of the Castle*) isimli çalışmalarını tamamlayıcı bir mahiyet arzetmektedir. Bu kitabın bir başka anlamı ise, Alman toplumbiliminin üç büyük simasını, —ilkinin yeterince tanındığı ileri sürülebilirse de diğer ikisi için aynı şeyi söylemek güçtür— Weber, Tönnies ve Simmel'in Türk okuyucusuna tanıtılmasına katkıda bulunacak olmasıdır.

Martindale Kıta Avrupasındaki şehir teorisinin gelişimini değerlendirirken, Amerikan toplumbilim çevrelerindeki tesirlerini de gözönünde tutarak, üç ismi ön plana çıkarmıştır. Bunlardan ikisi, Weber ve Simmel, —zikredilen çalışmalardan biri tamamen diğeri de okuyucuya bir fikir verebilecek ölçüde kısmen— kitaba dahil edilmiştir. Spengler'in meşhur "*Der Untergang des Abendlandes*" isimli kitabındaki konuyla ilgili bölümlerin kitaba neden dahil edilmediği, cevablanması bir zorunluluk boyutunda olmamakla beraber, açıklamaya muhtaç bir mesele olarak ortada durmaktadır. O halde böyle bir soruya istinaden de olsa, bu bölümler hakkında birkaç söz söylemek isabetli olacaktır.

Gerek Martindale'in girişi, gerekse Weber'in çalışması, meseleye dışarıdan bakan birisinin tecessüsünü kurcalayan yönlerini ele alıp bu hususta ileri sürülen teorileri (Weber'in çalışmasının ilk bölümü buna ayrılmıştır) değerlendirdiklerinden, bu bahiste daha fazla söz etmeye lüzum yoktur: Toplumlar halinde yaşayan insanın yeryüzündeki serüveninde onun toplumsal yanıyla ilgili çeşitli fenomenler belirir, şehir bu fenomenlerden biridir ve daha çok ekonominin hakim olduğu, kendine özgü bir doğası vardır; Weber çalışmasında meselenin daha çok bu yönüyle ilgilenir ve ileri sürdüğü temel tez şehir ismiyle anılan fenomenin, en kâmil manasıyla Batı'ya özgü ve tarihsel safahatı itibariyle Batı'daki demokrasinin gelişimiyle yakından ilintili olduğu yönündedir. Bu, bir bakıma rönesansla antikitenin keşfedilmesiyle, bu keşfin gecikmesinden sorumlu tutulan Hıristiyanlığa karşı takınılan tutumun, Ortadoğu orjinli olmasından ötürü, bütün Sami dünyasına teşmil edilmesi nedeniyle harita yapımından tutun da, tarihî, siyasî, içtimaî, kültürel yargılara—hasılı topyekun insanî etkinlik alanları hakkındaki değerlendirmelere (Grek mucizesinden Batı *exceptionalism*ine) kadar sirayet eden bir eğilimin, yirminci yüzyılın başlarına dek Batı'da hüküm süren Avrupa merkezciliğin tipik yansımalarından biridir. Ve seleflerine nisbetle başta Weber'in bizzat kendi çalışmalarıyla olmak üzere, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük ölçüde aşılmıştır.

Spengler'le ilgili soruya geçmeden son bir noktaya daha işaret etmek gerekir ki, bugünkü şartlar altında şehrin doğası, oluşumuna yol açan âmil ve saiklerden söz etmenin lüks sayılabileceği, bunun olsa olsa akademik bir uğraşın malzemesini teşkil edeceği ileri sürülebilir. Ve böyle bir itiraza hak vermemek de elde değildir. Fakat meselenin bir başka yönü ve günümüzde hayatî ehemmiyet kesbetmiş bir ikinci boyutu daha var ki, bir iki söz etmenin faydası her halde tartışma götürmez. Şehir meselesinin bu yönü aynı zamanda Eaton'ın sözü geçen kitabıyla da ilgilidir. Bu bağlantı esas itibariyle meselenin, kirlenen, yozlaşan, kısırla-

şan insanın yol açtığı giderek anlaşılmaz, zaptedilmez hale gelen toplumsal-kültürel manzarayla irtibatı cihetindendir ve yukarıdaki soru işte bunun için bir vesile olacaktır.

Bilindiği üzere Spengler konuyu adıgeçen eserde müstakil olarak değil fakat oldukça iddialı tarih tezinin —kendi ifadesiyle «*son Faustçu felsefe*!»— bir parçası olarak ele alır. Aslına bakılırsa şehir meselesinin böyle bir perspektiften ele alınıp işlenmesine herhangi bir mani yoktur, hatta giderek böyle bir yaklaşıma oldukça elverişli olduğu da söylenebilir. Birçok dilde şehir ve medeniyet kelimelerinin kökenlerine dair yapılacak basit bir inceleme bu iki kavramın birbirbiriyle yakınlığını gösterecektir. Birçok incelemede meselenin Yunancadaki *polis* Almancadaki *Stadt* kelimelerinin *Staat* kavramıyla olan yakınlığından devletle olan ilişkisi, dolayısıyla daha çok siyasî yönünün veya Aryan *Bhargh* kök sözcüğünün, Kıta Avrupası ve Anglo Sakson dünyadaki *burh, burg, bairgan*, nihayet *burgh, borgh* gibi müştaklarından daha çok toplumsal yönünün ön plana çıkarılmasına karşın, Spengler'in yaptığı gibi Latincedeki *civitas* —veya tam muadili olmasa da Arapçadaki *medine*— kelimelerinden yola çıkarak *civilization* — veya *medeniyet*— kavramlarıyla yakınlığına istinaden uygarlık perspektifinden, dolayısıyla "tarihsel" bakımdan ele alınması en az ilki kadar meşrudur. Hattızatında Spengler meseleye bu noktayı nazardan yaklaşanların ilki değil —İbni Haldun'un bedevî-medenî ayrımı hemen herkesin malumudur— belki sonuncularından biridir. Ama artık bu durumda sözkonusu olan hiç şüphesiz kelimenin mutad anlamında şehir, «polis» değil fakat Simmel veya Tönnies'in durumunda olduğu gibi toplumsal ilişkilerin bütünüyle farklı bir muhteva kazanarak bünyevî bakımdan değişik bir görüntü arzetmesi nedeniyle *Grosstädte* veya *metropolis* veya Spengler'inki gibi "Toprağa meydan okuyan, dış hatları itibariyle Doğayla çelişen, bütün Tabiatı inkâr eden, tabiattan daha başka, daha yüksek birşey olmayı talep eden"[1] kültürün tarih

1. O.Spengler, *The Decline of The West*, Tr. C.F.Atkinson, The Modern Library, s. 246.

içerisindeki seyrinin son aşaması durumundaki «geç şehir» veya *Megalopolis* (yahut *Kozmopolis*)tir.

Nietzsche'ye yüzyüze geldiği düşünsel temayüller için "taşkın, sersemletecek kadar gürültücü ve şamatacı bir tarihselcilik hastalığına, bir tarih hummasına yakalanmış", herşeyi tarihselleştirmek için "çırpınan, çırpındıkça bizzat dayanmak istediği şeyi yani «yaşamayı», insanî ve toplumsal varoluşu boğazlayan, insanî ve toplumsal olan herşeyi tarihe tutsak hale getiren, böylelikle insanın şevk ve hevesini, onun sınır ve hudut tanımayan güç istemini baltalayan" hipertrofik bir salgın dedirtecek[2] kadar uzun bir dönem Alman düşünçesini meşgul etmiş olan tarih fikri veya zaman içerisinde dünya tasavvuru Spengler'le, bir bakıma en vulgar, fakat aynı zamanda en derleyip toparlayıcı olan formunu dışavurmuştur.

Spengler, Nietzsche'nin bu şekilde kabaca hülasa edilen hücumunu üzerine alınmaksızın, —hatta onun, Goethe ile birlikte kendisini esinleyen iki büyük kişiden biri olduğunu ilan eder— Kant'ın karşısındaki durumunu, Platon'un Aristo karşısındaki konumuyla kıyasladığı Goethe'nin[3], "bütün tipleri içeren bir yapı planının varolması gerektiği" fikrinden hareketle omurgalılarda temel fenomen durumundaki "os intermaxillare" (iki elmacık kemiği arasında kalan ara çene kemiği), veya her tekil bitki formunda yaşayan başat bitki ideası (*Metamorphose der Pflanzen*, «Bitkilerin Başkalaşımı» isimli eserinde incelemiştir) hakkındaki araştırmasından ilhamla, tarihsel dünyada ortaya çıkan formların tasvir ve tahliline yönelik yeni bir yöntemin bulunması gerekliliğinde ısrar eder. Modern düşüncenin tabiat araştırmasını kolay bulduğunu, ve bunda da hayli ilerlediğini fakat tarih alanında tam bir yetersizliğin kendisini hissetirdiğini iddia eder. Bu yetersizliği aşmak için bir *morfoloji*—ki bilumum dünya tasavvuru biçimleri son tahlilde bu şekilde tanımlanabilir, buna mukabil

2. Nietzsche, *Unzeitgemaesse Betractungen* (Tr. D.Özlem, Tarih Felsefesi (Ege Ünv. Yay.) içinde).
3. Spengler'e göre Platon ve Goethe oluş, Kant ve Aristo varlık felsefecileridir.

tabiat kanunlarını ve illî ilişkileri saptayan ve bunları düzenleyen bilim, yani mekanik ve mekânsal olanın morfolojisi *sistematik* olarak adlandırılır— peşinde olduğunu ifade eder: "Sistematik bir biçimde dünyayı ele alma biçimi Batı'da son yüzyılda doruk noktasına ulaşmış ve geçmiş buna mukabil *Physiognomic*'in —ki organik olanın, hayatın ve tarihin ve bir doğrultu ve kader işareti taşıyan herşeyin morfolojisidir— büyük günleri henüz gelmemiştir."[4]

Yeri gelmişken işaret etmek gerekir, bunun böyle olmasında şaşılacak birşey yoktur; zira geleneksel düşüncenin *theoria-empeiria* veya *historia* ayrımının ve genel ilkelerin bilgisini vermemesi nedeniyle bu ikincisine karşı mesafeli tavrının *skolastik* olarak adlandırılıp bir kenara atılması bir kere kapıyı aralamıştır ve kapı bir kez aralandığında ardına kadar açılmasına mani olmak artık mümkün değildir. Aslına bakılırsa «fizyonomi» ve «morfoloji» klasik metafiziğin oluş ve bozuluşla ilgili, alanları ve sınırları belli kurallarının vulgarlaştırılmış biçimlerinden başka birşey değildir.[5] Şu farkla ki, ilkinde bir kuralın tatbikine, alan ve sınır bakımından hududunu aştığında itiraz her zaman mümkünken ikincisine, anlama zahmetine bile katlanmadan bu zamana mah-

4. O.Spengler, a.g.e., s., 71.

5. Örnek vermek gerekirse, "Devlet: Zümreler Meselesi" başlıklı bölümün girişinde, "kozmik cereyanların anlaşılamayacak kadar derin bir muamması olarak görülen hayat" (ki kavrayıştaki kucaklayıcılık bakımından Grek ve Stoa dünyasının ufkunu kat kat aşan, karşılığını ancak Vedik dünyada veya Çin'in Değişimler Kitabında bulabilecek bir ifadedir bu) hakkında serdedilen mütalalarda, nebat dünyasının toprağa bağımlı varoluş cevelanına karşı, kendi içinde ve makrokozmoza karşı, özgür, küçük bir dünya olarak dikilen hayvan dünyasının eril ve dişil ögeler sembolizmiyle verilmesi gösterilebilir. "Dişil öge, Kozmik'e daha yakın durur. Toprağa daha derin bir biçimde kök salmıştır ve doğanın büyük çevrimsel ritimlerinde dolayımsız bir biçimde içerilir. Eril öge, daha özgür, daha hareketli ve daha fazla hayvani vasfa sahiptir. Dolayısıyla canlı bir biçimde Kaderi tecrübe eder, Oluşun illî mantığını, İlliyeti kavrar. Oysa dişil unsurun bizatihi kendisi Kaderdir, Zamandır ve bu nedenledir ki, illiyet prensibi ona yabancıdır." Bütün bu söylenilenlere, eleştirmenlerine ve tabii günümüz insanına ne kadar tuhaf ve yabancı gelirse gelsin, söyleyecek birşey yoktur, ama az ileride bütün bunları tarihle bağlantılandırmaya kalktığında, Alman düşüncesine has cüretkârlıkla, giderek çarpıtmayla herşey birbirine karışır. Bunun gibi kitapta daha pek çok örnek mevcuttur ama bunları ele almanın yeri burası değildir.

sus bir eda ile «metafizik» deyip geçmek en kestirme yoldur ve böyle bir suçlamaya karşı, suçlamanın yöneltildiği mantık çerçevesi içerisinde herhangi bir savunma imkânı da yoktur. Nitekim kitabın eleştirilerinin büyük bir kısmı buna dört elle sarılmıştır.

Bilindiği üzere, Spengler'e göre kültürler organizmalardır ve dünya tarihi de onların ortaklaşa yaşam öyküsünden ibarettir. "Hep çocuksu kalan insanlığın ruh kökünden büyük bir ruh uyandığı, kendisini ondan ayırıp, biçimsiz olandan bir biçim, sınırsız ve kalıcı olandan sınırlı ve ölümlü birşey haline geldiği zaman, bir Kültür doğmuş olur. Nebat türünün bağımlı olduğu değiştirilmeye gerek duymayan kırsal bir manzarada yeşerir. Bu ruh halklar, diller, dogmalar, sanatlar, devletler, bilimler biçiminde potansiyellerinin tamamını gerçekleştirip kök ruha geri döndüğünde kültür ölür. [...] Amaca bir kez ulaşıldı mı, —fikir, iç olanakların bütün muhtevası, gerçekleşip dışsal olarak aktüel hale geldiğinde— Kültür birdenbire katılaşır, yaşam arzusunu yitirir, kam donar, yaratıcı gücü tükenir ve Uygarlık haline gelir..."[6]

Bu aşamada bütün değerler aşınır (transvaluation) ve altüst olur: "Ancak hasta insan uzuvlarını hisseder. İnsanlar *kült* ve *dogmalara* karşıt, metafizik nitelikten yoksun bir din inşa ettiklerinde, tarihî hukukun yerini "doğal hukuk" aldığında, sanatta artık taşınması veya hakim olunması mümkün olmayan *tarz* ve *üsluba* karşı tarzlar icad edildiğinde, insanlar Devleti, değiştirilebilirliği bir tarafa, değiştirilmesi *gereken* bir toplum düzeni olarak algılamaya başladıklarında—işte o zaman birşeylerin yolunda gitmediği, tersine döndüğü aşikârdır."[7]

Bu cümleden olmak üzere yuva, ırk, kan grubu ve anavatana karşılık kozmopolitlik, yürek dilinin yerine bilimsel dinsizlik ya da soyut ölü metafizik, gelenek ve yaşlılalara hürmet yerine soğuk gerçekçilik, benim ülkem ve devlet yerine uluslararası toplum, zor kazanılmış haklar yerine doğal haklar, verimli toprak ve

6. O.Spengler, a.g.e., s. 73-4.
7. O.Spengler, a.g.e., s. 182.

gerçek değerler yerine para ve soyut değer, halk yerine kitle, analık yerine cinsiyet, nitelik ve birlik yerine büyüklük, senkretiklik, iktidar hırsı, ve sonunda emperyalist yayılma, şehirleşme, beynelmilelleşme ve burjuvazi ortaya çıkar.

Nihayet Kozmopolisin kendisi, —tamamıyla özgürleşmiş zekanın canavarca sembolü ve içinde barındığı kap, kültürlerin kendi kendilerine dönerek içinde yaşam devrelerini sona erdirdikleri— dünya şehri ortaya çıkar ve Kültürün kırmanzarasının tam ortasına kurulur, onun insanlarını kendine çekip kullanarak köksüz bırakır. "Kültürün esası din olduğundan Uygarlığınki de dinsizliktir ve bu ikisi eş anlamlıdır. Eski Kültür kasabalarına karşıt olarak Megalopolisin kendisi, son ayrıntısına kadar, sokak ve caddelerinin görünümüne, yüzlerdeki zekanın kuru pırıltısına kadar dinsizdir. Birçok eski Roma portre-büstlerinin Amerikan tarzı kuru gerçekçi modern kafalara ilk planda kendini ele veren çarpıcı benzerliği gözardı edilmemelidir. Dolayısıyla Megalopolisin biçim-diline ait olan ahlâkî hissiyat da aynı zamanda dinsiz ve ruhsuzdur."[8] Bu gibi dünya merkezlerinden bir avucu bütün anavatanı değersizleştirir, kendi dışında kalan yerleri «aşağılık» ve «önemsiz» taşra bölgeleri haline getirir. Babil, Teb, İskenderiye, Roma, İstanbul, Bağdat ilk dünya şehirlerinin örnekleridir. Paris, Londra, Berlin ve özellikle New York daha yakın örnekleridir.

Bu şehirler tümüyle zekadır. Ruhsuzluğun sembolü olan satranç tahtasını erek edinirler. Yurt değildirler. Bu şehirlerin doğumu büyümeleriyle, zenginlik yoksulluk şartlarıyla, yapay uyarımlarıyla, yaşam sıkıntılarıyla (*toedium vitae*) ve nihayet megalopolis insanının gittikçe artan kısırlıklarıyla ölümlerini gerektirir. Dünya şehirleri ölüme doğru metafizik bir dönüş gösterir. Neredeyse yüzyıl önce Droysen'in dediği gibi, "yaratılmış olanın hayatı, kendi kendini yiyip bitirerek yaratılıştan önceki huzurlu başalangıç gecesine yeniden dalarak" son bulacağından megalopolis insanı artık yaşamak istememektedir. Köylü kadını herşeyden

8. O.Spengler, a.g.e., s. 185.

önce ve herşeyden çok bir anadır. Megalopolis kadını ise, ister Paris ve New York'da olsun ister Lao-tzu Çin'inde veya Çarvaka Hindistan'ında olsun çocuksuz bir İbsen kadınıdır, Kuzeyli dramadan Paris romanlarına kadar bütün bir megalopolitan edebiyatın kahramanı bir Nora ya da Nana'dır.[9] Şehrin yükselişiyle zeka, para ve burjuvazi önderlik rolünü devralırlar. İçtimaî zümrelerin yerine parti —kültürün ilk dönemlerinde yönetici güçler önceden yerleşmiş Tanrı vergisi niteliğindedir— boygösterir. Hasılı taş azmanı[10] Kosmopolis, her büyük kültürün ömür sürecinin son aşamasında er geç ortaya çıkacaktır. İlkel takas merkezinden Kültür-şehrine, ve sonunda dünya şehrine gelişimiyle şehrin tarihi kozmopolisle sona erer. Önce yaratıcılarının kanını ve ruhunu muhteşem evriminin gereksinimlerine, sonra da bu gelişimin son ve nadide çiçeğini Uygarlığın ruhuna kurban eder. İmajı belirgin, olup bitmiş şeyin bütün soylu ölüm sembolünü ihtiva eder.

Demek oluyor ki, şehir olgusu Spengler'in tarih tezinde, kültür ve medeniyet ikileminde işgal ettiği yer nisbetinde ve o yönüyle ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu bölümlerin büyük çoğunluğu doğal olarak tezin doğrulanmasına hasredilmiştir, bu nedenle doğrudan doğruya kitaba alınması bu bakımdan imkânsızdı. Kaldı ki, şehirle ilgili II. Cildin IV. ve VI. bölümlerinin dışında meseleye, kültür ve uygarlık kavramlarının ele alındığı muhtelif bölümlerde de değinilmiştir. Diğer taraftan, zaman (tarih) ve mekân (doğa) olarak dünya, Kader fikri ve İlliyet prensibi, varlık ve oluş, kültür ve uygarlık gibi kitabın başlangıç bölümlerinde ele alınan büyük karşıtlıkların açıklandığı bahislerden bağımsız olarak sözkonusu bölümlerin olduğu gibi kitaba dahil edilmesi pek birşey ifade etmeyecek, bu karşıtlıkların ele alındığı bahislerin dahil edilmesi halinde de kitabın bütünlüğü bozulacaktı. Dolayısıyla ilgili

9. O.Spengler, a.g.e., s. 251.

10. Meselenin bu yanıyla ilgili olarak, Eaton'ın —iktibas ettiği bölümlerin yer aldığı kitap çevrilmediğinden yine zorunlu olarak— adı geçen kitabının Amerikan Kızılderililerinin dünya tasavvurlarının ele alındığı bölümlerine bakılması faydalı olacaktır.

bölümlerin kitaba dahil edilmesine öncelikle bütünlük endişesi mani olmuştur. Bunun yanında kitabın tamamına hakim olan kaba bir kategorizasyon, kontrastların aceleci hatta yer yer tutkulu ve ateşli bir biçimde kurulması, dahası hiçbir karşıtlığın mutlak manada geçerliliğinden bahsedilemeyeceği, bir zaman sonra sözkonusu nitelikleri onlara bahşeden durumun veya perspektifin ortadan kalkmasıyla karşıtların sınırlarının belirsizleşeceği[11] keyfiyetinin gözardı edilmesi, «fizyonomik» mukayeselere gidildiğinde figürasyonların tarihsel ve kültürel bakımdan ağırlıkça birbirine mümasil olmaması gibi nedenlerle, bu bölümlerin kitaba dahil edilmesinin umulan faydadan çok zarar verebileceği gözönünde tutularak bundan vazgeçilmiştir.

II

Son bölümde yer alan Ferdinand Tönnies'in, aynı isimle bilinen kitabının hülasası niteliğindeki "*Gemeinschaft und Gesellschaft*" isimli makalesi kitaba, meseleye daha çok toplumsal ilişkiler zaviyesinden farklı bir açılım getirebileceği ihtimaline binaen dahil edilmiştir. Tönnies'in toplumsal ilişkiler tipolojisi perspektifinden şehir, insanların birlikte yaşama formlarının farklılaşması ya da daha doğru bir ifadeyle esaslı bir değişime uğramasıyla husule gelen, bu farklılaşmaların mekânı olduğu kadar ona katkıda da bulunan kendine özgü bir toplumlaşma formudur. Bu bölümde meselenin kısaca bu yönüne değinilecektir.

"Şehir havası insanı özgürleştirir". Bir zamanlar insanlar için yepyeni bir deneyimi ifade eden ancak bugün artık bize bu konu-

11. Hele bir de, varlığın sinesinde yer tutmayan, sırf anlama ameliyesine hizmet etmek üzere tasarlanmış zoraki karşıtlıklar var ki, bunlar gerçekliğin boyutlarını büsbütün daraltmakta, onu asli renklerinden mahrum etmektedir. Bu antagoizmalara dayalı düşünme tarzının zikredilen sakıncalarını Spengler'in kendisini yabancı hissetmeyeceği bir ruhun, Novalis'in *Blütenstaup*'undaki henüz tam olgunlaşmamış ifadelerinde daha da açık bir biçimde görmek mümkündür. Doğrusu Spengler'in bu noktada üstadının şu mısralarını hatırlamaması büyük bir talihsizliktir:
Dich im Unendlichen zu finden,
Musst unterscheiden und dann verbinden.

da pek birşey ihsas etmeyen bu deyişin, birçok tedaileri bulunmakla birlikte, en azından bir tanesi özellikle bu noktayla ilgilidir. Yani şehirde öyle bir iklim, öyle bir atmosfer hasıl olmaktadır ki, cemiyet ister istemez ferdi başka durumlardakine nisbetle daha gevşek yahut daha bir kendi haline bırakmakta, dolayısıyla fert üzerindeki sınırlayıcı ve kısıtlayıcı etkilerini hissettirememektedir. Bu özellikle organik toplum telakkisi bakımından anlaşılması güçlük arzetmeyen bir durumdur. Toplumun, her bir ferdin sahip olduğu imkânları, diğer üyelerinden bağımsız olarak gerçekleştirip geliştirmesinin mümkün olmadığı organik bir bütün olarak anlaşıldığı telakkide Bergson'un *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı* isimli eserindeki —bağladığı nokta veya ulaştığı sonuç sözkonusu edilmeksizin— fert ve cemiyetin birbiri karşısındaki konumu hakkında şu tasviri yerindedir:

"Her türlü içtimai hayattan sıyrılmış bir ferdi tasavvur etmeyi boş yere deniyoruz. Çünkü hiçbirimiz ondan mutlak olarak ayrılamaz, ayrılmak da istemez. Çünkü kuvvetinin, enerjisinin büyük bir kısmının ondan geldiğini pek iyi hisseder, enerjisinin bu devamlı gerginliği, faaliyetine en yüksek istihsal sağlayan bu emekteki istikamet sabitliği, ona hep içtimai hayatın durmadan yenilenen zaruretlerinden gelmektedir. Eğer onu kendimizde hazır bulursak, kendi kendimize yeteriz. [...] Cemiyet muhitte fert merkezdedir, ferdin dahil olduğu çeşitli gruplar, müşterek merkezli daireler halinde merkezden muhite doğru sıralanırlar. Daire muhitten merkeze doğru daraldıkça mükellefiyetler mükellefiyetlere eklenir, fert de sonunda onların tümü önünde bulunur. Toplanma, cemiyetleşme canlı faliyetin en genel şeklidir. Çünki hayat bir organizasyondur dolayısıyla da bir organizmada hücreler arasındaki münasebetlerden cemiyette fertler arasındaki bağlara duyulmaz bir geçişle geçilir."

Fakat hayatın karmaşıklaşmaya başlayıp, hususiyle toplumsal planda farklılaşmanın ve bunun beraberinde getirdiği çatışmaların başgösterdiği ve bu suretle organik doku aleyhine ferdin mü-

tecaviz çıkışlarının akabinden istiklalini kazandığı durumda artık böyle bir telakki insanların birlikte yaşama formlarını açıklamaz hale gelir. Diğer taraftan, *physei zoon politikon* hüviyetiyle insan, kendisini içinde bulduğu birlikteliklerin üyesi olmaktan başka, belirli hedef ve gayelerin gerçekleştirilmesine yönelik birliktelik formlarına bizatihi kendisi etkin bir unsur olarak hayatiyet kazandırır. Toplumbilim alanında Tönnies'nin yaptığı *Gemeinschaft* (cemaat) *Gesellschaft* (cemiyet)[12] ayrımı bir yönüyle, bu mevzuyla ilgili yapılmış önemli ayrımlardan biridir. Diğer yönüyle ise, ortada samimiliği, dürüstlüğü, teklifsizliğiyle sımsıcak insan ilişkilerinin cereyan ettiği ve içinde insanın doğumdan ölüme hayatını sürdürdüğü Gemeinschaft buna mukabil, hesapçılığıyla, çıkarcılığıyla, şahsi özelliklerin geri plana itildiği veya büsbütün ortadan kalktığı aklî ilişkiler, dolayısıyla bir realite olarak kendi başına mevcut olan Gemeinschaft'ın yerine, varlığı bir bakıma diğerinin esaslı değişimler geçirmesine veya zayıflamasına muhtaç olan Gesellschaft vardır. Sözkonusu kavramlaştırmayla Tönnies hem bu realiteleri ve bunların teşekkül sürecini kucaklamaya, hem de içimaî tazammunları itibariyle insan iradesinin mahiyetini açıklamaya çalışmaktadır.

Bu kavramlaştırmanın kökleri haddizatında Tönnies'in kendi hayatında tecrübe ettiği sarsıntılara, toplumsal planda tanık olduğu ciddi ve esaslı dönüşümlere yabancı değildir. Hali vakti yerinde olan bir köylü ailesinin çocuğu olarak doğan Tönnies doğduğu eyaletin, ağırlıklı olarak kır ve taşra manzarasının hakim olduğu Schleswig-Holstein'in, ticarîleşmenin, aklîleşmenin ve mihânikîleşmenin istilalarına boyun eğişini, ve sürecin bu manzara içerisinde cereyan eden sıcak ve samimi insan ilişkilerini hükmü altına almasını teessürle izlemiş ve bu durum hayatını ciddi bir biçimde gölgelemiştir. Tübingen'de doktorasını ta-

12. *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* tabirleri, sırasıyla cemaat (community) cemiyet (society) şeklinde karşılanabilirse de, Tönnies'in sözkonusu tabirleri kullanımı zaman zaman bu karşılıkları aştığından kullanıldıkları muhtevaya uygun olarak olduğu gibi bırakılacaktır.

mamladıktan sonra doğduğu eyalete dönmüş ve kafasını ciddi bir şekilde meşgul eden insanlar arası ilişkilerin değişen çehresini ve bunun muhtemel neticelerini tasvir ve tahlil etmeye yönelmiştir. Bunu kendisi şu şekilde ifade eder: "Bu mesele takip eden altı yahut yedi yıl zarfında günler ve geceler boyu, evde yazı masamda otururken yahut yürüyüşte veya seyahatte iken zihnimi sürekli olarak meşgul etmiştir." Nihayet çalışma tamamlamış ve 1881'de ilk kez Kiel üniversitesine sunulmuştur. Kitap ilk baskısından itibaren onbeş yıl boyunca gerekli ilgiyi görmemişse de, ikinci baskısı geniş bir alakayla karşılanmış, yazarına uluslararası bir şöhret sağlayarak üstüste tam altı baskı yapmıştır. Bu arada çeşitli tartışmalara konu olmuş ve bir romantizm kalıntısı olan Ortaçağ yücelticiliğinden o dönemde yaygın olan 'kötümserlik'e kadar —ama özellikle ortaya atılan kavramların muhtevalarının yeterince açık olmadığı gibi— bir dizi gerekçeyle eleştirilere uğramıştır. Bununla birlikte sözkonusu ayrım disipline yerleşmiş ve kitap, yayınlandıktan sonra şehir meselesini ele alan çalışmaların ya hesaplaşmak için ya da genel bir bakış açısı edinmek üzere uğrak noktası olmuştur.

Martindale'in makalesinde ele alıp değerlendirdiği Louis Wirth'in "*Urbanism as a way of Life*" isimli çalışması bu ayrımdan derin izler taşır. Keza Wirth'in sözkonusu ayrımın Anglo-Sakson dünyada vuzuha kavuşmasında katkısı da gözardı edilemez. Bir başka çalışmasında Wirth, Tönnies'in kavramlarını disiplinin tarihi içerisindeki yerini belirlemeye çalışır ve günümüz dünyasındaki önemine şu şekilde değinir:

"Bu [ayrım] Herbert Spencer ve Auguste Comte'un bakış açıları arasındaki temel farklılığa benzer görünmektedir. H. Spencer toplumsal bütünün (social complex) bir yönünü, yani işbölümü, rekabet ve karşılıklı bağımlılığı önplana çıkartırken Comte, konsensusa —yani ortak kültür, müşterek tecrübeler, hedefler ve anlayışa— toplumsal bütünlenmede daha temel ve önemli bir olgu nazarıyla bakıyordu. Grup halindeki insan ya-

şantısının bu çifte yönünden birinin ya da diğerinin önplana çıkartılması disiplinimizin tarihinde sürekli bir biçimde tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Sir Henry Maine'in "statü" ve "sözleşme" ayrımında, Durkheim'ın biri organik diğeri mekanik olmak üzere iki tür karşılıklı bağımlılık veya *solidarité* [dayanışma] tefrikinde üstü örtülü olarak mevcutur ve Tönnies, Max Weber, Park ve Burgess, ve MacIver'in çalışmalarında ifade edilmiş olan "cemaat" (community) ve "cemiyet" (society) arasındaki anlam farklılığında müşahhas hale gelmiştir.

Tarihsel olarak, cemaat, bir halkın veya tüm insanlığın müşterek hayatının birliğini ifade etmiş olan bir tabir olmuştur. Bununla beraber, geçmişin fazla derine inmeyen bir gözden geçirilmesi bile, bu müşterek hayatın bizzat kendisinin çok esaslı tahavvüller geçirmiş olduğunu gözler önüne serer. Nitekim bu tahavvüller cemaate dair değişen bilimsel ilgilere yansımıştır. Hemen her insan grubundaki temel görevlerden biri birlikte bir yere mensup olma [aidiyet] hissinin husule getirilmesidir. Hayatın artan mekanizasyonu, ulusal ve kültürel yörellik, hayatın her bakımdan daha fazla parçalanması ve iş bölümünün aşırı seviyelere varmış olması keyfiyeti karşısında, MacIver'ın ifade ettiği gibi, bu görev, "daha az lüzumlu değil fakat daha zor ve müşkil" bir hâl almıştır. Akrabalık, statü ve üstünkörü bir işbölümüne dayalı toplumsal örgütlenme tipinden, belirleyici özellikleri, süratli teknolojik gelişmeler, seyyaliyet ve özel çıkar gruplarının ve şeklî nitelikte toplumsal kontrolün yükselişi olan bir toplumsal örgütlenme tipine geçişle cemaat yeni anlam kazanmış ve yeni problemler göstermeye başlamıştır."[13]

F. Tönnies, kitabının hemen girişinde bunları önce lingüistik bakımdan zıdlaştırmaya çalışır: "Her türden yakın, samimi ve özel (dışarıya karşı kapalı) birlikte yaşama [biçimi] cemaat (*Ge-*

13. "The Scope and Problems of The Community", Louis Wirth, *On Cities and Social Life*, Albert J. Reiss (ed.) Phoneix Books, University of Chicago Press, 1964, s.165 vd. İlk yayını, *Publications of the Sociological Society of America*, cilt, 27, 1933.

meinschaft) içindeki yaşam olarak anlaşılır. Cemiyet (*Gesellschaft*) kamusal hayattır—kendi başına dünyadır. *Gemeinschaft*ta, ailesiyle birlikte bir kimse doğumdan itibaren saadet ve keder içinde, ona bağlı olarak yaşar. *Gesellschaft*a tıpkı yabancı bir ülkeye gider gibi dahil olunulur. Genç bir insan kötü *cemiyete* karşı uyarılır, fakat kötü cemaat ifadesi sözcüğün anlamını zorlar. [...] Bir *Gesellschaft* hayatı kendi başına ve bizatihi kendinden dolayı bir (contradiction) tezat ve çelişkidir. [...] Bir kimse dinî bir cemaatin bir parçası olur; dinî cemiyetler (*Gesellschaften, associations*) sair başka gruplar gibi verili amaçlar için teşekkül eder ve bunlar ayakta kaldıkça, dışarıdan gözlenip siyasî bir birliğin içindeki yerlerini aldıkları veya bir teorinin kavramsal unsurları gibi temsil edildikleri sürece hayattardırlar; bunlar bu hüviyetiyle dinî cemaate benzemezler. Bir dil, örf ve âdet topululuğu, yahut inançlar cemaati vardır, fakat bunun tersine olarak Gesellschaft iş, seyahat yahut bilimler alanında vücut bulur. Dolayısıyla ticarî birlikler, şirketler (Gesellschaften) çok özel bir önemi haizdir, oysa iş ortakları arasında belli benzerliğin ve topluluğun varolduğu söylenebilirse de, gerçekte ticarî *Gemeinschaft*'tan bahsetmek neredeyse imkânsızdır."

"Cemaat eskidir; cemiyet, gerek bir fenomen gerekse bir isim olarak yenidir. [...] Kırsal hayata düzülen her türlü methiye, insanlar arasındaki cemaatin burda daha güçlü ve daha canlı olduğuna işaret etmiştir; cemaat birlikte yaşamanın en uzun ömürlü ve en hakîki formudur. Cemaatten farklı olarak cemiyet, geçici ve yüzeyseldir. Dolayısıyla, cemaat canlı bir organizma, cemiyet sunî ve mekanik bir kitle olarak anlaşılmalıdır."[14]

Kaba hatlarıyla bakılacak olursa Gemeinschaft insanlar arasındaki ilişkilerin yakın, samimi ve şahsî olduğu bir topluluk durumunu yansıtır. Buna mukabil ilişkilerdeki kişisel özelliklerin ortadan kalktığı, insanların birbirine fonksiyonel olarak yaklaştı-

14. Ferdinand Tönnies, *Community and Association* (Gemeinschaft und Gesellschaft) Routledge&Kegan Paul, 1955, s. 37-39.

ğı, isimsizliğin, yalnızlığın, tecrid edilmişliğinin ve geçici, kısa, yüzeysel ilişkilerin yaygınlaşmaya başladığı durumda Gesellschaft'dan bahsedilir. Tönnies her türlü toplumsal ilişkinin insan iradesinin mahsulü olduğunu, bu iradenin hakim tonunun doğal (*Wesenwille*) veya aklî (*Kürwille*) olmasına göre ortaya çıkan birarada yaşama şekillerinin farklılık arzettiğini ileri sürer. Buna göre, birlikteliğin katılanlar tarafından belli bir hedef ve gayeye ulaşmak için arzu edildiği, dolayısıyla amaç ve aracın keskin bir biçimde ayrıştığı bir grup veya ilişki tipi *Gesellschaft*, buna mukabil, aile yahut dostluk durumundaki gibi, ilişkinin bizatihi kendisi için ve kendinden ötürü arzulandığı, dolayısıyla doğal iradenin baskın olduğu ve geleneksel kuralların ve evrensel nitelikteki dayanışma duygusunun gölgesinde gerçekleşen birliktelik durumu *Gemeinschaft* olarak adandırılır.

Birliğe karşı atomizasyonun, akrabalar ve tanışlar arasındaki sempatik ilişkiler yerine, yabancılaşma ve kayıtsızlıkların, asgari ve zorunlu ihtiyaçların giderilmesinde hane üretimi ve takasın yerini kapitalist üretim ve ticaretin, huzur ve sükûn içerisindeki hayatın yerini sınır tanımayan seyyaliyetin, el zenaatları, sanat ve müziğin yerini bilimin aldığı bir süreç yaşanmaktadır ve Tönnies tarihi seyir itibariyle insanların birarada yaşama biçimlerinin Gemeinschaft'tan Gesellschaft'a doğru geliştiği fikrindedir. "Gemeinschaft'ta bireyler bütün dağıtıcı ayırıcı etkenlere rağmen esas itibariyle birleşikliğini muhafaza ederler, halbuki Gesellschaft'ta bütün birleştirici etkenlere karşın esas itibariyle birbirlerinden ayrı ve müstakildirler. Gemeinschaft'tan farklı olarak Gesellschaft'ta a priori ve zorunlu olarak mevcut olan bir birlikten kaynaklanabilecek eylemlerle, dolayısıyla birey tarafından gerçekleştirilmiş olsa bile birliğin iradesini ve ruhunu aksettirecek eylemlerle, birey tarafından gerçekleştirildikleri sürece onunla aynı safta yeralanlarm temsilcileri adına ortaya çıkan eylemlerle karşılaşmayız. Tam tersine burada herkes kendi başınadır ve tecrit edilmiştir ve bütün herkese karşı bir gerilim durumu mevcut-

tur. Güç ve etkinlik alanları keskin bir biçimde birbirinden ayrılmıştır, öyle ki, herkes başkalarının alanına temasını ve müdahalesini hasmane bir davranış olarak değerlendirir. Bir başkasına yönelik bu nevi menfi bir tutum normaldir ve yadırganmaz."[15] Hiçkimse bir başkası için birşey üretmeyi veya ona hediye etmeyi arzu etmediği gibi, verdiği şeyin en azından muadili olarak gördüğü bir hediye veya onun eşiti hizmetin karşılığı olmadıkça başka birisine cömertçe vermeye eğilimli de değildir. Hatta kendisi için muhafaza edebileceğinden fazlasına sahip olması onun için bir bakıma gereklidir bile, çünki ancak ona daha iyi görünen birşeyin elde edilmesi bu fazla olan şey vasıtasıyla olacaktır.

Tönnies daha kitabının başında Bluntschli'den (*Staatwörterbuch, IV*) "Şehir kültürünün çiçeklenip geliştiği her yerde, Gesellschaft'ın vazgeçilmez bir organ olarak belirdiğini" naklederek Gesellschaft'ın şehre mahsus bir toplumsal yapılanma biçimi olduğunu söyler:

"Doğal istem ve Gemeinschaft tarafından temsil edildiği şekliyle cemaat hayatının dışsal biçimleri hane, köy ve kasaba olarak temayüz etmiştir. Gelişkin bir Gesellschaft'ta, ilk ve orta merhaleleri gibi, bu değişik biçimler de birarada yaşarlar. Kasaba toplumsal hayatın en yüksek, yani en karmaşık formudur. Köyünkiyle müşterek olan mahalli karakteri hanenin aile karakteriyle tezat teşkil eder. Gerek köy gerekse kasaba ailenin birçok belirleyici özelliğini muhafaza eder—köy daha fazla, kasaba daha az. Kasaba şehir hüviyetine büründüğünde bahiskonusu belirleyici özellikler neredeyse bütünüyle ortadan kaybolur."

"Fakat kasabanın şehirde yaşaması gibi, Gemeinschaft'taki hayat unsurları yegâne gerçek hayat formu olarak Gesellschaft'ın içinde varlığını sürdürür—fakat zayıflamış ve yıpranmış olarak. Diğer taraftan bir ulus veya uluslar kümesinde Gesselschaft durumu ne kadar umumileşirse, bütün "ülke" veya bütün "dünya"

15. F.Tönnies, *Community & Society*, (Gemeinschaft und Gesellschaft) Tr. Charles P. Loomis, The Michigan State University Press, 1964, sh. 65.

da o denli tek bir büyük şehre benzemeye başlar. Bununla beraber, şehirde ve dolayısıyla genel koşulların Gesellschaft karakteristiğini hakim kıldığı durumda sadece yüksek zümre, yani zengin ve kültürlü zümre hakiki manada etkin ve gerçekten canlıdır. Onlar aşağı zümrenin uyması gereken standartları belirlerler. Bu alt sınıflar kısmen başkalarına üstün gelmek, kısmen toplumsal güç ve bağımsızlığa ulaşmak için onları taklit ederken bunlara uyarlar. Şehir birbirleriyle münasebet halinde olan, birbirleriyle mübadelede bulunan, ara sıra görülebilecekler veya önceki şartlardan kalma bir kalıntı olarak gelişebilecekler hariç, herhangi bir Gemeinschaft veya aralarında buna benzer birşey gerçekleştirme istemi olmaksızın birlikte faaliyette bulunan özgür insanlardan teşekkül eder (bu her iki durum, "ulus" ve "dünya" için de geçerlidir). Tam tersine bu sayısız dışsal münasebet, sözleşme ve sözleşmeye dayalı ilişkiler birçok içsel husumetleri, birbiriyle çatışan çıkarları barındırır ve bunlardan ibarettir. Bu özellikle birbirlerini engellemeye ve yok etmeye çalışan varlıklı veya sözümona kültürlü sınıf ile fakir veya hizmetli sınıfı arasındaki çatışma için doğrudur. Platon'a göre şehre çifte karakterini veren ve onun kendi içinde bölen de bu zıtlıktır. Ortak kasaba hayatı, aile ve kır hayatının Gemeinschaft'ı içinde kalır; kimi ziraî hedeflere sadıktır fakat özellikle, tabii ihtiyaçlardan ve itiyatlardan kaynaklanan sanat ve el sanatlarına eğilir. Buna mukabil şehir hayatı bundan keskin bir biçimde ayrılır; bu temel aktiviteler şehrin özel amaçları için ancak araç ve vasıta olarak kullanılır.

Şehir ve sermayenin senteziyle bu türün en yüksek formuna ulaşılır: Metropolis. Bu sadece ulusal Gesellschaft'ın esası değil fakat bütün bir uluslar kümesinden yani dünyadan örnekler ihtiva eder. Metropolde para ve sermayenin gücü sınırsız ve hudutsuzdur."[16]

Sonuç olarak Tönnies'in bu ayrımı, tıpkı Bachofen'in «anaerkil-ataerkil» toplumu, Henry Sumner Maine'in «statü» ve

16. F.Tönnies, a.g.e., sh. 226, 27, 28.

«sözleşmesi», Durkheim'ın «organik», «mekanik» dayanışması, Becker'in «kutsal», «profan» toplumları, Sorokin'in «ailevî, mukavelevî ve zorlayıcı ilişkileri» gibi belli bir hakikat payını taşımakla birlikte, zıtlıklar ve bunların tekabül ettikleri alanlar mutlak bir vasfa sahip olmadıklarından Spengler için söylenilenlerin aynısı hemen hemen Tönnies için de geçerlidir. Weber'in *Wirschaft und Gesellschaft*'ının ilk cildinde geliştirdiği kavramsal temellendirmenin bunaltıcılığı, soğukluğu, yer yer suniliği, —«bürokrasi» karşısındaki endişesi bir tarafa— renksizliği belki her türlü eleştiriye açıktır ama bu tür ikilemlerden ısrarla uzak durması nedeniyle sistemine karşı girişilebilecek basitleştirmelere karşı, her halde itidalin meyvesi olması gereken koruyucu bir zırha sahiptir. Weber burada geliştirdiği toplumsal eylem tipolojisinde, son tahlilde Tönnies'deki doğal iradeye (*Wesenwille*) dolayısıyla Gemeinschaft'a karşılık duygusal eylemin (*affektüel*); aklî iradeye (*Kürwille*) dolayısıyla Gesellschaft'a karşılık amaç bakımından aklî eylemin (*zweckrationalin*) yanısıra değer bakımından aklî (*wertrational*) ve geleneksel (*traditional*) eylem (bu ikisi de *Wesenwille*'ye dahil edilebilirse de) olmak üzere dörtlü bir ayrıma gider ki[17], tarihî süreci Tönnies'e nisbetle daha iyi kucakladığı her halde inkâr edilemez. Dünya tarihinde insanların birarada yaşama formları bakımından köklü ve esaslı tahavvüllerin yaşandığı su götürmez bir gerçek olmakla birlikte, bu değişimlerin his ve akıl veya şiir ve fikir gibi birbirine karşıtlıkları —saf halleriyle herhangi birşey demek mümkün değilse de— daha ziyade zorlamayla gerçekleştirilen ikilemlerin üzerine oturtularak açıklanması, bunun da lüzmundan fazla gerilmesi ortaya konulan izahatın ilk planda vadettiği bütün çekiciliğini bir müddet sonra yitirmesine neden olmaktadır. Gemeinschaft'ın toplumun gençliğini, Gesellschaft'ın da yaşlılığını temsil ettiğini, —ki bunu kendisi de kabul etmektedir— dolayısıyla her halde bir son fikrini

17. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Tr., A.M.Handersen&T.Parsons, The Free Press, Glencoe, Illinois s. 115.

barındırdığını ileri sürenlere karşı bu tür bir yorumu reddetse ve Spengler'in yukarıda hülasa edilen tezleri itibariyle kendisine çok şey borçlu olduğu açık olmakla birlikte kitaba karşı, bir romantik olmadığını, ilerleme ve aydınlanmanın gerçeklerini inkâr etmediğini ileri sürerek soğuk ve mesafeli bir tavır alsa da ne yazık ki inandırıcı olamamaktadır. Nihayet son bir hususa daha işaret etmek gerekir ki, münferit olguların, bunların sebep ve illetlerinin, aralarındaki ilişkilerin tasviri ve tahili bakımından uzunca bir süredir geçerli olan bilim anlayışına, kendi mantığı içerisinde herhangi bir kusur bulmak güç ise de, sıra yüksek kavramların inşasına geldiğinde sistemci yaklaşım yegâne çıkar yol olarak gözükmekte, bu da daha önceki bilim anlayışlarında emsaline rastlanmayan bir sübjektivizme yol açmaktadır. Dolayısıyla Tönnies'in kitaba dahil edilen makalesinin gerektiği gibi anlaşılabilmesi için, Fransız toplumbiliminin, özellikle Durkheim terminolojisinin (mekanik ve organik dayanışma, ma'şeri vicdan, kollektif tasavvur, cemiyet vs.) tesirinden kurtulmak gerektiğini unutmamak gerekir.

III

Yukarıda resmedildiği şekliyle, herkesin herkese karşı olduğu, paranın "artık varlıkta hiçbir kökü bulunmayan bilinci uyandırmaya ilişkin bir faaliyet biçimi haline gelerek" yegâne kıymet belirleyici nesne sıfatıyla tahtına kurulduğu, ne kadar alışılmadık ve tuhaf görünürse görünsün her türlü meşgalenin —Simmel'in «*quatorziéme*» örneği bu aşırılığı çok güzel bir biçimde yansıtmaktadır— meslek vasfına büründüğü, yaşama tarzı olarak itimatsızlığın düstur, gerilimin mutad hale geldiği bir dünyada karşımıza nasıl bir insan tipi çıkmaktadır? Her türlü ölçü fikrinin kaybolduğu, varlıkların kendi doğalarına tecavüze yeltendikleri [dolayısıyla köken anlamı itibariyle Yunanlıların *character* kelimesinin anlamını yitirdiği] bir hayat acaba nasıl bir insan varlığına kapı aralamaktadır? Söz buraya geldiğinde, insanın yaşama

muhiti olarak (bugünkü haliyle) şehirden her halde toplumsal bir fenomen olarak değil patolojik bir durum olarak söz etmek gerekir ve kelimelerden yola çıkarak geliştirilebilecek bir yaklaşım, mesela *burgh* kökünden *burgh* sakini anlamına *bourgeoisie* kavramı, bütün tarihsel ve düşünsel anlamlarını bünyesinde taşısa bile öyle görünüyor ki durumun vehametini anlatmak için yeterli gelmeyecektir.[18] Dolayısıyla bu yönüyle şehir meselesinin üzerinde ne kadar durulsa yeridir.[19]

Spengler bu insanı meseleyle ilgili literatürde karşılaşılabilecek en şiddetli, en menfi sıfatlarla tasvir eder: "Toprakta doğup büyümüş kanlı canlı insanların yerini, yeni bir sürü veya göçebe türü, istikrarsız biçimde akışkan kitleler içerisinde kaybolmuş, geleneksiz, aşırı bir biçimde gerçekçi, dinsiz, hesapçı, kısır ve taşra insanına, özellikle onun en yüksek formu, taşralı centilmene istihza ile tepeden bakan parazit şehir sakini almıştır."[20] Bu cümlede, söylenilenlerin söylenilebilmesine zemin teşkil eden karşıtlık dışında her halde itiraz edilebilecek pek birşey olmasa gerektir.

Mahiyeti sözkonusu edilmeksizin bizatihi yerleşik hayat insandaki, insan olmak bakımından vazgeçilmez nitelikteki fakülte ve istidatların bir kısmını zaten köreltmektedir.[21] Bu yerleşik ha-

18. Kökeni hakkında tam bir fikir birliği olmamakla beraber belki bir başka kelimenin, 13-14 yüzyıl İtalyancasından, «*ciarlare*» gevezelik etmek kök fiilinin —oldukça mânidar biçimde— *Cerroto* kasabasını da önüne katarak sözkonusu kasabanın sakini anlamına *cerretano* sıfatının ciarlatano'ya, oradan Fransızcadaki değişikliğe uğramış muadili olan *charlatan*'a serüveni bu hususta biraz daha yardımcı olabilir.
19. Martindale makalesinin sonunda Max Weber'in gözlemini naklederek kent topluluğununun askerî birliğini her tarafta kaybettiğini, buradan hareketle dünyanın pek çok yerinde en azından şimdilik, tüm hukuksal ve siyasal özerkliğini yitirdiğini dile getirmektedir. Bugün aynı meseleye eğilecek araştırmacı bu müşahede karşısında, "O da ne ki?" demekten alamazdı herhalde kendisini.
20. O.Spengler, a.g.e., s.25.
21. İbn Haldun meselenin gayet açık bir biçimde farkındadır:
"Kavim ve nesillerin hallerinin başkalığı ve çeşitliliği onların geçinme şekil ve usullerinin birbirinden başka ve çeşitli olmasından ileri gelir . [...] Göçebe ve köy hayatı yaşayanlar ancak vücudlarını koruyabilecek miktarda dünyaya düşkün olup, nefis ve arzularının sebeb ve vasıtalarına ve dünya lezzetlerinden hiçbirine ve sebeplerine sahip değillerdir. Bunlar tabii olan iyi hulk ve tabiata yakın ve kötü ve yerilen alışkanlıkların çokluğundan dolayı husule gelen alışkanlıklardan ve bunların nefiste yerleşip kalmasından uzaktır. [...] Kendi kuvvet ve şecaatlerine ve ancak kendilerine güvenerek

yata bir de, yaşama muhiti olarak tamamıyle insan eliyle inşa edilmiş bir dünya, doğal dünyanın ritimlerinin— baharlarının, güzlerinin, envai çeşit yaratıkların görünmez hale geldiği kaskatı bir dünya eklendiğinde bir müddet sonra ortaya çıkan varlık türü işte böyle tanınmaz hale gelmektedir. İmkânları bakımından, sınırsız çeşitlilikte bir zenginliğe açık olsa da, aslında varoluşumuz, ifrat durumları hasıl olduğunda balığın suya bağımlılığından daha naif ve zayıf bir yapı arzetmektedir. Hayata ne kadar açık olursak olalım, ne kadar büyük bir yaşama arzusuna sahip olursak olalım, katılmaya davet edildiğimiz ya da bizi bekleyen herhangi birşey takatimizi aştığında bu yaşama arzusunun, katılma enerjisinin yerini bir başka meleke, dizginlenemeyip ontolojik hiyerarşi içerisindeki konumunun sınırını aştığında tahripkar hale gelen bir meleke almaktadır. Hayatın ritmi ve temposu hızlandıkça, üstüne üstlük bir de biteviye tekrarların, mütemadiyen insanı kaçıp kurtulmak istediği tarafıyla yüzyüze getiren, bezdirici rutin ve itiyatların nisbeti fazlalaştıkça, insan tüm benliğiyle iştirak edemediği şeyleri zihniyle idrak etmeye, bu suretle eşya ve hadiseler üzerindeki denetimini muhafaza etmeye çabalamaktadır.

Büyük Goethe bu durumu şu şekilde izah eder: "...dışımızda hiçbirşey yok ki, aynı zamanda içimizde de olmasın. [...] Vaziyet yalnız öteki duyularımız için değil varlığımızın daha yüksek yetileri için de böyledir. Ama görme duyumuz o kadar mükemmel bir duyudur ki, bu değişiklik zarureti kendini renklerde çok daha kuvvetli bir şekilde gösterir, biz de bu zarureti herşeyden önce renklerle idrak ederiz. [...] Shakespeare tragedyalarında sarmaş dolaş olan neşeli sahneler belki bu zaruri değişiklik kanununun icaplarını yerine getirmek için araya sıkıştırılmışlardır." Fakat bu meselenin ancak bir yönünü açığa kavuşturmaktadır. Meselenin diğer yönü de yine bir ifrat durumudur. Bu kez de insa-

tek başlarına çöl ve sahralarda dolaşırlar. [...] Şehir ahalisi her çeşit lezzet, bolluk ve genişlik içinde yaşamaya alıştıkları, dünyanın ve kendi heveslerinin düşkünü oldukları için şehirlilerin fena ve bozuk birçok huy ve kötülükleriyle nefislerini lekelerler."İbn Haldun, *Mukaddime* I, Çev. Z.K.Ugan, MEB Yay. 302-315

nın itimat ihtiyacı içerisindeki tarafı sürekli kararsız ve değişken manzaralarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu ise bir başka patolojiye sebebiyet vermektedir.

Simmel, metropole özgü insan tipini ve onun dış dünyaya karşı tavrını, Tönnies ve Spengler'den farklı olarak Alman düşünce geleneğinden, hususiyle kökleri Klopstock, Lessing, Hamann, Herder'e kadar uzanan ünlü ikilemden ziyade muhtemelen yine Bergson'dan ilhamla, ama yine aynı sonuca ulaşarak izah eder: "Metropole özgü birey tipinin psikolojik temeli içsel ve dışsal uyarıların süratli ve dur durak bilmeksizin değişmesinden kaynaklanan *sinirsel uyarımın şiddetlenmesine* dayanır. [...] ...ekonomik, meslekî ve toplumsal hayatın temposu ve katlanarak çoğalmasıyla birlikte, şehir ruhsal hayatın duyumsal temelleri bakımından küçük kasaba ve taşra hayatına derin bir tezat teşkil eder. Metropolis, ayırdedici bir varlık hüviyetiyle insandan taşra hayatının gerektirdiğinden daha farklı bir bilinçlilik miktarı talep eder. [...] Dolayısıyla metropole özgü insan tipi kendisini, harici çevresinin tehditkar cereyanlarına ve çelişkilerine karşı —ki bunlar onu köksüz bırakacağından bizzat öz varlığına karşı bir tehdittir— koruyacak bir uzuv geliştirir. Bu insan, kalbinden ziyade zihniyle reaksiyon gösterir." Bu durum metropolise özgü bir tavra, Simmel'in «blasé attitude» olarak adlandırdığı tavra yol açar ve bunun temelinde ayırt etme yeteneğinin körelmesi yatar.

Simmel bunun nedenini de şu şekilde açıklar: "Bezgin tavrın kökeni süratle değişen ve birbirini çok kısa aralıklarla nakzeden algısal uyarılardır. Aynı zamanda metropole özgü zihinselliğin genişlemesi de köken itibariyle bundan kaynaklanmış görünmektedir." Bu bahiste Spengler'in söyledikleri de hemen hemen aynıdır: "Nabız ve tansiyon, kan ve zeka, Kader ve İlliyet birbirleriyle çiçeklenme halindeki taşra ile taş yığını şehir, kendi başına mevcut olan birşeyle bağımlı olarak varolan birşey gibidir. Onu canlandıracak kozmik nabız olmadıktan sonra tansiyon ancak hiçliğe geçişi hazırlar. Fakat uygarlık da tansiyondan, gerilimden

başka birşey değildir. Uygarlıkların ön plana çıkmış bütün insanlarında zihin münhasıran aşırı gerilimin dışavurumuyla şekillenir veya sürekli olarak onun baskısı altındadır. Zeka yüksek gerilimde yegâne anlama melekesidir ve her kültürde bu kafalar onun nihai insan tipleridir."[22]

Simmel böylelikle, şehirli insanın karakteristikleri olarak zihinsellik ve hesapçılığı, hususiyle onun bezgin tavrını ve ihtiyatkarlığını ön plana çıkartmaktadır. Bu sıfatlardan ilki artık ikincisinin içinde bütünüyle erimiştir, sonuncusunu ise hesapçılığıyla birlikte mütalaa etmenin gelişen şartlar muvacehesinde daha doğru olacağı söylenebilir; görünen o ki, «blasé» sıfatının da Simmel'in bir başka denemesinde kullandığı anlamda «malaise» kelimesiyle yer değiştirmesi her halde daha isabetli olacaktır. Ancak böyle olsa bile bu insan yine de tam olarak tasvir edilmiş olmayacaktır; insanlığın tarih boyunca şahsiyet alanında erdem olarak kabul ettiği niteliklerden giderek büsbütün sıyrılıp buna mukabil her türlü aşırılıklara dört elle sarılarak kaypak, kaprisli, alabildiğine heveskar, hesapçılığından ötürü alabildiğine tarafgir olan bu insan eskilerin indinde olsa olsa bir insan müsveddesidir ve bu durumu en belirgin haliyle olgun insanların dilleriyle konuşmaya başlamış kansız cansız, "solgun çehreli" şehir çocuklarında görmek mümkündür. Sinir uçları dört bir taraftan gelen sürekli ve kararsız-değişken algılarla törpülendiğinden uydurma ve komik tezahürleri hayattar olsa da bizatihi hassasiyetin kendisi bu insanları çoktan terketmiştir. Doğrusu onların da sürekli bir koşuşturma ve didinme içinde geçen hayatlarında fuzuli bir yük olarak telakki edecekleri böyle bir haslete zaten ihtiyaçları kalmamıştır. Dolayısıyla hesap ve çıkar dünyasının dışında herhangi bir sebeple bu insana ulaşma imkânı hemen hemen kalmamış gibidir. Onun karşısında, eğer hâlâ tecelli edecekse, Şair ve Kahramana artık "Allah yardımcıları olsun" demekten başka bir çare kalmamıştır. Yukarıda Tönnies "...karşı genç bir insan uyarılır"

22. O.Spengler, a.g.e., s. 250.

ifadesiyle başlayan cümleyi sürdürmeli ve şöyle demeliydi: "Genç adam öyle bir dünyaya ayak basıyorsun ki, orada hayat insanların birkaç tabiatıyla birden dahil olabildikleri, bunda bir beis görmedikleri bir minval üzere ve senin bütünüyle yabancısı olduğun muvazaa, yalan dolan, velhasıl ismi konulmamış, açıktan açığa teaffuz edilmeyen bir uzlaşma üzerinde cereyan eder. O nedenle ihtiyatlı olmalısın, sakın ola ki, doğrudan doğruya herhangi birşey üzerinde içinden geldiği gibi yargıda bulunup da masalda Kral çıplak! nidasıyla insanların şaşkın ve öfkeli bakışlarının kendisine çeken çocuğun durumuna düşme! Bu itibarla karşı karşıya bulundukları her çeşit şeye karşı "hep aynı renksiz ve kayıtsız tavır"larını muhafaza eden insanların dünyasında şuna doğru buna yalan, bir başkasına çirkin öbürüne güzel gibi sert yargılarda bulunma, her zaman bir pazarlık payı bırak. Zira onlar yaman pazarlıkçılardır. Senin teklifsiz ve samimi her hareketin "bu yalan ve palavra şehrinin alaycı şüpheciliği yüzlerinden okunan" insanları tarafından bir kabalık, kendilerine yönelmiş mütecaviz bir hareket telakki edilecektir. Bundan böyle sık sık hayatın karanlık ve kuytu köşeleriyle karşılaşacaksın. Vazgeçme sakın! Onlar asla vazgeçmezler. Bu arada olur da, Julien Sorel'in öyküsünü okuyabilirsen bu senin hayrına olacaktır vs." Edebiyat alanında neredeyse romanın bir yazın türü olarak ortaya çıkmasından itibaren portresi —şahikalarını çizmek her halde Beckett'e nasip olmuştur— belirmeye başlayan bu insanın bu yanını Simmel ciddiyetle ele alır ve oldukça tatminkâr bir ilmî çözümleme sunar:

"Öncelikle bireyin metropol hayatının boyutları içerisinde kendi kişiliğini ileri sürmenin güçlüğünü göğüslemesi gerekir. Önemli niceliksel artış ve enerji sarfiyatı sınırlarını aştığı yerde toplumsal muhitin alâkasını cezbetmek için çevrenin farklılıklara karşı duyarlılığını tahrik etmek suretiyle bir şekilde niteliksel farklılaşmaya yapışılır. Son olarak insan en tarafgir [belli bir amaç güden] özellikleri, yani metropole özgü, alışkanlık kesbet-

miş tuhaf konuşma, davranış biçimi (mannerism), geçici heves (caprice) ve aşırı (doğal olmayan) özenti vb. gibi aşırılıkları benimsemeye zorlanır. Şimdi, bu aşırılıkların anlamı bu tür bir davranışın muhevasında değil fakat onun "farklı olma", çarpıcı bir davranışla ortada olma ve böylelikle alâkayı celbetme biçiminde açığa çıkar. Birçok karakter tipi için nihayetinde kendilerini korumaya yönelik yegâne araç bir miktar öz saygı ve bir konumu doldurma hissi, başkalarının farkındalığıyla, dolaylıdır. [...] "Ön planda" yer alma, yoğun ve çarpıcı bir biçimde karakteristik görünme arzusu, sık ve uzun birlikteliğin kendisi hakkında açık seçik bir imaja sahip olunan kişiliği başkalarının gözleri önüne yerleştirdiği bir atmosferdekine nisbetle kısa metropol ilişkilerindeki bireye çok daha fazla yakın durur.

"Metropolisin her türlü kişisel hayatı gölgeleyen bu kültürün hakiki yurdu olduğuna işaret etmeye gerek yoktur sanırım. [...] Bir taraftan personalite için hayat, zaman ve bilincin uyarıları, ilgileri ve faydaları ona dört bir yandan sunulduğundan sınırsızca kolaylaşmaktadır. Bunlar kişiyi bir akıntıya kapılmışcasına sürükleyip durmaktadır ve akıntıya karşı kürek çekmek nadiren bir gereklilik olarak görülür. Bununla beraber diğer taraftan, hayat gittikçe daha da fazla kişisel renkleri ve benzersizlikleri geri plana atma istidadı gösteren bu gayrı şahsî muhtevalardan ve sunulardan teşekkül etmektedir. En derin ve kişisel nitelikteki nüvesini korumanın çaresini birey benzersizliğini ve kendine özgülüğünü abartmada bulmaktadır. Hatta kendi kendisine karşı saygınlığını muhafaza edebilmek için bile bu kişisel unsuru abartması gerekmektedir. Nesnel kültürün aşırı ve düzensiz gelişmesiyle (hypertrophy) bireysel kültürün körelmesi veya dumura uğraması Nietzsche başta olmak üzere en aşırı bireyci vaizlerin metropolise karşı besledikleri şiddetli öfkenin sebeplerinden biridir."

Söz buraya geldiğinde Eaton'ın yukarıda zikredilen kitabındaki şu cümlesi meselenin esasını ortaya koyacaktır: "Her dehşet gibi yıkımı davet eden bu şehirlerin dehşeti de, ancak mağaza vit-

rinindeki mankenler gibi birbirine dokunan onca insan arasındaki her kadın veya erkeğin yalnızlığıdır. Cevap verebileceğimiz insan ilişkilerinin sayısının bir sınırı vardır; bizden istenen şeyler takatimizin üstünde olduğu zaman sübjektif bir kabuğa çekilir ve adeta küçülürüz. Bir insan aklının ve yüreğinin karşılayabileceğinden fazlasını gerektiren bir durumla karşılaştığı zaman (...) herkesin emeline alet olabilir."

Eskiden şehirlerin gençlik iksiri şehirle aynı mekânı olmasa bile nihayetinde aynı dünyayı paylaşıyordu. Yozlaşma had safhaya çıktığında büyük bir göçebe fırtınası gelir, her yeri dümdüz eder, böylelikle toprak bir müddet, verimli mahsul için nadasa bırakılmış olurdu.[23] Fakat günümüzde artık şehirler bu dölleyici rüzgardan da mahrumlar. Şehir her zamanki gibi günümüzde de çapulların iştahını kabartmakta, bu bir vakıa ve inkârı kabil değil; fakat yaşadıklarımız günümüzün çapullarının şehre yozlaşmanın daha da şiddetlendirilmesinden başka bir katkısı dokunmayacağını —ki Spengler bunu botanikten ödünç aldığı *synoecism* tabiriyle açıklamaktadır— göstermektedir.

Öyleyse sözü daha fazla uzatmadan Şair'in yukarıda çizdiği tabloyu tamamlamak için Goncourtların (yine bir şair tarafından tercüme edilmiş Germinie Lacerteux'daki) şu şiirsel paragrafının iktibasıyla bitirelim: "Ey Paris! Sen ki dünyanın kalbisin, merhametli, kardeş büyük şehirsin. Rikkatli düşüncelerin, bir zamandan kalma merhametli âdetlerin, fakirler menfaatine verilen temsillerin var. Zengin gibi fakir de senin hemşehrindir. Kiliselerin İsa'dan bahseder; kanunların eşitlikten, gazetelerin ilerlemeden bahseder; bütün hükümetlerin halktan bahseder; ama, sana hizmet ederken ölenleri, senin lüksünü meydana getirmek için

23. Gösterilebilecek daha pek çok işaretin yanısıra, Gibbon'un *The Decline and Fall of the Roman Empire*'de Vandal Kralı Genserik'e atfen naklettiği şu "Rüzgarın yönünü izleyin; o bizi tanrısal adaleti bozarak suç işlemiş mücrimlerin bulunduğu kıyıya götürecektir!" şeklindeki oldukça manidar ve bir o kadar da esrarlı ifadeden de anlaşılacağı üzere, bunlar sanıldığı gibi başıbozuk bir yağmacı gürühu değil bizzat tarihin soylu aktörleridir. bkz. The History of *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Ed. Dr.William Smith (Dean Milman & M.Guizot), John Murray, London, 1887, Cilt IV, s. 276.

kendilerini feda edenleri, sanayiinin yarattığı dertlere kurban gidenleri, senin uğrunda çalışmak, sana rahatlığım, zevklerini, debdebeni temin etmek için ömürlerini harcamış olanları, senin canlılığını, gürültünü meydana getirmiş, ömürlerinin zincirini senin hükümet merkezi olarak devamına vakfetmiş olanları, sokakların kalabalığı ve büyüklüğünün ahalisi olmuş olanları sen bak nereye atıyorsun! Bütün mezarlıklarında, bir duvar dibine gizlenmiş böyle, utanç verici bir köşe var; o insanları alelacele bu yerlere tıkarsın ve toprağı üzerlerine o kadar hasisçe atarsın ki, tabutlarının ayak uçları bile meydanda kalır! Sanılır ki, merhametin onların son nefesleriyle birlikte sona ermektedir, "meccani" olarak gördüğün son iş temin ettiğin hasta yatağıdır; hastaneden sonra, sen ki o kadar muazzam ve muhteşemsin, o insancıklara ayıracak bir yer bulamıyorsun! Yüz sene önce şifahanelerinin çarşafları altında can çekişenleri bir araya atardın, şimdi de ölenleri birbiri üstüne yığıyorsun! ..."

Ahmet Aydoğan
24 Nisan 2000
İstanbul

Şehir Kuramı

DON MARTINDALE

Türkçesi: Fırat Oruç

Sistematik bir kent kuramına ilişkin elimizdeki en gerçekçi değerlendirmeler, Max Weber'in konuyu derinlemesine ele aldığı, "Die Stadt" isimli denemede, ve Robert E. Park'ın sunduğu, "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behaviour in the Urban Environment" isimli unutulmaz bir tebliğde bulunmaktadır.

Louis Wirth (A.J.S. Cilt XLIV, Haziran, 1938, no. 1. s.8)

Günümüz Amerikan şehir kuramının krizde olduğunu teşbit etmek için olağanüstü bir gayret sarfetmeye gerek yoktur. Her sezon şehir üzerine bir yığın yeni kitap çıkmaktadır. Ancak bunlar düşünceyi beslemeyen önemsiz eserlerdir ve bunların karşısında okuyucunun durumu verilen şehir metinlerini okumaksızın gelen öğrencilerin sınav kağıtlarını okumak durumunda kalan öğretmenin durumundan farksızdır. Öğrenci ise bu metinler karşısında öylesine bunalır ki, çok geçmeden dersten kalma ihtimaliyle karşılaşır. Benzetme yerindeyse, çoğu zaman kişi, sıradan bir şehir kitabının içerdiği mevzuların karşısında, kendisini âdeta *nekropolde*, tüm yaşam belirtilerinin ortadan kaybolduğu ölüler şehrinde hisseder. Aslına bakılırsa kitapların yazarlarının hissettikleri de pek farklı değildir, zira geç kalınmış bir çaba ile yazdıklarına, sanki hayat vermek istercesine, şehirlilerin şehir ortamına bir tepki olarak, "ayrık" bir kültür ve "şizofrenik" bir zihin geliştirdiklerini ileri sürerler. Şehrin

yorumlanmasında, onun bir hıfzısıhha kurumu ya da bir akıl hastanesi şeklinde tasavvur edilmesi arasında bir duraklama noktası yok gibidir. Bu çürük kemikler vadisinde kişinin Hezekiyel'le birlikte sorması doğaldır: "Bu kemikler canlanabilir mi?"

Şehir kuramı her nedense, her gazeteci, şair ve romancının bellediği şeyi —şehrin canlı bir organizma oluşunu— açıklamaktan acizdir. Bir yaşam sistemi olarak şehir, yeni kentli-böcek ve hayvan formları yaratarak biyolojik evrimin bizzat yapısına nüfuz eder. Gümüşcün, karafatma, tahtakurusu ve hamamböceği gibi böcekler, proleterya kadar şehre özgü ve bürokrat kadar kentlidirler. Fare ve sokak kedisi, kayıtsızlık ve inceden inceye işlenmiş sinizm kadar şehirli olan bir bakışaçısına sahip şehir sakinleridir. Şehrin kuşlar aleminden de temsilcileri vardır. Geçimlerini ticaret artıklarından sağlayan serçe, sığırcık kuşu ve güvercin tıpkı diğer kentliler gibi *sang froid** ile trafikten kaçar, meydanlarda tartışır ve saçaklarda toplantı düzenlerler. Her şehrin şafak vaktinde, dairelerin, dörtgenlerin, çokgenlerin ve üçgenlerin —şehrin geometrisinin— yeryüzünden kurtulan insan ruhu gibi buğulu havada, deyiş yerindeyse, yüzdükleri anlar vardır. Yıldızlı gecelerde, şehrin kulelerinin, hayranlık uyandırıcı ışık demetinden boşalan karanlığı yırtacakmışcasına göğe taarruz ettikleri zamanlar vardır. Bu anlarda şehir, insanlığın bizzat zamana karşı keskin bir meydan okuyuşudur.

Kentle ilgili kitaplar incelendiğinde, bunların nerede yetersiz kaldıkları ilk bakışta belli olmaz. Eksiklikleri elbette ki, sundukları istatistik tablolarında değildir —zira her şehir bir ölçüde, uygulamalı matematiğe dahil edilebilecek düzensiz bir önermedir. Milyonlarca kilovat saat, milyonlarca ton kömür, demir, çelik, beton ve tuğla cinsinden ifade edilebilecek bir argümandır. Kilometrelerce uzayıp giden demir yolları cisinden metrik bir önermedir. Kübik fitlik hava boşluğu cinsinden bir çürütmedir. Verem ve bebek ölüm oranlarıyla insanî bir yakarıştır. Suç işleme,

* Fransızca'da "soğukkanlılık" anlamına gelen bir deyim. (ç.n.)

fahişelik, sabıkalı, akıl hastalığı, bunaklık ve çocuk suçları yüzdeleriyle açığa vurulan bir protestodur. İşlem raporlarında, toplam satışlarda, kredi miktarlarında, toptan ve perakende değerlerinde, toplam ücretler hacminde, nakit rezervleri ve bakiyeleriyle telaffuz edilen okşayıcı bir güvencedir.

Şehir kitaplarının, muhteva bakımından da yetersiz oldukları söylenemez. Siyasal partileri, parti ileri gelenleri, ticaret odaları, kredi kurumları, sendikaları, fabrikaları, makinaları, gazeteleri, ibadethaneleri, okulları, sosyal yardım acentaları, hayırsever dernekleri, müzeleri, sanat galerileri, locaları, hayvanat bahçeleri, oditoryumları, parkları, oyun alanları, gecekondulaları, genelevleri, nehir kıyıları ya da park bulvarları, ana caddeleri, cangılları, sağlık bitkileri ve özel taksi şirketleri olmayan bir şehir nedir ki?

Şehir kitaplarında kişi, şehrin kendisini yaratan oluşturucu ilkeler dışında hemen herşeyi bulabilir. İnsanın aklına Pirandello'nun *Six Characters in Search of An Author* (Altı Karakter Yazarını Arıyor) adlı eseri geliyor. Bütüne hayat veren biricik kesin temel dışında herşey mevcut. Herşey söylenip bitirildiğinde geriye bir soru kalıyor: Şehir nedir?

Amerikan sosyolojisinin bu soruya şunca zamandır cevap vermemekteki ısrarı ancak Amerikan sosyoloji kuramının kendine özgü gelişme koşulları çerçevesinde açıklanabilir. Bu soru ancak son zamanlarda tam bir açıklıkla ortaya konmuştur. Dolayısıyla bu soru, Max Weber'in çalışmasının taşıdığı sıradışı önem nedeniyle aralarından kolayca sivrildiği Avrupa'daki şehir kuramının temellerine özel bir ilgi gerektirir. Weber'in sözkonusu soru açısından önemi, Amerika'da şehir kavramının kuramsal gelişim aşamalarının incelenmesi yoluyla ortaya konabilir.

Amerikan Şehir Kuramının İlk Şekli

Modern Avrupa şehrinin yüzlerce yıllık bir geçmişi vardır; buna karşılık Amerikan şehirlerinin ancak birkaçı ondokuzuncu yüz-

yılın gerisine uzanır. Amerikan şehirlerinin eskiden beri sürgelen yerel geleneklerin kendilerine has özelliklerinden kopuş tarzı, Avrupa'da ancak Doğu Almanya'nın yeni kurulmuş şehirleri için geçerli olarak kabul edilebilir. Yeni kurulan bir şehir, kendisini doğuran modelle karşılaştırıldığında nisbeten basit bir yapıya sahiptir, zira başlangıç noktası kaçınılmaz olarak, gelişmiş bir şehrin son aşamasının basitleştirilmiş bir uyarlamasıdır. Amerikan şehirleri de kurulduklarında İngiltere'de revaçta olan şehir formlarının basitleştirilmiş uyarlamalarıydı. Bunun yanısıra Avrupa'da genel olarak, ulusal iktidar şehrin evrimiyle hemen hemen aynı yaygınlıkta gelişmişken, Amerika'da ulusal iktidarın tesisi, birçok şehrin oluşumundan önce gerçekleşmiştir. Amerikan Devrimi'nden önce İngiliz modeline göre kurulmuş birkaç şehir, sömürge yöneticileri tarafından birtakım güçlerle donatılmıştı. Bu güçler sınırlı oy hakkı ile seçilen bir meclisin elinde toplanmıştı. 19. yüzyılın başında nüfusun ancak % 4'ü 8.000'den fazla nüfuslu şehirlerde yaşıyordu. Şehirler, ondokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başladığında, büyük oranda iki salonlu bir meclise —ki içlerinden biri şehrin siyasî esaslara göre ayrılmış semtleri tarafından seçilmiştir— sahip eyalet yönetimleri örnek alınarak oluşturuldu. Bu sistemin önayak olduğu siyasî faaliyet muazzamdı, zira hatları keskin biçimde belirlenmiş sorumluluktan kaçınmayı kolaylaştırıyordu. 1880'lerde James Bryce, şehir yönetiminin, Birleşik Devletler'deki tüm siyasal başarısızlıkların en apaçık olanını temsil ettiğini iddia ediyordu.[1] Bu yargıya yol açan olaylar, Amerika'nın ilk şehir kuramı için önemliydi.

Endüstri devriminin etkileri hissedildikçe, Batı dünyasında şehirlerin büyümesi muazzam bir noktaya ulaştı. Sözgelimi 1880'lerde Prusya şehirleri iki milyona, Fransa şehirleri bir milyona ulaştı; İngiltere ve Galler şehirleri 750.000 nüfusluk artış gösterdi ve 1890'a gelindiğinde Londra ve Paris, nüfuslarını yüzyılın ortasındakine oranla ikiye katlarken, Berlin'in nüfusu dört

1. James Bryce, *American Commonwealth* (1888).

kat arttı.[2] Amerika'da da aynı olgu gözlemleniyordu. 1890'da Amerikan nüfusunun üçte biri, dörtbin ya da daha fazla nüfuslu kasabalarda yaşıyordu.[3] 1880 ile 1890 arasında 12 ilâ 20 bin nüfuslu şehirler 76 ilâ 107 bine, 20 ilâ 40 bin nüfuslular 45 ilâ 91 bin, 23 ilâ 39 bin nüfuslular da 45 ilâ 75 bine çıktı. Bu on yılda Chicago'nun nüfusu yarım milyondan bir milyonun üzerine çıktı. Twin Cities üç misli büyüdü. Detroit, Milwaukee, Colombus ve Cleveland'ın nüfusu yüzde seksen arttı. 1890'a gelindiğinde tüm nüfusun yarısından fazlasının dört bini aşkın nüfuslu şehirlerde yaşadığı eyaletler çoktan teşekkül etmişti. (Sözgelimi, Kuzey Atlantik kesimindeki halkın 3/5'inden fazlası bu kategoriye giriyordu).

Gerek Amerika gerekse Avrupa şehirlerindeki bu korkunç nüfus patlaması kırsal nüfusun nerdeyse aynı oranda azalmasıyla bağlantılıydı. Bununla beraber, Amerika'da durum nisbeten farklıydı; burada şehirler aynı zamanda yabancı doğumlu nüfusun artmasıyla da önemli oranda büyüme gösterdi. 1890'da Amerikan şehirlerinde yaşayanların beşte biri yabancı doğumluydu. Bir başka ifadeyle şehirlerde, 1880'deki şehrin tüm nüfusu kadar çok yabancı doğumlu insan vardı. 1890'da Chicago'dan daha fazla Alman nüfusuna sahip sadece iki Alman şehri (Berlin ve Hamburg) vardı; sadece Stockholm ve Göteborg'da daha fazla İsveçli vardı; yalnızca Christiaina ve Bergen daha fazla Norveçliye sahipti. Philadelphialıların dörtte biri ve Bostonluların üçte biri yabancı doğumluydu. New York-Brooklyn dünyadaki en büyük göçmen merkeziydi: Naples'in yarısı kadar İtalyanı, Hamburg kadar Almanı, Dublin kadar İrlandalıyı, Varşova'nın üçte biri kadar Yahudiyi barındırıyordu.[4]

2. A.F. Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Centuruy* (New York: Macmillan, 1899).
3. ABD Onbirinci Nüfus Sayımı, I., 698-701.
4. Kate H. Claghorn, "The Foreigin Immigrant in New York City," *U.S.Industrial Comm., Reports*, XV, 465-492 ve J. A. Riis, *How the Other Half Lives* (New York: 1890). Bu göç hareketinin genel bir özeti için bkz. Arthur Meier Schelsinger, *The Rise of the City* (New York: Macmillan, 1933) s. 53. 57.

İnsanların küçük bir mekâna doluşması özel taleplerde korkunç bir artışı da beraberinde getirir. İnsanlar caddeler, su ve kanalizasyon sistemleri, çöp hizmeti, polis koruması, yangın emniyeti, parklar ve oyun alanları, meydanlar, okullar, kütüphaneler, ulaşım sistemleri ister. Mühendislik, hukuk, finans ve toplumsal huzura ilişkin birbiriyle bağlantılı sorunları ele alacak daha karmaşık bir idare sistemi zorunlu hale gelir. Endüstri devrimine eşlik eden emsalsiz bir kentsel büyüme hızı, tüm bu konularda, daha önce görülmemiş birçok sorunu da beraberinde getirdi. Çokça anlatılan bir hikayeden birkaç tanıdık örnek meselenin anlaşılması için kâfi gelecektir.

1890'larda Amerika'da büyük belediyelerin bir tekinde dahi yeterli trafik hizmeti yoktu. Yağmurlu havalarda çamur denizine dönüşen caddelerin büyük çoğunluğunda kaldırımlar, kötü biçimde ya parke taşları ile ya da granit bloklarıyla döşenmişti. 1870'lerde Washington'a dörtyüzbin yardadan* fazla asfalt döküldü. Bunu, Buffalos ve Philadelphia takip etti. Aynı dönemde Charleston, Batı Virgina, Bloomington ve Illinois kaldırımları kısa sürede popüler hale gelen tuğlalarla döşenmeye başladı. Des Maines, Colombus ve Cleveland ise kentleşme trendine öncülük ettiler.[5] 1900'e gelindiğinde Washington ve Buffalo, dünyanın en iyi döşenmiş kaldırımlarına sahip şehirlerdi. Bunların gerisinde Boston ve Manhattan vardı; Chicago ise henüz işin başındaydı.[6] Bu arada, birçok şehir su yolları üzerine inşa edildiğinden köprü yapımı sorun oluyordu. 1883'te Roeblings tarafından tamamlanan Brooklyn Köprüsü, asma köprülerin inşasında bir çığır açtı. Köprü tamamlanmadan önce New York'un trafik problemi inşaatın başladığı zamandan daha kötü bir hale gelmişti. Diğer şehirler de aynı deneyimi yaşadı. Pittsburgh, Allegheny üzerinde Seventh Street asma köprüsünü inşa etti. Philadelphia, Schuylkill

* "yarda: 0,9144 metreye eşit bir uzunluk ölçüsü (ç.n.).

5. G.W. Tillson, *Street Pavements and Paving Materials* (New York: 1900).

6. J.A. Fairlie, *Municipal Administration* (New York:1901).

üzerinde bir kirişli köprü yaptı; Richmond asma köprü inşa etti.[7] Eş zamanlı olarak, posta arabalı günlerden kalma eski at arabalarının, omnibüslerin ve faytonların kentli yığınları taşıyacak yeterlilikte olmadıkları görüldü. 1879'da New York, gelişigüzel bir biçimde etrafa petrol ve sıcak küller saçan demiryolunu tamamladı. O kadar başarılı oldu ki, çok geçmeden yeni bir kol eklendi, bunu Kansas City, Chicago ve Boston'daki diğer asma demiryolları izledi.[8]

1901'de Boston, şehir tüneli inşasında yankısını hâlâ sürdüren bir çığır açan yeraltı kazımına başladı. Teleferik vagonları 1873'te San Francisco'da kullanılmaya başlandı ve oradan Chicago, Philadelphia, New York ve diğer şehirlere yayıldı. 1870'lerde ucuz elektrik akımı için yeterli gereçleri üretme olanağıyla birlikte sonunda pratik bir dinamoya ulaşıldı. 1880'lerle birlikte Boston ve Denver'de elektrikli troleybüs deneme seferleri düzenlendi ve Richmond ve Virgina'daki başarıdan sonra troleybüsler her tarafa yayıldı. 1890'a gelindiğinde 51 şehir kendi troleybüs sistemini kurmuştu.[9] İletişim sistemlerindeki gerilimin bundan aşağı kalır yanı yoktu. 1878'de telefon artık bir oyuncak olmaktan çıkmıştı. Ve Western Union Telegraph ile Bell Company arasındaki hukuk savaşı çözüldüğünde, Francis Blake'in karbon aktarıcısı, J. J. Carty'nin metalik devre sistemi ve Charles E. Scribner'in santral aygıtının tüm etkileri hissedilir hale geldi. 1880'e gelindiğinde seksenbeş şehir ellibin aboneli ve otuzbeşbin mil telli telefon santrallerine sahipti.[10] Bu esnada telgraf da, başlarda yavaş olsa da, yayılmaya devam etti. Kentin müthiş baskıları posta sisteminin takviyesine, hızlandırılmasına ve akıcı hale getirilmesine yol açtı. 1880'lerde posta pullarının satışı yaklaşık yedi yüz milyondan iki milyar küsura çıktı. Aynı dönem, verimli aydınlanma

7. H.G. Tyrrell, *History of Bridge Engineering* (Chicago: 1911).
8. Allan Nevins, *The Emergence of Modern America* (New York Times, 24 Mayıs 1883) s. 90.
9. H.H. Vreeland, "The Street Railways of America" C.M. Depaw, *One Hundred Years of America* içinde (New York:1895).
10. H.N. Casson, *The History of the Telephone* (Chicago: 1910).

yöntemlerine yönelik olağanüstü baskılara, gaz yağı lambalarından hava gazı lambalarına, muhtemelen dinamo ve Edison'un ampülü icadıyla mümkün hale gelen elektrik aydınlanmasına geçişe tanık oldu.[11] Bu hizmetler birbirleriyle yarışırken, [hidrojenle karbonmonoksitten meydana gelen] bir çeşit hava gazının üretimi mümkün hale geldi. Dahası, yine aynı dönem, civardaki su kütlelerine lağım akıtan ve su arzını zehirleyen kanalizasyon sistemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte şehrin atıklarının toplanmasına katkıda bulunacak tonozların ve lağım çukurlarının inşasına şahit oldu. Çöp yoketme sistemleri, çöpü kıyı şehirlerinde mavnalarla okyanusa boşaltmayıp, kıyıdan uzak şehirlerde domuzlara besin olarak verilmesi yönünde gelişti. Bir dizi feci yangından sonra (tahmin edilen toplam yangın kayıpları 1878'de altmışdört milyon doların üzerindeydi, 1882'de kayıplar yüzbin doları geçti, 1890'da yüzelli milyon küsura ulaştı),[12] daha etkili itfaiye sistemleri yürürlüğe kondu. Yeni aygıtlar ve teçhizat kullanılmaya başlandı. İnşaatlarda yangına dayanıklı maddelerin kullanımı arttırıldı ve denetimler sıklaştırıldı. Kitlelerin konut problemi gecekondu, pansiyon ve türlü türlü otel inşaatlarıyle ve şehrin gecekondu bölgelerini hızla şekillendiren yoksullar apartmanı *(tenement house)* gibi icatlarla giderildi.

Bu tür ayrıntılar kent ortamının fırsatları ve sorunlarına ilişkin birkaç örnektir sadece. Büyüyen tüketici kitleleri standartlaşma ve kitlesel üretime yeni değerler yüklediler. Zira kişi bir kalemden bir sent kazanmış fakat kentli milyonları elinde tutmuşsa, o kişi milyoner olmuş demekti. Tam bu esnada binlerce yabancı, büyük miktardaki ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için ülkeye geldi. El yapımı ürünlerin imalatı azaldıkça üretici, kâbiliyet ve maharetini yitirmeye başladı. Yeni kent ortamı sanki, inşa edilmeden önce yıkılmalıydı; yeni bir temel üzerinde karma-

11. J.B. Mc Clure, ed. *Edison and his Inventions* (Chicago, 1879) ve Henry Schroeder, *History of the Electric Light* (Smithsonian Miscel. Colls.) LXXVI, no.2.
12. 1929 Dünya Yıllığı.

şıklaşmadan önce basitleştirilmeliydi. Ve şehrin kendisi en çok aranan bir tüketici olarak ortaya çıkıyordu. Modern endüstrinin kredi anlaşmaları gibi bir avantaja sahip olan bir kuşak için, bedelini gelecek nesillerin ödeyeceği birşeyi inşa etmek zor değildi; şehir yaratıcı bir imgeleme sahip kişilerin sunabileceği herşeye sonsuz bir iştahla yönelen bir canavardı. Şehir, aynı zamanda, diğer yönleriyle de önemli bir ekonomik etkendi ve hava, su ve toprağın erişim ve kullanımını etkileyen bir dizi tuhaf "hizmet"e bayilikler şeklinde tekel sağlayabiliyordu.

Bu olgulara ilişkin ilk tepkiler ve yorumlar gerçek bir şehir kuramı oluşturmaktan bir hayli uzaktır. Bunlar iki genel kategoriye ayrılır: a) şehrin konumunu, b) ahlâkî sonuçlarını açıklama teşebbüsleri.

Charles H. Cooley şehirlerin konumunu açıklamaya çalıştı.[13] Geçmişte şehirlerin bir kısmı dinî bir kurum ya da bir kalenin yakınında, bir kısmı da tamamen siyasal endişeler sonucunda kurulmuşsa da şehirlerin konumunu belirleyen birincil neden ulaşım olmuştur. Ulaşımdaki bir değişim, malların bir nakliyeciden başka bir nakliyeciye aktarımının ötesinde başka birşey ifade etmese bile, bir çok donanım ve hizmeti beraberinde getirir. Bundan dolayı şehir oluşumlarının belirdiği yerler nehirlerin ağız kısımları ya da kilit noktaları, ovalarla tepelerin buluşma noktaları ve buna benzer bölgelerdi. Geçici depolama imkânı sonucunda bir iyelik değişikliği olduğunda da şehir, göz açıp kapayıncaya kadar rıhtım işçileri, ambarcılar, ithalatçılar, ihracatçılar, sarraflar, muhasebeciler ve diğer birçok türden hizmet personeliyle dolar. Birleşik Devletler'deki önemli şehirlerin büyük çoğunluğu gemi-

13. Şehirlerin köken ve konumlarıyla ilgili literatür Roscher'in *System der Volkwitschaft*'ını (3. cilt) ve *Die Nationalökonomies des Handels Und Gewerbefleisses*'ini içerir. Şehirlerin konumuna ilişkin kuramı, "*Ueber die geographische Lage der grossen Stadte*"de geliştirilmektedir (*Ansichten der Volkswirtschaft*-ı. Cilt içinde). Ayrıca bkz. E. Sax, *Die Verkehrsmittel in der Volkswirtschaft* (Viyana, 1878) ve A. de Foville, *De la Transformation des Moyens de Transport et ses Consequences economiques et sociales.* (Paris, 1880). Cooley'in *The Theory of Transportation*'ı ilk olarak Amerikan Ekonomi Derneği Yayınları arasından çıktı.

lerin işlemesine elverişli, yeterince geniş nehirler üzerine kurulmuştur. Nehir limanlarının etrafındaki kentler, en hızlı gelişmeyi yaşayan Amerikan şehirleri arasındadır: Chicago, Buffalo, Cleveland, Detroit ve Milwaukee. New Yok, önemini hem kara hem su sınırlarının kavşağında yer alan konumuna borçludur.

Cooley'in ulaşım kuramı, şehre kuramsal temelde ilginin canlanışına ve şehirlerin neden bulundukları yerde kurulduklarını hiç olmazsa açıklama girişimine bir örnektir. Aynı türde daha genel bir çalışma, Adna Weber'in *Growth of Cities in the Nineteenth Century* adlı eserinde sunulmuştur.[14] Kendisinden çokça alıntı yapılan bu çalışmanın, Batı dünyasında şehrin son dönem niceliksel büyümesinin istatistiki bir resmini oluşturmada önemli bir yeri vardır. Adna Weber, bunun dışında insanların şehirlerde yoğunlaşmasının nedenlerini araştırdı ve sonuçta bunun öncelikli olarak ekonomik güçlerin bir ürünü olduğu ve bu güçlerin endüstri devrimiyle birlikte önem kazanan etmenler oldukları kanısına vardı: buhar makinası, ticaret, modern ulaşım sorunlarının çözülmesi, tarımın endüstrileşmesi ve artan verimliliği, ticaret merkezlerinin büyümesi, ulaşım (Cooley ile birlikte), sanayileşme ve fabrika sistemi. Adna Weber, şehrin büyümesindeki bu tür birincil ekonomik nedenlerin yanında siyasal, toplumsal ve ekonomik türde bir dizi ikincil nedenin olduğunu düşündü. İkinci dereceden ekonomik anlamda şehir, yalnızca ulaşım, finans, üretim ve ticaretteki devrim nedeniyle değil, yüksek ücretlerin çekiciliği ve çeşitli fırsatların özendiriciliği dolayısıyla da büyür. Büyümesinin siyasal nedenleri olarak Adna Weber şu etkenleri sıralar: 1. ticaret serbestliğini teşvik eden kanunî düzenlemeler, 2. göç etme serbestisini kolaylaştıran yasalar, 3. kişileri şehir merkezlerinde toplayan merkezî yönetim ve 4. toprağı elde tutma ve kullanma hakkının *(tenure)* şehirde siyasal olarak savunulan özgür biçimleri. Şehrin büyümesindeki toplumsal nedenlerse şehrin şu konu-

14. Adna Ferrin Weber, *The Growth of Cities in the Nineteenth Century* (New York: Macmillan, 1899).

larda sunduğu avantajlarda saklıdır: 1. eğitim; 2. eğlence yerleri; 3. daha yüksek bir yaşam standardı; 4. entelektüel toplulukların çekiciliği; 5. kendi ortamına alışma ve 6. şehir yaşamının değerlerine ilişkin olumlu yönde yaygınlaşan kanaat.

Adna Weber şehrin, insanlığın ahlâkî çöküşünü ifade ettiğine kesinlikle inanmıyordu. Bunun için kitabının bir bölümünü şehirlerin *Fizikî ve Ahlâkî Konumu'na* ayırdı. Weber burda şehir yaşamına karşı taşra lehinde geliştirilen en sistematik suçlamalardan birini ele aldı.[15] Bu kitabın başka pek çok düşünür tarafından farklı biçimlerde geliştirilen temel savları şunlardı: 1. Şehirde doğup büyüyen kişi *(city-born)* şehrin en yoksul kesimlerinde yaşar; 2. şehirli, en aşağı toplumsal sınıfların en düşük meslekleri̇nde çoğunluktadır; 3. şehirliler aşırı derecede geniş bir yozlaşma, suç, delirme ve intihar oranında pay sahibidir; 4. şehirler doğal ve hatta sakat doğum artışında düşük bir orana sahiptir; 5. şehir nüfusu en az şehirli kadar çok taşra-doğumluyu barındırır ve 6. tipik şehir sınıfı yaşamını kendi kendine idame ettirmekten yoksundur.[16] Adna Weber bu önermeleri yalnızca "ahlâkî" savlar olarak değil, sınanabilir varsayımlar olarak değerlendirdi. Kent istatistiklerini gözden geçirdikten sonra bunların ya hatalı ya da ancak kısmen doğrulanabilir oldukları sonucuna vardı. Sözgelimi Adna Weber, Amerika'da kırsal ve kentsel hukuk ihlâli oranları arasında bir ayırımı reddeder. Dahası Avrupa'da bebek ölümü taşrada daha fazlayken kürtaj daha seyrek görülür. Fahişelik, hiç şüphesiz, bir şehir mesleğidir, fakat önemli ölçüde yozlaşmış taşra ailelerinden beslendiği de gözden kaçmamalıdır. Bunun yanında, "şehirlerdeki ahlâksızlık ve suç miktarı, şehrin sahip olduğu basın olanakları dolayısıyla, halk nezdinde çoğu zaman abartılmaktadır."[17] Ve tüm bunlara karşın Adna Weber şehrin çok yönlü avantajlarının unutulmaması gerektiğini vurgular.

15. Georg Hansen'in *Die Drei Bevülkerungsstufen* adlı eseri (Münih: 1889).
16. Weber, *op. cit.*, s.370.
17. *a.g.y.*, s. 407.

Cooley ve Adna Weber'in çalışmalarında en azından şehirlerin kurulma, büyüme ve gelişmeleri konusunda canlı bir kuramsal bilincin var olduğu açıktır. Buna mukabil Josiah Strong'un şehrin ahlâkî etkileri kavramında başka türde bir kuramsal ilgiyi görmek mümkündür.[18] Strong, modern uygarlığın ahlâkî ve ruhî niteliklere yer vermeyerek, tek taraflı bir maddî gelişme gösterdiğini düşünüyordu. Bu maddî büyüme, bilimsel tarımın ve ulaşımın gelişmesi ve makinanın kol gücünün yerini alması nedeniyle nüfusun yeniden dağılımı sonucunda olağanüstü bir gelişme kaydeden "materyalistik" şehrin ortaya çıkışında apaçık bellidir. Toplum geri dönülmez bir süreç dahilinde çiftlikten şehre doğru sıkıntılı bir dönüşüm yaşıyordu. "Kaçınılmaz olanla yüzleşmeliyiz. Yeni uygarlık kuşkusuz bir kent uygarlığı olacaktır, ve yirminci yüzyılın sorunu şehir olacaktır."[19]

Strong'a göre bir şehrin entellektüel ve ahlâkî gelişimi fizikî büyümesiyle orantılı değilse o şehir materyalistiktir. Örnek vermek gerekirse, yetersiz hıfzıssıhha önlemleri sonucu, 1890'da şehirde en az 150.000 gereksiz ölüm vakası oldu. Endüstri devrimi şehrin temel sorunları arasına, aristokratik bir endüstri sisteminin demokratik bir yönetim sistemiyle bağdaştırılması meselesini koydu.[20] Uygarlık karmaşıklaştıkça birey daha ayrık ve bağımlı hale gelir ve birey tarafındaki performans düşüklükleri toplumsal açıdan daha tehlikeli bir şekle bürünür. Şehir daha varlıklı ve müreffeh hale geldikçe aynı çıkar yönünde hareket eden toplulukların *(interests)* yönetimi yozlaşma yollarının artmasını sağlar. "Eğer meyhanecilerin, hırsızların, kumarbazların, hapishane kuşlarının ve para karşılığı dövüşenlerin bulunduğumuz mahallin yönetiminde söz sahibi olmalarını engelleyecek kadar ahlâkî duyarlılığa ya da sağduyuya sahip olmazsak, ortada hak ettiğimizden daha iyi yöneticiler beklememiz için bir sebep yoktur."[21]

---

18. Josiah Strong, *The Twentieth Century City* (New York: Baker and Taylor, 1898).
19. *a.g.e.*, s. 53.
20. *a.g.e.*, s. 61.
21 *a.g.e.*, s. 67.

Evler, şehirde her iki toplumsal uçta da ortadan kaybolmaktadır. Zenginler arasında otel ve klüp yaşamı ev yaşamının yerini almış durumdadır. Diğer uçta ise pansiyonlarda, yoksul apartmanlarında (tenement houses) yaşayan evsiz yığınlar ve işsiz güçsüz bir göçmen sınıfı... Kilise, şehirin büyüklüğüne oranla zayıflıyor. "Cehalet, ahlâkî çöküş ve sefalet birleşip, cephaneliği şehir varoşları olan toplumsal bir dinamit oluşturuyor".[22] Strong'un görüşüne göre, şehrin ahlâkî gerileyişine işaret eden bu kanıtlar yabancı doğumlular ile Katoliklerin sayısındaki artış ile doğrudan bağlantılıydı.[23]

Şehrin konumu ve gelişimini açıklama girişimi ile şehirde ortaya çıktığı iddia edilen "ahlâkî gerileme"ye yönelik tedirginlik derecesine varan tecessüs arasında, rencide edilmiş yurttaşların tepkilerini yansıtan siyasî-iktisadî bozulmayı ele alıp irdeleyen geniş bir ilgi alanı vardır. Bu tür bozulma, Lincolin Steffens tarafından *Shame of Our Cities*'de örneklerle izah edildiği gibi, felaket habercilerince *(muckrakers)* ve belediye reform hareketleri kuruluşunca belgelenmiştir.

Bu muhtelif gelişmeler bir şehir kuramı için açıklama parçacıkları ve materyaller oluşturur, fakat aynı şeyi kuramın kendisi için söylemek zordur. Sözgelimi Cooley ve Adna Weber şehre ilişkin kuramsal açıklamalar sunmazlar. Şehirden söz edildiğinde, sadece şehrin büyüklük ve konumunu anlarlar. "Kuramlar"ı, şehrin yalnızca fiziksel ve dışsal yönlerini açıklar. Diğer yandan şehrin "materyalizm"ine duyulan ahlâkî tepki de, ahlâkî endişelerin egemenliğinden oldukça uzak, kentsel fenomenlere dair en fragmanter açıklamaları kapsar sadece. Şehrin kendisi ya da —Strong'da olduğu şekliyle— yabancı doğumlular, Katolikler ve gecekondu bölgeleri, ahlâkî çöküşün "nedeni" olarak görülür. Şehrin işleyiş biçiminden en fazla zarar gören kişi ve gruplar açıkça kaderlerin-

22. *a.g.e.*, s. 78.
23. Şehre karşı duyulan ahlâki tepkinin başka bir ifadesi için bkz. Jane Addams, *The Spirit of Youth* (New York: Mac Millan, 1909).

den dolayı suçlanırlar. Bu yine, şehre ilişkin pek mantıklı olmayan bir açıklamadır. Son olarak, kentsel yozlaşma tehlikesine dikkat çeken felaket habercileri ve onların hitab ettiği kırgın, küskün kamoyu ise sorunu yönetimde bulup çözümü şehir reformunda ararlar. Ancak burada da şehir olgusunun yalnızca kırıntıları kavramsallaştırılır.

Ekolojik Şehir Kuramının Yükselişi

Amerikan düşünürlerinin dikkatlerini doğaya ve şehir sorunlarına yönelttikleri esnada, sosyolojinin kendisi daha belirgin bir şekle bürünüyordu. 1900'de ilk akademik sosyoloji bölümleri kuruldu. Bununla birlikte bu yeni alan ilk meslekî cemiyetini kurmak ve ilk profesyonel dergisini çıkarmak zorundaydı. Profesyonel olmayan bir aşamadan disiplinleşmenin etkisini hissettirdiği aşamaya geçiş 20. yüzyılın ilk onyılında tamamlandı. İlk üniversite kürsüleri bu sırada kuruldu. Dahası, özerk bir bilimin —salt özel bir ilgi alanının değil—ortaya çıktığı nokta bulunmak istenseydi, disiplinle ilgili çalışma materyallerinin ilk olarak biraraya getirildiği andan daha uygun bir nokta bulmak güç olurdu. Bundan böyle bir disiplinin üzerine oturması gereken temel için, diğer disiplinlerce toplanan verilerin yeniden kullanılması yeterli görülmeyecektir. Sosyolojinin profesyonelleşmesi ve özerk bir bilim dalı olarak kurulmasına yönelik bu adımların pek çoğu, Chicago Üniversitesi'nde Albion Small tarafından oluşturulan parlak bir ekibin rehberliğinde atıldı.

Yeni sosyoloji biliminin doğal bir çalışma konusu olarak şehir, üç türlü gereksinim ile karşı karşıyaydı: 1. Kent olgusunun her iki yönüne ilişkin yaklaşım sağlayan bir bakış açısının araştırılması, a. konum, büyüklük ve gelişmenin nesnel yönleri (Charles Cooley, Adna Weber) ve b. toplumsal yönler (Strong gibi ahlâkî tenkitçiler, Jane Adams gibi reformcular ve Steffens gibi felaket habercileri); 2. "Nesnel" bir bakış açısı —yani, ne savunmaya ne de çürütmeye *a priori* değer yüklemeyen basit bir anlayışa izin

veren bir perspektif; 3. Kent ortamının "olguları"na dair ilk elden çalışmayı sağlayan bir bakış açısı. Bu hedeflerin tümü, 1915 ile 1925 arasında Chicago Üniversitesi'nde gerçekleştirilen tebliğler, tezler ve özel araştırma projeleri dizisinde mevcuttu.

Bunlar, daha sonra Robert E. Park, Ernest W. Burgess ve Roderick D. Mc Kenzie tarafından *The City* başlıklı oldukça çekici küçük bir ciltte toplandı.[24] Kitap, Birleşik Devletler'deki sosyologlar tarafından oluşturulacak sistematik bir şehir kuramının başlangıcının habercesidir.

Park, —daha sonra tanınacağı isimle— ekolojik şehir kuramının genel çerçevesini belirledi.[25] Kendine özgü kültürel tiplerle "kültürel bir alan"ı temsil ettiği düşünüldüğünde, şehrin "uygar insanın doğal yaşam alanı" olduğunu savundu. Park doğal bir yapı olarak şehrin kendi kanunlarına uyduğunu ve "fiziksel yapısında, ahlâkî düzeninde yapılabilecek keyfî değişikliklerin bir sınırı olduğunu" ileri sürdü.[26] Şehrin tümü için geçerli olan şey şehrin alt-bölümlerinde de câridir ve her mahalle (ya da semt) —kendisine ait tarihsel bir süreklilik gösteren— sakinlerinin niteliklerine ait özellikleri taşır. Ne var ki bu, mahallenin, asabiyet bağının daha güçlü olduğu insanlık durumunda taşıdığı öneminin çoğunu kaybetme eğiliminde olduğu gerçeğini örtmemelidir. Yine de şehirde, soyutlanarak, kendi varlıklarını sürdürmeye çalışan göçmen toplulukları ve ırksal kolonilerin ya da gettolar ve ayrık nüfuslu bölgelerin varlığını yadsımak imkânsız gibidir.

Şehirde ticaret ve endüstriyi kolaylaştıran her yöntem, daha ileri bir iş bölümü ve uzmanlaşmaya yol açar. Bunun sonucunda aile bağları, mahallî topluluklar, kültür, kast ve statüye dayalı eski geleneksel, toplumsal ve ekonomik yapılar sürekli bir çözülmeye uğrar ve yerlerini iş ve meslek çıkarlarına dayalı bir düzene

24. Robert E. Park, Ernest W. Burgess, Roderick D. Mc Kenzie, *The City*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1925).
25. Robert E. Park, "Suggestions for the Investigation of Human Behaviour in the Urban Environment.", *The City*, s. 1-46.
26. *a.g.e.*, s. 4.

bırakır. Diğer şeylerin yanında bu, şehrin gelişiminin tamamlandığı ve doğrudan, yüz yüze "birincil" ilişkilerin yerine dolaylı "ikincil" ilişkilerin geçtiği anlamına gelir. Kilise, okul ve aile artık değişmiştir. Okul, ailenin bazı işlevlerini üzerine alır. Kilise, yerini matbu sayfalara kaptırmak suretiyle etkisini yitirir. Sonuçta bu durum öyle bir noktaya ulaşır ve meslek sınıfları o kadar birbirinden ayrılır ki, ücra köşedeki bir kırsal topluluk kadar eksiksiz bir soyutlanmışlık içinde yaşamlarını sürdürürler.

Şehir yöneticilerinin halk oyuyla seçilmesi bu koşullar altında uygulanmaz hale gelir. Şehir yaşamının husule getirdiği seçim krizinin aciliyetini gidermek için oyları kontrol altında tutacak iki tip kuruluş ortaya çıkar: siyasal partiler ve dernekler (bağımsız seçmen birlikleri, vergi mükellefleri dernekleri ve belediye etüd idareleri). Siyasal partinin dayandığı temel yerel, kişisel ve "birincil" ilişkilerdir; dernekler kamuoyunun örgütlenmesine bağlı olduğundan ikincil ilişkilere dayanır.

Büyük şehirler yalnızca meslekî değil, aynı zamanda kişilik tipleri de husule getirir. Yaşam tecrübesi, küçük toplulukların daha yakın ve kalıcı birliklerini dışlayan oldukça rastlantısal ve gelişigüzel bir karaktere sahiptir. Bireyin statüsü moda ve "kapak" gibi ortak kabul gören simgelerce belirlenir ve "yaşam sanatı büyük oranda, ince yüzeyler üzerinde paten kaymaya ve görgü kurallarını en ince ayrıntısına kadar öğrenmeye indirgenir."[27] Bu, ahlâkî ortamların yalıtılması ve birbiriyle çekişen ortamların katlanarak artmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Park'ın şehir anlayışı bir cümlede özetlenebilir; şehir, kendisine ait yasalarca üretilen mekânda dıştan düzenlenen bir birimi temsil eder. Şehrin mekândaki bu dışsal düzenine ait kesin önerme —ekolojik kuramı en zahmetsizce tanımlayan simge— Ernest W. Burgess tarafından ortaya kondu. Şehrin iç "yasalar"ına ilişkin sistematik önerme ise Roderick Mc Kenzie'nin eseriydi.

Burgess şehrin gelişimini, şehrin mekândaki fiziksel genişle-

27. *a.g.e.*, s. 40.

mesi ve farklılaşması çerçevesinde değerlendirdi.[28] Şehrin genişlemesinin, ardışık kentsel yayılma alanlarını temsil eden eş-merkezli halkalar dizisinin gelişmesine bağlı bir form kazanma eğiliminde olduğunu düşündü. Başka herhangi bir etkenin araya girmemesi halinde, şehir ya da kasaba, Chicago "Halka"sı gibi merkezî iş mıntıkasından dışa doğru yıldız biçiminde genişler: 1. Bu ilk alandır. Normal olarak, kent merkezini çevreleyen, iş ve hafif üretim merkezlerince işgal edilen bir geçiş alanı vardır, burada (2) gayrı menkuller, iş için kullanıldığından ve yerleşim seyrek olduğundan kira bedelleri düşüktür. Üçüncü bir alanda (3) bozulmaya uğrayan bölgeden kaçan fakat işlerine kolayca varmayı arzulayan endüstri işçileri yaşar. Bu alan bir sonraki aşamada gecekondu bölgesi olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu bölgeden sonrası "yerleşim alanı"dır, burada (4) yüksek sınıf apartman binaları ya da tek ailelik konutlardan oluşan özel, "herkese açık olmayan" alanlar vardır. Daha da ilerde, şehrin sınırlarının ötesinde kent merkezine otuz ile altmış dakika uzaklıkta yer alan, her

28. Bu araştırmacılar arasında karmaşık bağlar mevcuttu. Ekolojik bakış açısından esas etkisinin önemli bir kısmının, C.J. Galpin'in çalışmasından —"The Social Anatomy of an Agricultural Community," Winconsin Tarımsal Araştırma İstasyonu, Araştırma Bülteni NO. 3 (1915)— kaynaklandığı gözüküyor. Galpin, bir taşra kasabasındaki ailelerden, onların paralarını nereye yatırdıklarını, nerede ticaret yaptıklarını, çocuklarını hangi okula yolladıklarını gösteren veriler topladı. Onların mekânsal konumlarını ve faaliyet dağılımlarını gösteren haritalar hazırladı. Bu, fiili yaşam birimlerinin siyasal birimlerle çoğu zaman uyuşmadığını göstermesi bakımından önemliydi. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu yöntem ne kadar basit olursa olsun, bir sosyolog kendisine lazım olan verileri toplamak için bizzat faaliyetteydi. Bu, 1915 ile 1921 arasında kent araştırmalarını oldukça aktif bir biçimde destekleyen R.E. Park'ın düşüncelerine uygundu. 1918'de Park, bitki ekolojistinden [C.J.Galpin] bazı kavramları ödünç aldı ve onları bir bütün halinde açıkladı. Bunu kısa sürede şehrin çeşitli bölgelerine —bitki ekolojisiyle kurulan benzerlik sonucu "yaşam alanları (habitats)" şeklinde düşünülen bölümlerine— dair ilk elden çalışmalar takip etti. R.D. McKenzie mahalle hakkında bir çalışma yayınladı: "The Neighborhood" *American Journal of Sociology*, Cilt. XXVII (Eylül 1921; Kasım 1921; Mart 1922; Mayıs 1922). Colombus, Ohio bağımlılık ve suçluluk dağılımı, uyruk ve bir dizi farklı gösterge çerçevesinde inceleniyordu. "Kültürel alanlar" kavramından yararlanıldı ve kent bölgelerinin sınırlarını belirlemek için haritalar kullanıldı. Bunun dışında, Nels Anderson'un *The Hobo* (Chicago; University of Chicago Perss, 1923) isimli eserini de zikretmek gerekir. Şehrin bütünüyle mekânsal düzenine ilişkin düşünceler Burgess tarafından *The City*'de, s. 47-62 tekrar basılan "The Growth of the City" adlı makalede sistemleştirilmiştir.

gün işi ile evi arasında (özellikle banliyö treni ile) gidip gelenlerin yaşadığı *(commuter's zone)* —banliyö bölgeleri ya da uydu şehirler— vardır.[29]

Bu fiziksel betimlemeyi destekleyen tezde Burgess kentsel büyüme olgusunun bir tür anabolik-katabolik süreç içindeki düzen ve düzensizliğin bir sonucu olduğunu ileri sürdü. Düzensizlik tavır ve davranışları yeniden-düzenlemenin önkoşuludur ve yeni gelen kişi alışageldiği bakış açılarını ve geleneksel ahlâkı üzerinden atarken, zihinsel çatışma ve kişilik kaybı yaşar. Şehrin genişlemesiyle, birey ve grupları iş ve ikâmet yoluyla eleyip ayıklayan ve yeniden yerleştiren bir süreç ortaya çıkar. Böylece "ana gövde" dahilinde evsiz göçmenlerin yaşadığı "aylaklar yurdu" *(hobohemia)* gün yüzüne çıkar. Merkezî iş mıntıkalarını çevreleyen bozulma bölgesinde her zaman "gecekondular" —yozlaşma, hastalık, mafya suçları ve ahlâksızlığa batmış bölgeler— vardır. Ve dışa doğru hareket edildikçe duruma göre, toplumsal plandaki diğer intibak ve uyumsuzluk problemleriyle karşılaşılacaktır.

Park ve Burgess'in, şehrin muhtelif yönlerine ilişkin ilk elden araştırmaları fiilen teşvik eden bir atmosfer yaratmada ne kadar başarılı oldukları, bu denemenin [Park'ın denemesinin] yayımlandığı esnada yönetimleri altındaki proje sayısından anlaşılabilir. Sözkonusu çalışmalar Amerikan sosyolojisinin klasikleri arasına girecek nitelikteydi: Nels Anderson, *The Slum: An Area of Deterioration in the Growth of the City:* Ernest R. Mowrer, *Family Disorganization in Chicago;*, Walter C. Reckless, *The Natural History of Vice Areas in Chicago;* E.H. Shideler, *The Retail Business Organization as an Index of Business Organization;* F.M. Thrasher, *One Thousand Boy's Gangs in Chicago;* H.W. Zorbaugh, *The Lower North Side; A Study* in Community *Organization.*[30]

Park ve Burgess şehrin tipik alanlar ve bölgelerce karakterize edilen fiziksel bir portre sunduğunu varsaydılar. Bu tipik alanla-

29. Park, op. cit., s. 50.
30. a.g.e., s. 62.

rı tesis eden yasalara sayısız göndermede bulundular. Bahiskonusu "yasa" ve "süreçler"e dair en bütüncül önerme, meslektaşları McKenzie tarafından ortaya kondu.[31] Ekoloji, bitki ve hayvan formlarını, doğada varoldukları şekliyle, birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkili olarak inceleyen biyolojinin bir koluydu. Beşerî ekoloji, toplumsal çevreden etkilenen varlıklar olarak insanların zamansal ve mekânsal ilişkilerini inceleyen paralel bir çalışma alanıydı. Toplumun, rekabet ve seleksiyonla mekânsal açıdan dağılmış bireylerden oluştuğu düşünülüyordu. Beşerî müesseseler mekân içerisinde cereyan eden ilişkilere uydurulur. Bu mekânsal ilişkiler değiştikçe toplumsal ilişkiler de —toplumsal ve siyasal sorunlar üreterek— değişir.

Toplumsal ekolojiden ilk olarak toplulukları dört türe sınıflandırmada yararlanıldı: 1. Birincil hizmet toplulukları, dağıtım sürecindeki ilk basamak olarak görev yapan tarım kasabaları, balıkçı, madenci ya da keresteci topluluklarınca temsil edilir. 2. İkinci tür, çevre bölgelerden temel maddeleri toplayıp, dünya pazarlarına dağıtmak suretiyle dağıtımcı bir işlev görür. Bunlar ticarî topluluklardır. 3. Üçüncü topluluk türü sanayi şehrindedir. 4. Dördüncü tür özgün bir iktisadî temelden yoksundur. Eğlence yerleri, siyaset ve eğitim merkezleri, savunma ile ilgili veya cezaî topluluklar ve hayırsever dernekleri buna örnektir.

Topluluklar savunma ve karşılıklı iktisadî çıkar amacıyla kurulur. Bir topluluk doruk noktasına —nüfusun kümelenmesine yol açan iktisadî çıkar sınırlarına— ulaştığında stabil hale gelecek, veya süreç yeniden işlemeye başlayacak ve çözülecektir. "Doruk noktasına ulaşmış ve herhangi bir çözülme şekli yaşamamış bir topluluk, bir durağanlığa girmiş demektir."[32] Topluluk bozulmaya başlayınca bunu çözülme ve toplumsal huzursuzluk ta-

31. R.D. McKenzie, "The Ecological Approach to the Study of the Human Community", *American Journal of Sociology*, XXX 287-301 ve "The Scope of Human Ecology, Pub. A.S.S., XX 141-54 ve E. W. Burgess, *Urban Community* içinde s. 167-82. Ayrıca bkz. *The City, op. cit.*, s. 63-79.

32. *The City*, s. 71.

kip eder. Rekabet şiddetlenir, topluluktaki güçsüz öğeler aşağı çekilir ya da dışlanır. Böylece bir noktadan sonra, bir şehri örgütleyen ekonomik rekabet keskinleşir ve şehri zayıflatan bir unsur haline gelir. Bu noktada topluluğun yapısına bazı yenileyici öğeler dahil edilir. Bu, topluluğun yapısında ve düzeninde tam bir değişime yol açabilecek bir istilanın ilk aşamasıdır. Bir topluluk sayıca arttıkça, o topluluğun kendisini istilalara ve üye sayısındaki anî değişimlere uydurması daha kolay hale gelir.

Bu sürecin seyrinde basitten karmaşığa, genelden özele doğru bir gelişim yaşanır. Artan merkezîleşmeyi merkezsizleşme (decentralization) takip eder. Eksen ya da iskelet yapı, trafik ve seyahat rotalarınca belirlenir. Topluluk büyüdükçe evlerin ve yolların sayısında bir katlanma olur ve bir farklılaşma ve ayrılma süreci başgösterir. Nüfusun büyümesiyle birlikte kârlı arsalar için rekabet şiddetlendikçe itkisadî açıdan daha zayıf hizmet türleri daha düşük bedelli, daha zor ulaşılabilir bölgelere itilir. Aynı şekilde konut alanları da nüfusun ekonomik ve ırkî kompozisyonuna dayalı türlere ayrılır. Bazı özel hizmetler, "tıpkı sahil ve çam ormanlarından önce diğer bitki türlerinin ardışık biçimde gelmesi gibi", belirli bir gelişim noktasına erişinceye dek ortaya çıkmaz. "Ve nasıl ki bitki topluluklarında ardışıklıklar (ya da yerine geçmeler) istilanın ürünüyse insan topluluklarında da ortaya çıkan oluşumlar, ayrılmalar ve birleşmeler bir dizi istilanın sonucunu oluşturur."[33] Toprağın değişen kullanımına ve yeni bir işgalci (ya da kiracı) tipine göre belli başlı iki istila türü vardır. İstilaların başlamasında şunlar etkilidir: 1. Ulaşım yollarındaki değişimler; 2. eskime ve fiziksel bozulma; 3. yapıların, binaların, köprülerin yapımı; 4. yeni endüstri türlerinin ortaya çıkması; 5. gelir dağılımında temel alınan ekonomik bazdaki değişimler ve 6. emlâk promosyonları. İstilalar birinci aşama, ikinci aşama ve doruk noktası şeklinde düzenli ve ayırdedilebilir bir olaylar sürecine yol açar. İstila güçleri başkalarının saldırılarına karşı koyabilecek baskın bir eko-

33. *a.g.e.*, s. 74.

lojik örgütlenme türü kurduklarında, doruk noktasına ulaşılır. Bir bölgede baskın bir kullanım tipinin tesis edilmesiyle birlikte biraraya gelen birimler arasında rekabet daha az acımasız hale gelir, denetim kuralları teşekkül eder ve farklı bir kullanım tipinin istilası belli bir süre engellenir. Böylece doğal alanlar şeklinde tanımlanabilecek komünal yaşam birimleri kurulur.

Dolayısıyla şehri oluşturan ana süreçler önem sırasına göre rekabet, yoğunlaşma, merkezîleşme, ayrılma, istila ve yerine-geçme şeklindedir. Bunların işleyişleri, şehrin fizikî strüktürünü şekillendiren "doğal alanları" husule getirir.

Bu ilginç denemelerin biraraya getirildiği günlerden 1950'lere kadarki şehir literatürüne göz atılacak olursa, Amerikan sosyolojisinde yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde ekolojik şehir kuramının egemen olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu kuramın ilk mimarları Park, Burgess ve McKenzie idi. 1928'e kadar sosyolojik şehir çalışmalarının bu düşüncelere dayalı standart bir form taşıdıkları açıktı. Nels Anderson ve Eduard C. Lindeman 1928'de kendi Şehir Sosyolojilerini oluşturdular.[34] Kitaplarının ilk seksen dokuz sayfası, şehir ve civarının geniş bir ekolojik tasvirine ayrılır. Kitabın başka bir bölümü, şehrin sözümona "işlevleri" ile ilgilidir. Bu bölüm, şehrin gündelik ihtiyaçlarının karşılanması, şehrin çöp, lağım, ulaşım ve eğlence sorunları, kent ortamının mekanikleşmesi gibi konuları içerir. Bir diğer kısım kentsel kişilik ve gruplarla ilgili olup hız ve mekanikleşmenin egemen olduğu kent ortamının kişilik üzerindeki bazı psikolojik tesirlerini ve profesyonelleşmenin bireyler ve gruplar üzerindeki etkilerini inceleyerek şehirli toplum tiplerinin oluşumunu tahlil eder. Kitap bir şehir ortamına ait sorunların gözden geçirilmesiyle son bulur: sefalet, akıl sağlığı, yaşlılık, ailenin çözülmesi, siyasal bozulma, vs.

Şehirle ilgili tüm çalışmaların burada incelenmesinin pek değeri yoktur; fakat zaman aşırı seçilen bir ya da iki eser, Amerika'da

34. Nels Anderson ve Eduard C. Lindeman, *Urban Sociology* (New York: Alfred A. Knopf, 1928).

şehir, şehir yorumları kadar az değişmiş olsaydı, sorunlarının çok önceden çözüme kavuşmuş olacağı gerçeğini kanıtlayabilir. 1932'de Davie ve Carpenter tarafından iki ciddi eser yayınlandı.[35] Davie'nin eseri kuramsal açıdan Chicago kavramlarını kullanmaya bile bir isteksizlik sergiler. Kitap, şehircilikteki gelişmenin son zamanlarda toplumda meydana gelen en önemli olay olduğu iddiasıyla yola çıkar. Ancak şehircilik kuramına o kadar az yer ayırılır ki, "Şehir nedir?" sorusu Munroe'dan yapılan bir alıntıyla geçiştirilir[36] ve şehrin büyümesiyle ilgili Adna Weber'in çalışmasına dayanan oldukça aceleci bir incelemeden sonra şehir planlaması ve trafik sorununa şöyle bir değinilir; sonunda bu da anlamsız bulunarak şehir sorunlarının tartışılmasına geçilir. Konut sorununa 119, sağlığa 182, eğitime 170, eğlenceye de 149 sayfa ayırılır. Peki Davie'nin şehir kuramına katkısı ne oldu? Hiçbirşey.

Carpenter'ın çalışması kuramsal açıdan daha zengindir. Bunun başlıca nedeni Chicago geleneğinden taşıdığı sürekliliklerdir. İlk 188 sayfa öncelikli olarak şehrin jeoloji ve ekolojisine ayrılmıştır. Bunu, şehir gelişimi ve planlamasıyla ilgili bir bölüm takip eder. Kent nüfusunun kompozisyonu incelenir ve şehrin kişilik üzerindeki etkilerine dikkat çekilir. Burada da çalışma şehrin sorunlarına ilişkin uzun bir inceleme arasında kaybolur: şehrin evlilik ve aile, ev, din, ahlâksızlık, suç, akıl noksanlığı, akıl hastalığı, intihar vs. üzerindeki etkileri.

Her iki kitapta da oldukça geniş araştırma verileri sunulur. Her iki eser bu anlamda daha eksiksiz ve günceldir. Ancak Davie bunu, belirli bir bütünleştirici çerçeve olmaksızın sorunların basitçe gözden geçirilmesine indirger. Carpenter'ın çalışması ise ekolojik kuramı sorgusuz sualsiz kabul eder ve kuramı ancak çok

35. Maurice R. Davie, *Problems of City Life* (New York: John Wiley, 1932) ve Niles Carpenter, *The Sociology of City Life* (New York: Longmans, Green, 1932).

36. Davie, *op. cit.* s. 4-5. Gönderme William Bennet Munroe'yadır. *The Government of American Cities* (New York: Macmillan, 1926) s. 13-16. Bununla beraber belirtmek gerekir ki, Munroe'nun önermesi kuramsal açıdan Chicago okulunun önermesinden daha üstündür.

sınırlı oranda —kurumlara daha fazla dikkat çekmek suretiyle— genişletir.

O zamandan bu yana temelde ne kadar az değişme kaydedildiğini 1955'te yayınlanan iki eserden anlayabiliriz.[37] Rose Hum Lee'nin çalışmasında şehirlerin gelişimi konusu Batı Avrupa, Asya, Afrika ve Birleşik Devlet'lerden toplanan malzemelerle birazcık genişletilir. Fakat temel açıklayıcı çerçeve demografik ve ekolojik bir betimlemeyle sağlanır. Kurumlara daha fazla dikkat çekme eğilimi gözlenir —gerçi şehir kurumlarına ancak doksan sayfa ayrılır, bu kitabın 1/5'inden daha azdır. Şehirli yaşam tarzları, boş zamanlar *(leisure)*, kişilik, şehir sorunları ve şehir planlamasının ele alınma tarzı gelenekseldir.

Bergel'in çalışmasında da aynı geleneksel yöntem büyük oranda korunur. Şehrin temel kuramsal anlamıyla ne kadar az ilgilendiği, yetindiği dolambaçlı tanımdan bellidir: "Meslek sahiplerinin çoğunluğunun tarımsal faaliyetlerin dışındaki işlerle meşgul olduğu her yerleşim birimine şehir diyeceğiz."[38] Bir askerî karargâh bunun en kusursuz örneği olabilir. Rose Hum Lee'nin tanımı da üstünkörüdür: "Şehirler, sınırlı bir toprak parçasına yoğunca yerleşmiş büyük, heterojen nüfus kütleleridir."[39] Bununla birlikte, kuramsal sorunlara ilgisizlikten daha önemlisi, geleneksel kompozisyonun sürdürülmesidir: Bergel'in çalışmasının kabaca ilk 168 sayfası şehrin geçmiş ve bugünkü fiziksel ve ekolojik tasvirlerine ayrılmıştır. Uzun bir bölüm kent demografisine ayrılır. Kent kurumlarının incelenmesi yaklaşak seksen sayfaya inmiştir—Lee'nin çalışmasında olandan daha az bir pay. Bunun en az iki katı bir kısım ise kent sorunları ve planlamasına ayrılmıştır.

Louis Wirth'in 1938'deki şehir kuramının durumuna ilişkin değerlendirmesi 1958'de de anlam ve öneminden pek birşey kaybetmemiştir. Dahası, Wirth anonim şehirciliğin —Chicago kö-

37. Rose Hum Lee, *The City* (New York: Lippincott, 1955) ve Egon Ernest Bergel, *Urban Sociology* (New York: Mac Graw-Hill, 1955).
38. Bergel, *op. cit.*, s.8.
39. Lee, *op. cit.*, s.7.

kenli ekolojik teori ekolünün— imtiyazlı bir üyesiydi. *The Ghetto* adlı enfes çalışmasında kentsel alt-topluluklarla ilgili en yetkin çalışmalardan birini gerçekleştirdi. Park, Burgess ve Mc Kenzie'nin *The City*'sine açıklamalı bir dizin hazırladı. Park'ın yönetiminde gerçekleştirilen çalışmaların büyük çoğunluğuna doğrudan aşinaydı. Bununla beraber 1938'deki bir makalesine şunu eklemekten de geri kalmadı:

> Şehirle ilgili zengin literatüre, şehri toplumsal bir antite olarak ele alan mevcut bilgiyi sistematik bir tarzda sunacak bir şehircilik kuramı için boşuna bakıyoruz. Şu bir gerçek ki, tarihsel bir eğilim ve yeniden ortaya çıkan bir süreç şeklinde görülen kentsel büyüme gibi özel sorunlarla ilgili mükemmel derecede özlü kuramlara, sosyolojik ilişkilere dair çeşitli kavrayışlar sunan bir literatür zenginliğine ve kent yaşamının belirli yönlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler kazandıran amprik çalışmalara sahibiz. Fakat şehirle ilgili araştırma ve metinlerin katlanarak artmasına rağmen, sosyolojik bir şehir tanımında üstü örtülü olarak mevcut olan bir postulalar kümesinden ve ampirik araştırmalar yoluyla kanıtlanabilecek genel sosyoloji bilgimizden türetilebilecek kapsamlı ve özlü bir varsayımlar bütününe henüz sahip değiliz.[40]

Park, Burgess ve McKenzie'nin ilk önermelerinde ufak tefek değişiklikler yapmanın bir kent kuramına cevap olamayacağını söylemeye gerek yoktur. Eş-merkezli alan teorisi evrilip çevrilmiş, önemsiz alternatiflerle birlikte, "ayrık çekirdek kuramı" *(separate nucleus theory)* ve "kesim kuramı" (*sector theory*) teklif edilmiştir. Bununla beraber bu kuramlar ilk postulaları dolaylı olarak kabul eder. Zaman zaman tüberküloz, sabıkalılık, çocuk suçları, konut bedelleri, fahişelik gibi konularda daha güncel çalışmalar sunulmuştur. Nüfusun bölge ve alan yoluyla belirlenmesine ilişkin yeni demografik betimlemeler yapılmıştır. Ancak bu

40. Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life," *American Journal of Sociology*, XLIV (1938), s. 8.

tekliflerin ve çalışmaların hiçbiri ilk "kuram"ın temel yapısını bozmamıştır. Dolayısıyla Wirth'in eleştirisi geçeriliğini hâlâ korumaktadır.

Ekolojik şehir kuramı temel olarak üç ana kuramsal güçlük barındırır. Birincisi, şehrin toplumsal yaşamından çok jeo-fizik yönleri hedeflenerek inceleme yanlış yolda başlatılmıştır. Toplumsal yaşam; taş, çelik, çimento, asfalt vs. harcı değil, interaktif [unsurların karşılıklı olarak birbirini etkilediği] bir yapıdır. Elbette ki, bir hanenin kanalizasyon sisteminden geçenler ve çöp kutusuna atılanlarla ilgili dikkatli bir incelemeyle o hanenin etkinlikleri hakkında pek çok şeyin öğrenilebileceğini ileri sürmek tümüyle yanlış değildir—fakat bu ancak, sözkonusu verilerin etkinliğin yan ürünleri ve yapılacak çıkarımların kanıtları olarak ele alınması halinde doğrudur. Ekolojik şehir çalışmalarının pek çoğu, türlü alanlara —doğal alanlar (natural areas), yaşam alanları (habitats) vs.— ilişkin özelliklerin saptanmasına adanırken, bu özellikleri ortaya çıkaran yaşam nerdeyse bütünüyle gözardı edilmiştir. Suç mahalli üzerinde olağanüstü bir sabırla çalışılmış, fakat suçlu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Ekolojik şehir kuramı kısmen, bilimi özerk, bağımsız ve kesin hale getirme talebinin ihanetine uğramıştır: Lüzumundan fazla bir sürü tablo, harita, diyagram ve istatistik oranları ortalıkta arzı endam ediyordu.

Ekolojik şehir kuramıyla ilgili ikinci temel güçlük, kuramın can alıcı kavramlarının lüzumsuz "ilkelliğiydi". Bu kavramlar en özlü biçimde McKenzie tarafından rekabet, yoğunlaşma, merkezîleşme, ayrılma, istilalar ve yerine-geçme şeklinde özetlenmişti. Kentin toplumsal yaşamı bu terimlerle gerçekten açıklanabilir—mesele bu değil. Güçlük, kent yaşamının bu terimlerle yeterince tebarüz ettirilememesinde yatıyordu. Zira bu terimler, kırsal yaşamı da şehir yaşamı kadar kolay bir biçimde açıklayabilirdi. Hem geçmişteki hem de bugünkü toplumsal yaşama uygun düşen terimlerdi. Dahası insan yaşamına uygun düştükleri kadar hayvan ya da bitki yaşamı için de uygundular. Tek eşli evlilik, her

halde cinsellik dürtüsüyle açıklanamaz. Zira böyle bir dürtü tek eşli evlilik dışındaki cinselliği de kolaylıkla açıklayacaktır. Kişi yemek yiyişini aç olmasıyla açıklayabilir ama bu, onun belli zamanlarda *canape** yiyip kokteyl içmesinin nedenini açıklamayacaktır. Ekolojik kuramın temel kavramsallaştırmaları, şehir kuramını sosyolojik kuramın diğer kollarından ayrıştıracak yeterlilikte sarih ve kesin değildi. Doğrusu, sosyolojik kuramı politik ya da ekonomik kuramdan, hatta sosyolojiyi botanik kuramın bazı kollarından ayırmakta bile yetersiz kalıyorlardı.

Üçüncü olarak, ve kısmen ilk ikisinden kaynaklanan bir güçlük, ekolojik şehir kuramı, geleneksel olarak sosyolojik karakteri en fazla belirgin olan kavramları —gruplar, kurumlar, toplumsal yapı— kesin biçimde es geçti. Nels Anderson ve Lindesmith'in şehir çalışmalarının kurumlara ihtiyacı yoktu—kurumlara yalnızca toplumsal sorunlarla bağlantılı olarak değiniliyordu. Aynı şekilde Davie'nin çalışmasında da kurumların normal anlamda kabulüne ilişkin hiçbirşey bulunmaz. Ve ekolojik kuramın gelişiminden otuz yıl sonra kurumlar şehirle ilgili metinlerde yer almayı başardı, o da ancak kitabın beşte birinden az bir yer kaplamak koşuluyla.

Bununla birlikte ekolojik şehir kuramı olumlu yönde önemli ilerlemeler de getirdi. Kentsel fenomenlerin gerek dışsal, fiziksel, gerekse içsel, toplumsal yönlerinin tetkikini kolaylaştırdı. Daha da önemlisi, ekolojik kuram ilk elden araştırmada ve özerk bir bilim inşasında ısrar etti. Nihayet kuramın ilkelciliği bir tür avantajdı—kuramsal olarak o kadar bağımsız ve tarafsızdı ki, hemen her türlü çalışma bu kuramın adı altında yayınlanabilirdi. Kuramın kendisi bir çeşit buyrukla özetlenebilirdi: *Gidin ve olguları toplayın.* Bu, geniş bir veri çeşitliliğinin toplanmasını sağladı. Elbette ki bu, büyük bir bedel karşılığı kazanılmış bir avantajdı, zira şehir çalışması bir kent ortamının toplumsal sorunlarının

* "canape": partilerde içki ile birlikte verilen, üzerine peynir, balık ezmesi sürülmüş bir lokmalık bir parça (ç.n.).

envanterini çıkarmak uğruna, mekanik bir çerçeveye indirgeniyordu. Çerçeve o kadar gevşektir ki, normatif yargılar amprik toplumsal kuramın gereklerini kolaylıkla gölgeleyebilir.

Sosyo-Psikolojik Bir Şehir Kuramı Üzerine Notlar

İnsanın şehirde, dışarda olduğundan daha farklı bir biçimde düşündüğü, hissettiği, karşılık verdiği fikri, en az şehrin kendisi kadar eskidir. Geçmiş çağlardaki insanların bizden daha az kavrayışlı ve akıllı olduklarına hükmetmekten daha saçma bir yanlış yoktur. Geleneksel kanıtlar, eski insanların, kendi şehirlerine ait özel nitelikleri algılayıp değerlendirdiklerine tanıklık eder. Eski Mısır'da babaların (bize tanıdık gelen) tek isteği, çocuklarının, düşük rütbeli işlerin sıkıntısını çekmektense yazmayı öğrenip imparatorluk bürokrasisinde "beyaz yakalı" yazıcılık görevleriyle meşgul olmalarıydı. Kentli bir meslekle baskı ve toplumsal yükselme kökü çok eskilere dayanan bir olgudur. Babil'de özellikle kentsel sosyo-politik fırsat türlerine verilen yüksek değer, bu tür fırsatların yalnızca imtiyazlı yurttaş gruplarına tanınmasına gösterilen dikkatten bellidir. Yahudiler Babil esaretinden kurtulduklarında kendilerine pek çok özgürlük tanınmıştı, fakat ruhban okullarından ve ilgili siyasal konumlardan titizlikle uzak tutuluyorlardı. Eski Çin'de kentsel rollerin çekiciliğini, bireyin kamu hizmeti sınavlarına hazırlanırken gösterdiği bağlılık, sabır ve sıkı çalışmadan ve ailesi ile klanının *mandarinlik** eğitimi boyunca faaliyetlerini finanse etme derecesinden anlıyoruz. Klasik Yunan'da yurttaş, şehrin üyesi olmaktan gurur duyuyordu ve bu özelliği kendisini *barbar*dan ayırdeden bir fark olarak görüyordu. Roma sakinleri de benzer bir kent gururu içindeydiler.

Bununla birlikte, kent meslekleri ve şehir ortamı ile bağlantılı özgün bir kentsel bakışın gelişimini tesbit ve tarif etmekle —ki bu, şehrin kendisi kadar eskidir—, bunu tüm açıklamaların dayandırıldığı kentsel fenomenlerin kendine özgü nüvesi olarak tec-

* Eski Çin imparatorluğunda yüksek rütbeli devlet memurluğu (ç.n.).

rit etmek farklı farklı şeylerdir. Bu pek olağan olmayan sonuca yol açabilecek koşullar, Georg Simmel'in sosyolojisinde mevcuttu.

Sosyolojinin temelleri, ondokuzuncu yüzyılda Fransa'da August Comte, İngiltere'de Herbert Spencer ve Birleşik Devletler'de Lester Ward gibi akademik hüviyeti olmayan düşünürler tarafından atıldı. Disiplinin kurucuları, oldukça hareketli, hayal gücü zengin, ve fazlasıyla tutkulu [disiplinin dar sınırları içine kendilerini hapsetmeyen] kişilerdi. Daha eski disiplinlerden yontulan parçalardan yeni bir bilim dalı kuran imparatorluk inşaatçılarıydı. Onlar işlerini çok iyi yapıyorlardı—hatta o kadar iyi yapıyorlardı ki, sosyoloji, bazı kurucuları henüz hayattayken akademik bir disiplin olma sürecine girmişti.

Simmel akademik hüviyeti ağır basan bir sosyolog olarak ikinci kuşağa mensuptu. O ve meslektaşları, kurucularınkinden oldukça farklı bir görev ile karşı karşıyaydılar —alanı, diğer sahalarla çatışmaya sokan bir tarzda değil de, kesin ve sınırları belli terimlerle tanımlama gereği. Felsefî açıdan Simmel, Immanuel Kant'ın tititz bir tilmiziydi; sosyolojik açıdan ise çoğu kez Yeni Kantçılık şeklinde tanımlanan okulun öncüsüydü. Ayrıntılar bir yana, Yeni-Kantçı sosyal bilim, Kant felsefesindeki bir yöntemin benzeriyle sosyal bilimlere ilişkin kesin ve sınırlı bir tanıma ulaşmaya çalıştı. Bu yöntem, tecrübenin biçim ve içeriği arasına keskin bir sınır çizmeye ve biçimlerin incelenmesinde bilim açısından genel bir değere sahip herşeyi saptamaya dayanıyordu.

Simmel'e göre sosyal bilimlerin görevi, insanın interaktif yaşamının bütün alanını incelemektir. Sosyolojinin özel göreviyse toplumsal etkileşim biçimlerini —içeriklerinden ayrı olarak— incelemektir. Simmel, benzer toplumsal biçimlerin oldukça farklı içerikleri kucaklayabileceğini ve benzer toplumsal içeriklerin farklı biçimlerde tecessüm edebileceğini düşünüyordu. Dahası, insanlar-arası davranışların hiçbir surette salt fizik anlamdaki hareketlere indirgenemeyeceğini, düşüncelerin, duyguların ve tavırların da bu sürece dahil olduklarını savunuyordu.

Şayet Simmel'in sosyoloji yaklaşımını kabul edip şehri bu perspektiften tahlil edecek olursak, kendimizi demografik ayrıntılarla meşgul edip bölgelerin, mahallelerin, varoşların ve sairenin fiziksel karakteristiklerine saatler harcamak kadar saçma birşey olamaz. Sosyolojik şehir analizi kendisine uygun düşen alanı, bir kent ortamındaki insanlar-arası yaşamın psişik formlarında bulur. Şehir analizinin öncelikli konusu tam olarak kentlilerin zihinsel yapısıdır. Dolayısıyla Simmel'e göre "Metropol ve Zihinsel Yaşam"[41] gibi bir başlıkta sosyolojik bakımdan herhangi bir tuhafik, marjinallik ya da rastlantısallık yoktur—tam tersine sosyoloji onda kendine uygun olan alanı bulur.

Simmel, şehrin özellikle modern insanın kaderinde merkezî bir yer işgal ettiği konusunda birçok çağdaş gözlemciyle hemfikirdir. Modern hayatın en derin problemlerinin bireyin kendi özerklik ve bireyselliğini, tarihî miras, dış kültür, yaşam tekniği ve ezici toplumsal güçlere karşı koruma çabasından kaynaklandığını savunur. Bu problemi anlamak isteyen sosyolog için metropole özgü bireysellik biçimlerinin psikolojik temellerini kavramak önemlidir. Simmel bunu, sinirsel uyarımın şiddetinin artırılmasında keşfeder. Zira artırılan şiddet dış uyarımdan iç uyarıma hızlı ve kesintisiz bir geçişe yol açar.

Metropol insanı olağandışı miktarda uyarıma maruz kalır ve bunun sonucunda onu kökünden koparacak dış çevredeki unsurlara karşı kendisini koruyacak bir zihinsel yapı geliştirir. Bu, onun kalbinden ziyade kafasıyla hareket etmesi gerektiği anlamına gelir—derin duygusal tepkilere teslim olmak, yok olmakla eşdeğerdir. Metropol insanının yaşadığı ortam zihnin egemenliğine yol açacak şekilde bilincini güçlendirir, duygularını değil. Kent ortamının uzmanlaşmasıyla pek çok doğrultulara yayılan zihinsellik şehre ait bir özelliktir.

Şehrin kurumları, şehrin zihinsel yapısını sağlamlaştırır zira,

41. *The Sociology of Georg Simmel* Çev. Kurt Wolff (Glencoe: the Free Press, 1950) s. 409-424.

para ekonomisi ve aklın egemenliği kendilerine özgü biçimde birbiriyle bağlantılıdır. İnsanları ve eşyayı ele alışlarında her ikisi de gerçekçi bir tavır sergiler. Para ekonomisi ele aldığı herşeyin bir değişim değeri taşıyıp taşımadıklarına bakar ve tüm nitelik ve bireyselliği "Kaça?" sorusuna indirger. Bunun ötesinde, metropol açısından oldukça merkezî bir yer işgal eden pazarın doğal kurumudur. Kentteki üretim pazar için —hiçbir zaman üreticinin gerçek görüş alanına girmeyecek— tümüyle bilinmeyen tüketiciler içindir. Modern zihin her zaman hesapçıdır. Para ekonomisinin ortaya çıkardığı bu hesaplama ve kesinlik, dünyayı bir aritmatik problemine dönüştürüp ona ait kısımları matematiksel formüllere uyduran doğa biliminin idealine de uygun düşer.

Dakiklik, hesaplanabilirlik ve kesinlik, şehrin sosyal hayatında para ekonomisi ve entelektüalizm ile sıkı bir bağlantısı bulunan yaşam karmaşasının gerektirdiği şeylerdir. Simmel'e göre bu, yaşamın değerini şemalaştırılmamış varoluşta gören Ruskin ve Nietzsche gibi özgün kişiliklerin metropolün dakiklik ve kesinliğinden duydukları nefreti para ekonomisi ve modern varoluş ve bilimin entelektüalizmine teşmil etmelerinin nedenini de açıklamaktaydı.

Kesinlik ve dakikliği artırıp onları en yüksek nesnelliği haiz bir yapıya doğru tahavvüle sevkeden amiller, oldukça kişisel bir öznelliğe de önayak olmaktadır. Karşıtlık içindeki deneyimlerin çok çabuk değişen çerçevesinin bir ürünü olarak şehirde bezgin (blasé) bir tavır gelişir. Aşırı uyarılma, tepki gösterme yetisinin kaybolmasıyla sonuçlanır. Bezgin tavrın temeli, ayırdetme yeteneğinin körelmesinde yatar. Ve burada da kentsel para ekonomisinin rolü açık olup, kentsel tavra uygundur. Tüm değerlerin ortak paydasını oluşturan para ekonomisi, renksiz ve kayıtsızdır. Şeylerin en derinlerdeki nüvesini —bireyselliklerini, kendilerine mahsus değerlerini ya da kıyaslanmazlıklarını— oyup aşındırır. Şehir büyüdükçe, para mübadele merkezlerinin rolü ve şeylerin satın alınabilirliği daha fazla ön plana çıkar. Bu esnada, kişiliğin

kendisini muhafazası dünyayı değersizleştirme pahasına feda edilir ve sonunda bu, yalnızca kişiliğin değersizleşmesine yol açar.

Metropol insanının başkalarına yönelik tavrı, resmî ve ihtiyatlı bir tavırdır. Simmel, bu ihtiyatın iç yüzünün sadece kayıtsızlıktan ibaret olmadığına, fakat hafif bir tiksinti ya da en azından karşılıklı yabancılık ve iticiliği de barındırdığına inanıyordu. Bu tiksintiyle karışık ihtiyat, bireye, başka koşullar altında imkânsız olan kişisel bir özgürlük sağlar. Bu çerçevede Simmel, antik Atina'nın olağanüstü yaratıcılığını, küçük bir kasabanın bazı yönlerinin metropolün uyarıcı entelektüelliğiyle kolayca tutuşabilir bir gerilimde tutulmasına bağlıyordu. Kişilerin metropolü özgürlüğün mekânı olarak görmeleri, yurttaşların ekonomik, kişisel ve entelektüel ilişkilerinde belli bir noktaya kadar kozmopolitliğini de beraberinde getirir —bu, şehrin büyüklüğüyle geometrik bir ardışıklık dahilinde büyüyen ard-bölge üzerindeki kent egemenliğinde açıkça görülen bir durumdur. Bu noktada şehirdeki yaşam, doğayla uyumlu bir geçim mücadelesinden insanlar-arası bir kazanç mücadelesine dönüşmüştür. Ve yaşam gün geçtikçe, benliğin kişisel merkezini korumak için bireyi en üst biriciklik ve özgürlük seviyesine ulaşmaya sevk eden kişisel renkliliklerin yerini alan kişiliksiz (impersonal) bileşenlerden müteşekkil hale gelir.

Simmel'in *Die Grosstädte und das Geistesleben*[42] isimli denemesinin ekolojik şehir kuramının kurucuları üzerinde Oswald Spengler'in kent incelemesi kadar doğrudan etkide bulunmadığı görüldü. Park'ın ünlü denemesi, Simmel'e değil Spengler'e referansla başlıyordu. "Şehir ... bir insanlar topluluğundan, kamu hizmetlerinden —caddeler, binalar, elektrik lambaları, tramvaylar, telefonlar, vs.—, kurumlar ve idarî aygıtlar toplamından —mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve muhtelif türde şehir görevlileri— fazla birşeydir. Bilâkis şehir, bir ruh halidir, gelenek ve göreneklerin, örgütlü tavır ve görüşlerin mecmuudur... Şehrin, Os-

42. 1903'te, Dresden'de yayınlandı.

wald Spnegler'in evvelce işaret ettiği gibi, kendine mahsus kültürü vardır: 'Köylü için hane neyse, kentli insan *(civilized)* için de şehir odur. Nasıl ki hane kendisini koruyan tanrılara sahipse şehrin de koruyucu ilahı, yerel azizleri vardır. Tıpkı köylü kulübesi gibi şehrin de toprakta kökleri vardır'."[43] Spengler'in kent zihniyetine ilişkin betimlemesi Simmel'e ait olmakla birlikte —Park'ın Spengler'den aldığı fikirler ve yaptığı alıntıdan görüldüğü üzere— kent zihniyetini yorumlama çerçevesi farklıdır.

Spengler, şehirle ilgili düşüncelerini I. Dünya Savaşı boyunca yazılan ve Haziran 1918'de yayınlanan *The Decline of the West*'te[44] geliştirdi. Kitap, kısa zamanda o kadar popüler oldu ki, baskı adedi 90.000'e ulaştı; çevrildiğinde, İngilizce konuşan dünyada en çok satan kitaptı. Batı'nın gelişimine dair güçlü ideolojik temalar içermekteydi. Spengler'in çalışmasını Alman şehriyle ilişkilendirerek yerli yerine oturtmak ilginç olacaktır.

Almanya'da şehrin geçmişi inişli çıkışlı olmuştur. Romalılar Alman topraklarında Ren ve Tuna nehirlerinin belirlediği doğal ulaşım güzergahları boyunca savunmaya elverişli bir şehirler sistemi kurmuşlardı. Fakat bu şehirler Roma'nın yıkılışıyla birlikte ortadan kalktı. Geç Orta Çağ'da ticaretin canlanmasıyla birlikte bu eski Roma yerleşim birimleri de canlandı. Zira onlar kıta içi ticaret güzargahları üzerindeydi. Alman topraklarında bir sonraki kentsel gelişme, şehirlerin Kuzey ve Baltık denizlerindeki Hansa koruyucu birlikleri veya güney şehirler birliği biçiminde oluşmalarıyla ortaya çıktı. Bundan başka, Almanların Doğu yönündeki sınır bölgelerine doğru akınları pek çok şehrin kurulmasına yol açtı. Bu suretle serpilen şehirler hızlı bir iç evrim geçirdiler ve sanat, bilim ve edebiyat alanındaki çarpıcı gelişmelerin toplumsal temelini oluşturdular. Ne var ki, din savaşları, Alman topraklarındaki şehirlerin tümünün inanılmaz biçimde harap ve bitap

43. *The City*, s.1.
44. Oswald Spengler, *The Decline of the West* (New York: Alfred A. Knopf, 1928), 2. cilt. Çev. Charles Francis Atkinson.

düşmesine neden oldu —Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra pek çok şehir türü yok olurken, bazı şehirlerde önceki birliklerden geriye yalnızca bir bölük kalmıştı. Tam da bu esnada, yeni yarıkürenin keşfi, ticaretin yön değiştirmesine ve Hansa gibi şehir birliklerinin iktisadî temellerini kaybetmelerine yol açtı. Şehir yaşamı ortadan kalktı. 18. yüzyıl Almanya'sında şehir yaşamı tekrar canlanmaya başladı; fakat bu sefer Alman İmparatorluğu'nun siyasî birliğinin kurulmasına öncülük eden yer, Almanya'nın kuzeydoğusundaki kırsal Prusya'ydı. Prusya'nın politikalarını genel olarak şehri ve şehrin tipik tabakalarını denetim altında tutma girişimi belirlerken —devlet, idare, ve Ordu'nun yüksek rütbelerindeki— siyasal egemenlik de kırsal aristokratların (Junkerler) elindeydi. Böylelikle diğer Batı topraklarıyla Birleşik Devletler'de şehirli tipler ulusal meselelerde en fazla söz sahibiyken, Almanya'da kent insanı özellikle siyasal sorumluluktan yoksundu.

Bu olayların sonucunda Alman topraklarında kentliler, siyasetteki acemilik ve siyasete duyulan antipatiyle bağlantılı olarak kentsel becerilerde olağanüstü güçlü bir yoğunlaşma sergilemeye başladılar. Yönetimi elinde tutan tabakalar kurnazdı ve iktidar oyununda yetkin oyunculardı. Oysa kentliler gözle görülür biçimde kaba ve kültürsüzdü. Kentli üst tabakalar ise aşırı kültürlü olmalarına rağmen siyasal açıdan beceriksizdi. Bu, tarımcı gizemciliğin vahşi gelgitlerinin ve şehrin tutkuyla reddedilişinin —ki bu, Nazilerce istismar edilecektir— temelini hazırladı. Spengler, Simmel'in şehir betimlemesini benimseyerek onu tarımcı gizemciliğin çerçevesi içerisinde yeniden şekillendirdi. Spengler'in çalışmasının savaş-sonrası Almanyasındaki yüksek popülerliği, tarımcı gizemcilik ve şehrin reddedilmesinden oluşan bu kombinasyonun yenik düşmüş bir ulusun şaşkınlık dolu hayal kırıklığına uygun düşmesiyle açıklanabilir. Spengler'in çalışmasının Amerika'daki popülerliğinin nedeniyse biraz farklıdır: kitap, kentsel yozlaşma koşullarında ortaya çıkan ve bir noktaya kadar I. Dünya Savaşı öncesi "felaket tellalları"nca dile getirilen, fakat Savaşın

yükselttiği vatanseverlik ve savaş-sonrasının hayal kırıklığıyla dramatize edilen incinmiş duygu ve düşünceler için sistemli gerekçeler sunuyordu.

Spengler'e göre insanın yaşam düzenindeki temel karşıtlık, taşrayla şehir arasındadır.[45] İnsan yaşamının kökleri her zaman topraktadır. Kendimizi bu köklerden ancak devasa şehirlere sahip uygarlıklar ortaya çıktığında koparırız. Kentli insan entelektüel bir göçebedir, kelimenin tam anlamıyla yurtsuzdur. Bir mikrokozmostur ve zihinsel olarak avcı ve çobanların duygusal olarak özgür oldukları kadar özgürdür. Dünya tarihi, kentli insanların tarihidir. Şehrin ruhu temelde yeni bir türün kitle-ruhudur. Şehir süratle, taşrayı yalnızca "civar" olarak algılanan birşeye indirger.

İnsan uygarlığı çevrimseldir. Kültürün her yeni baharı, yeni bir kent-insanının ve şehircilik türünün doğuşuna tanık olur. Her yeni kültür, insanın daha da güçsüzleştiği, akıl ve hissin her zamankinden daha güçlü hale geldiği bir durum yaratır. İnsan "akıl", "*Geist*", "ruh" *(esprit)* haline gelir. Kentsel anlayış biçimine özgü olarak, tüm din ve bilim aklileşir, toprağa daha çok yabancılaşır ve köylü için anlaşılmaz hale gelir.

Spengler daha ileri gider ve şehrin topraktan aşama aşama kopuşunun en nihayetinde taşrayı felç ettiğini kavramadıkça, siyasal ve ekonomik tarihi anlayamayacağımızı ileri sürer. Dünya tarihi şehir tarihidir ve her kültür başkentinin tipine göre şekillenir. Tüm ülkelerde geç kültür dönemlerinde başkentin taşraya kendisinden ne beklendiğini ve ne için canını vereceğini buyurduğu formda [veya bu beklenti ve buyruğun karşılığı olarak] büyük partiler, devrimler, Sezarizmler, demokrasiler ve parlementolar ortaya çıkar. Klasik *Forum* ve Batı basını, yönetici şehrin entelektüel araçlarıdır. Bundan başka, tüm üslup-tarihi, insanın yaşam deneyiminin göze görsel biçimin mantığıyla hitap ettiği şehirler-

45. Spengler'in, *The City* kitabını en derli toplu şekilde değerlendirdiği yer, *The Decline of the West*'in 2. Cildinde, 4-6. Bölümlerde yer alır: s. 85-186.

de cereyan eder. Gotik sanat toprakta yetişmişti, fakat Rönesans sanatı ancak şehirde ortaya çıktı. Köy, Gotik kaldı; Hellenik taşra ise geometrik üslubu korudu. Epik, *Platz*[*] ve *Burg*'a[**] aittir; canlanan bir yaşamın kendisini sınadığı dram ise kent şiiridir.

Şehir akıldır; "megapol" ise özgür akıl. Akıl, entelektüel bir sınıf olarak burjuvaizinin, karşısında kendi varlığının bilincine vardığı feodal kan bağlarına ve geleneğe karşı gösterdiği dirençten türer. Kentsel akıl geliştikçe, yeni kültürün dinini reforma uğratır ve asillerle rahiplere ait eski dini, yeni *Tiers Etat*[***] dini — yani liberal bilim— lehine fesheder. Şehir, topraktaki ilkel değerlerin yerine —ki bu değerler hiçbir yerde kırsal yaşamdan kopmaz— taşınabilir mallardan ayrı mutlak para düşüncesini yerleştirmek suretiyle toprağın denetimini eline alır. Böylece şehir yalnızca aklı değil parayı da gündeme getirir. Ve tıpkı para gibi, gerçek "megapol sakinleri" de öne sürdükleri koşulların karşılandığı her yerde kendilerini rahat hissederler. Para, ekonomik ilişkileri anlamada yardımcı olmakla kalmaz, bunun yanısıra mal mübadelesini de kendi evrimine bağlı kılar. Şehir büyüdükçe para piyasası ortaya çıkar; zira para, güçtür. Para, insan için, artık varlıkta hiçbir kökü bulunmayan bilinci uyandırmaya ilişkin bir faaliyet biçimi haline gelir. Uygarlık, her zaman için paranın mutlak diktatörlüğünü temsil eder.

Son olarak, şehrin kendisi, şu "Kozmopol" dedikleri taş azmanı, her büyük kültürün yaşam seyrinin son noktasıdır. Mutlak şehir, taş yığınıdır. Şehrin sonu, saf akıldır. Uygarlık, saf gerilimden başka birşey değildir, ve akıl yüksek gerilime rağmen olayları anlama yetkinliğidir. Her kültürde entelektüeller nihaî insan tipleridir. Gerilim zihinsel olduğunda, ona dünya şehrinin kendisinden başka bir eğlence olanağı —*detente*,[****] dinlenme, oya-

* Almanca'da "kale" anlamında (ç.n.).

** Almanca'da "pazar yeri" anlamında (ç.n.).

*** Fransızca'da "halk tabakası" (asillerle din adamları dışında kalan "üçüncü tabaka") anlamında (ç.n.).

**** Fransızca'da "gevşeme" anlamında (ç.n.).

lanma— tanınmaz. Kentli insan, ölüme metafizik bir dönüş yapmak suretiyle kendisini kısırlık ve verimsizliğe kaptırır. Ve dünya şehrinin son insanı artık —en azından bir tür olarak— yaşamayı istemez. Bu, ilkel takas merkezinden kültür merkezine dönüşen şehrin bir uygarlık şeklinde serpildiği ve nihai bir yıkımla gücünü yitirdiği görkemli evrim sürecinin sonudur.

Louis Wirth[46], Spengler'in kent-karşıtlığıyla tarımcı gizemciliğinde huzur bulamayacak kadar kentli bir tipti. Ama aynı zamanda, ciddi çalışmaların yerine herhangi bir derinliği olmayan formülasyonlarla yetinmeyen teorik bir duyarlılığa da sahipti. Bundan başka, Batı dünyasında bilhassa modern olan herşeyin farklılığının büyük şehirlerin gelişmesiyle bağlantılı olduğunu kabul etmekteydi. Ekolojik bakış açısına yönelttiği tepkide, "şehirciliği şehrin fiziksel varlığıyla tanımladığımız sürece ... eksiksiz bir şehircilik kavramına ulaşmamızın mümkün olmadığı"nı ileri sürdü.[47] Bilakis sosyolojik açıdan önem arzeden bir şehir tanımı, şehri insanın toplu yaşamında belirgin bir tür olarak tebarüz ettiren öğeleri ortaya çıkarmaya yönelir.

Park'ın meşhur denemesinin de hemen hemen aynı düşünce ve anlatım biçimiyle başlaması dikkate değerdir. Bununla birlikte Park'ın aklında Spengler vardı; Wirth'in kalkış noktasıysa Simmel'di.[48] Kentleşmenin, şehre özgü yaşam tarzının kümülatif olarak gelişmesine karşılık geldiğini savundu. Bunun endüstriyalizm ya da modern kapitalizm ile karıştırılmaması gerekir. Şehir sosyologunun temel meselesi, geniş sayıdaki heterojen bireylerden oluşan görece sabit yoğun yerleşim birimlerinde ortaya çıkan tipik toplumsal eylem ve örgütlenme biçimlerini keşfetmektir.

---

46. Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life." *American Journal of Sociology*, XLIV (Haziran, 1938): 1-24.
47. *a.g.e.*, s.4.
48. Wirth Park, Burgess ve Mc Kenzie'nin eseri için şehirle ilgili notlandırılmış bir bibliyografya hazırladı. Simmel'in *Die Grosstadte und das Geistesleben*'ini de eklemesi dikkate değerdir. Eserin "şehirle ilgili sosyolojik bakış açısıyla yazılmış en önemli makale" olduğu görüşündeydi. *The City*, s., 219.

Wirth, karşılıklı etkileşim halindeki kişilerin sayıca artmasının kişiliklerin tam münasebetini imkânsız kıldığı görüşündedir. Sonuçta "şizofrenik" karekterli bir kent kişiliği ortaya çıkar. Kentliler birbirleriyle, oldukça ayrık rollerde karşılaşır. İlişkileri birincil olmaktan ziyade ikincildir. Münasebetler gayrı şahsî (impersonal), sathî, geçici ve parçalıdır. Dolayısıyla ihtiyatlı, kayıtsız ve bezgin bir bakış açısının oluşumuna ve, başkalarının istemlerine karşı kişinin benliğinin bağışıklık kazanmasına yol açarlar. Kentteki toplumsal ilişkilerin yapay, anonim ve geçici karakteri, şehir sakinlerinin karmaşıklık ve rasyonelliklerini anlaşılır kılar. Kentlilerin yakın, doğrudan ilişkilerin yaşandığı grupların kişisel ve duygusal denetiminden uzak olmaları, Durkheim'in ortaya koyduğu gibi onları *anomi*'yle (bir tür normsuzlukla) karşı karşıya getirir. Kişiler-arası ilişkilerin parçalı karakteri ve üniter kriterleri, meslekî kurallara ve paraya dayalı bir bağın işleyişine olan gereksinimi arttırır. Fayda ve verimliğe tanınan öncelik, kendiliğinden, işletmelerin organizasyonunda işbirliğine dayalı yöntemlerin kullanılmasına yol açar.

Kentte bireyin en fazla avantaj elde edeceği işlevlerde uzmanlaşmaya yönelmesi sonucunda aynı anda hem karşılıklı-bağımlılık hem de istikrârsızlık artar. Bu, bireyleri birbirinden daha da fazla koparır. İletişim ancak dolaylı araçlarla sağlanır. Bireysel çıkarlar vekâlet yoluyla takip edilmeye başlanır. Yoğunluk insanlarla etkinliklerini çeşitlendirmek ve toplumsal yapıdaki karmaşıklılığı arttırmak suretiyle sayıların etkisini daha da güçlendirir. Böylelikle kentsel dünyada görsel tanıma ön plana çıkar. Üniforma memurun rolünü belirtici bir işlev görür, onun ardındaki kişisel ayrıksılıklara ise aldırış edilmez.

Gruplarla çıkarlar ancak bu koşullar altında ayrılır. Yoğunluk, arazi değerleri, kira bedelleri, ulaşım kolaylığı, sağlıklılık, itibar, estetik kaygılar, gürültü, kir ve duman gibi sıkıntıların yokluğu, şehrin muhtelif bölgelerinin nüfusun farklı kesimlerince yerleşim yeri olarak tercih edilmesinde belirleyici rol oynar. İş or-

tamı ve işin mahiyeti, gelir, ırkî ve etnik özellikler, toplumsal statü, gelenek, alışkanlık, kişisel beğeni, tercih ve önyargı kentli nüfusun seçilip az çok farklı yerleşim birimlerine dağıtılmasında önemli role sahip faktörlerdir.

Kişisel sorunlardan kaynaklanan ve yüksek bir yaşam temposuyla karmaşık bir teknolojinin arttırdığı asabi gerginlikler her zaman gündemdedir. Kent ortamı sınıf hatlarının katılığını kırma ve sınıf yapısını karmaşıklaştırma çabasındadır.

Wirth, bir yaşam tarzı olarak şehirciliğe amprik bakımdan, birbiriyle bağlantılı üç perspektiften bakılabileceği görüşündedir: a) bir halk tabanına, teknolojik ve ekolojik düzene sahip fiziksel bir yapı olarak; b) bir yapıya ve kurumlar dizisine sahip bir toplumsal örgütlenme sistemi olarak; c) bir tavırlar ve düşünceler kümesi ve kişilikler toplamı olarak. İlk perspektiften bakıldığında, kent nüfusu bir dizi faktöre bağlı olarak çeşitlilik ve farklılık sergiler. Genç yaştaki kişiler, yabancı doğumlu erkekler, kadınlar, siyahlar daha fazladır. Doğum oranı daha düşük —bir üreme yetersizliği—, ölüm oranıysa daha yüksektir. Bir toplumsal düzen olarak şehircilik birincil ilişkilerin yerini ikincil ilişkilerin alması şeklinde tanımlanır. Buna bağlı olarak akrabalık bağları zayıflar; mahallenin önemi azalır; toplumsal dayanışmanın geleneksel temelleri aşınır; endüstri, eğitim ve eğlence etkinlikleri uzman kurumlara bırakılır. Bunun yanısıra, bireysel aktör tek başına etkisiz kaldığından ve verimlilik ancak gruplarla elde edildiğinden, gönüllü kuruluşların sayısı katlanarak artar. Sonuç olarak, kentsel kişilik ve kollektif davranış yukarıda zikredilen tüm özelliklerin yanısıra kişilik çözülmesi, akıl bozukluğu, intihar, suç işleme, yozlaşma ve düzensizlik gibi sapmalar gösterir.

Simmel, Spengler ve Wirth'in şehir anlayışlarını birarada tutan şey, çalışmalarını "kent zihniyeti" üzerinde odaklamalarıdır. Elbette ki bu konuyla ilgili tüm kuramsal problemleri çözüme kavuşturdukları söylenemez. Spengler'in konuyu ele alış tarzı, aynı anda hem en eksiksiz hem de doğruluğu en kuşkulu olanı-

dır. Spengler'in kuramı kollektif psikolojinin somutlaştırılmış biçimidir. Bir bakış açısına ya da bir davranış sistemine sahip insanlar düşünmekle, insanları etkisi altına alan bir bakış açısı tasarlamak başka başka şeylerdir. Spengler yalnızca bununla da yetinmez. Bir kitle-ruhu şeklinde somutlaştırılıp görselleştirilen kollektif psikolojinin bağımsız bir gerçekliği olduğunu varsaymaktan öte, onun doğan, büyüyen ve ölen —kendisinin kırsal imgelemine göre, ilkbahar ve yazı, sonbahar ve kışı olan— organik bir olgu olduğunu ileri sürer. Ve ruh sahibi tüm varlıklar, öldüklerinde, ruhî potansiyellerini herşeyi kuşatan dünya-tinselliğine yani toprak ve köylü sınıfının doğurgan ruhuna teslim ederler. Ancak Spengler'in bu yaklaşımı, güvenilir bir kuram oluşturma şekli olmayıp süslü anlatımları üstüste yığmaktan ibarettir. Metafizik inançlı topluluklar oluşturma tekniği böyle olsa gerek.

Buna mukabil Simmel'in analizi en azından, sosyolojinin görevine getirdiği tanımla —insanlararası yaşamın içerikten yoksun, inter-psişik formlarının keşfi— kuramsal açıdan uyum içerisindedir. Simmel, bu tanıma dayanarak, kent zihniyetini açıklamaya koyuldu. Bu konu hakkında, geniş bir hayal gücünün yanısıra incelik ve büyüleyiciliğiyle çarpıcı, sezgi dolu bir deneme yazdı. Ne var ki, sosyologların ezici çoğunluğuna göre Simmel'in sosyoloji anlayışı da, kent incelemesi de tümüyle tatmin edici olmaktan uzaktır. Sosyolojinin görevinin içerikten yoksun interpsişik formları incelemek olduğu epeyce şüphelidir. Zaten bu husus itiraz konusu yapılmıştır. Bununla beraber, Simmel pratikte kendi kurallarına asla sadık kalmaz, ama geniş kanıt türlerini karşılaştırırken konunun özüne varmada kusursuzdur. Dahası, form ve içeriğin birbirinden ayrılmasının aslen mümkün olduğu —hatta farklı kökenlere sahip oldukları— iddiası, formların somutlaşmasının da mümkün olduğunu akla getirir. Bu tasarımcısını arayan suretler dünyası kavramında platonik bir iz vardır. Simmel, Spengler'in çalışmasında görülen somutlaştırmadan (reification) asla tümüyle uzak durmadı. Son olarak, şehirciliği

tarımcı gizemciliğin çerçevesinde açıklama hatasına düşmese de, Simmel'in malzemelerini deneysel çalışmanın dışında kalacak şekilde tanımladığım söylemek yanlış olmayacaktır.

Wirth'in nisbeten dikbaşlı bir kentli olduğu göz önünde tutulursa, gerek Spengler, gerekse Simmel'den etkilenmesi garip gelebilir ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Dolayısıyla Spengler'in üzerinde fazlaca durmaması şaşırtıcı değildir—Wirth'in taşranın şehirden manevî olarak aslen daha üstün olduğu konusunda kuruntuları yoktu. Aynı zamanda Wirth, bilimsel yöntem adına bir nevi salon oyunu denilebilecek imajinatif kavrayışların peşine düşmekten vazgeçmek taraftarı değildi. Wirth'in yargıları ancak, ekolojik kuramın basit fırça darbeleriyle oluşturulmuş fiziğini düzeltmek için harcadığı çaba hatırlandığında eksiksizce anlaşılabilir. Bu çaba nedeniyle yargıları, düzeltme amaçlı bir abartının özelliklerini taşır.

Şüphesiz sosyo-psikolojik şehir kuramı olmuş bitmiş bir olgu olarak değil, sadece bir proje olarak mevcuttur; dolayısıyla kişi, içerdiği tüm risklere rağmen yalnızca eğilimleri tenkit etme şansına sahipti. Bununla birlikte, sosyo-psikolojik kuramın, tıpkı ekolojik kuramın fiziksel düzeyde aşırı bir basitleştirmeye yol açması gibi, safdil bir psikolojik yaklaşıma kapı araladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyo-psikolojik şehir kuramında dünyayı salt psikolojik etkilere sahip artış, yoğunluk ve heterojenlik gibi nüfus meselelerine indirgeme yönünde güçlü bir eğilim vardır. Tüm göstergeler, kurumların en az ekolojik kuramdan gördükleri kadar özentisiz ve rastlantısal bir muamele görecekleri izlenimini uyandırır.

Wirth'in parlak teklifi yaklaşık yirmi yılını doldurmasına rağmen kent kuramında öngördüğü yapılanmanın henüz ortaklıkta görünmemesi belki anlamlı gelebilir.

Avrupa Kent Kuramındaki Gelişmeler

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğiyle yirminci yüzyılın ilk yirmi yılında, şehir kuramı içten içe dikkate değer bir evrim geçiriyordu.

Amerikan şehir kuramının bazı özellikleri, Amerikalı kuramcıların kendilerini gözle görülür derecede bu Avrupalı köklerinden kopardıklarını gösterir —iki örnek dışında: a) apaçık popülerlikleri nedeniyle Spengler'in düşünceleri ve b) keskin "kentsellik"leri dolayısıyla Simmel'in görüşleri. Ne var ki, yirminci yüzyılın başlarında sosyoloji sınırsız istemler yerine sınırlı iddialara sahip akademik bir disiplin haline geldiğinde, kurucularını ve onların en belirgin özelliklerini reddetti —ki bunlar arasında sosyolojik kanıtlamalarda tarihsel materyallerin kulanılması da vardı. Genelde sosyoloji, özelde kent sosyolojisi —kendi kanıtlarını kendi yöntemleriyle ilk elden toplayarak— birer özerk bilim olma mücadelesi veriyorlardı. Bundan başka, Amerika'da şehre yönelik popüler tavır, o anki kentsel yozlaşma sorunları ve kent ortamında muhtelif toplumsal yaşam alanlarındaki sıkıntılarla ilgiliydi. Şehir çalışmaları yapan Avrupalılar tarihsel materyallere yönelirken, Amerikalılar bugünle ilgilenmekteydi. Avrupalı araştırmacılar malzemelerini bin yıldır etkin olan şehirlerden toplarken, Amerikan şehirleri çoğu kez birkaç on yıldan daha yaşlı değildi. Amerikalı bir araştırmacı kazara Avrupalı bir teorisyenin çalışmasına daldığında, ona "eski tarih" şeklinde tepki göstermekle yetiniyordu. Zaman zaman çalışmanın ilginç olduğunu kabul ettiği oluyordu; fakat ilginç bir karşıtlık oluşturması dışında onunla kendi sorunları arasında herhangi bir bağ kurması oldukça enderdi. Bu koşullar altında şehir çalışmalarıyla ilgilenen Amerikalılar kendilerini Avrupa kent kuramının denetiminden büyük ölçüde koparmışlardı.

Bilimin diğer alanlarından sürülmüş olan naifliğin bir ölçüde hoşgörüyle karşılanması, Amerikan şehir kuramcılarının kendilerini şehrin tarihsel geçmişine yönelik araştırmalardan uzak tutmalarının sonuçlarından biriydi. Beşerî toplum biçimleri, istikrara kavuşturulup zorlukları halledildiğinde, verili bir toplumsal sorunlar kümesine getirilen en verimli çözümlerle aynı anlama gelirler. İnsanların başarılı çözümler üzerinde çalışmayı bırakmaya yanaşmayacakları açıktır, bazı durumlarda zaten bu-

na muktedir de değillerdir. Sözgelimi insanlar, yeni dünyaya geldiklerinde ne dillerini kaybettiler, ne de yeni bir dil icat ettiler. Bir an için her yeni ailenin yeni bir aile kurumunu temsil ettiğini varsayma hatasına düşmeyen sosyologların şehirler konusunda böyle bir varsayıma gittikleri görülür.

Amerikan şehirlerindeki bazı olayların yorumlanmasında tarihsel bilginin değerini göstermek için tek bir örnek yeterli olacaktır. Avrupa şehirlerindeki şehir yönetimi modelleri aşamalı bir biçimde evrildi ve ancak yüzlerce yıllık gelişmeden sonra istikrâra kavuştu. Bu istikrar ortaya çıktıkça şehir yönetimi belediye başkanıyla belediye meclisinin elinde toplanmaya başladı. Amerikan şehirleri Avrupa kültüründen gelmiş insanlarca kurulmuştu, fakat ondokuzuncu yüzyılda kurulan şehirlerin büyük çoğunluğu daha alışıldık Avrupa şehir formundan ziyade eyalet yönetimi modelini takip etti. Sosyologlar pekâla bunu Amerikan şehir yönetiminde bilinçsizce yapılan bir "deney" türü şeklinde düşünebilirdi. Bu açıdan bakıldığında —şehirde daha fazla demokrasi sağlama aracı olarak alkışlanan— Amerikan deneyimi, şehir meselelerinde amme menfaati dışında her türlü çıkarın etkili olmasına yol açtı. 1880'lerde Amerikan şehir meseleleriyle ilgilenen herkesçe iktibas edilen Bryce, şehir yönetiminin Amerika'daki en belirgin siyasal başarısızık olduğu düşüncesindeydi. Bu koşullar altında, Amerika'daki tüm sosyologları heyecanlandıracak bir dizi olay vuku bulmaya başladı —*Amerikan şehirleri Avrupa şehir planına uygun olarak belediye başkanı ve belediye meclisinden oluşan geleneksel yönetim tipini yürürlüğe koydular.* İdarî yapının daha da sınırlandırılması ve sorumluluk alanının daha çok berraklaşması, şehrin kurumlar sisteminde şehir yönetiminin tam anlamıyla işlerliğine kavuşması bakımından önemliydi. Şehir yönetimindeki düzenlemelerde belli ölçüde bir "şeffaflık" iktidarın denetlenmesi açısından zorunluydu.

Bu, Amerika'daki şehirlerin yalnızca fiziksel anlamda —sosyolojik anlamda değil— "yeni" olduklarının kabulüydü. Şehir,

aşamalı biçimde zamandan tasarruf ederek işleyen özgün bir kurumlar sistemiydi. Olağanüstü yüksek bir bedel ödemeksizin sahip olduğu sınırlar dahilinde keyfî değişiklikler gösteremezdi. Ondokuzuncu yüzyıl Amerikasında şehir "deneyleri" için ödenen bedel inanılmaz sayıdaki yolsuzluk ve rüşvet olaylarına tolerans gösterilmesiydi. Pek çok sosyolog bu noktayı tümüyle gözden kaçırdı ve Amerikan şehirlerinde daha geleneksel nitelikteki belediye başkanı ve belediye meclisi ilişkilerine dönüldüğünde bu durumun etkilerini tümüyle yanlış bir biçimde yorumladı.

Özgürlük mücadelesi, iktidarı tek bir kişinin ya da azınlığın tekelinden çıkarıp onu çoğunluk arasında paylaştırma yani yönetimi merkeziyetçilikten uzaklaştırma mücadelesi şeklinde gerçekleşmiştir. Halk yönetimi bekleneni veremeyip, gücünü yitirdiğinde toplum güçlü insanlar sayesinde anarşiden kurtulur; diğer bir deyişle, iktidar tekrar merkezîleşir. Dolayısıyla iktidarı belediye meclisinden belediye başkanına aktarmak suretiyle yönetimi merkezîleştirme hareketi, büyük şehirlerimizde halk yönetiminin başarısız kaldığının bir itirafıydı.[49]

Görüldüğü üzere, Strong, bunu, daha istikrârlı bir topluluk biçimine kısmî bir dönüşten ziyade demokrasinin bir başarısızlığı şeklinde yorumladı. Strong, yönetimin merkeziyetçilikten uzaklaştırılmasının (decentralization) bazen rüşvet ve yolsuzluğun merkezîleştirilmesini sağladığını tümüyle görmezlikten geldi.

Kuramsal naiflik örnekleri hiç şüphesiz bunlardan ibaret değildir. Kimi zaman Amerika'nın uygarlığa yaptığı yegâne katkı şeklinde görülen şeyler, geleneksel bir kent dramının canlandırılışının ötesine geçmez. 1901'de Texas, Galveston'da fırtına ve sele maruz kalan şehir bir komite kurdu. Bu komite, âfeti uzaklaştırmada o kadar başarılı çalıştı ki, daha sonra varlığını şehrin yönetim organı olarak sürdürdü. Komitenin başarısı taklid edildi ve 1945'e gelindiğinde 5000 ya da daha az nüfuslu 2033 şehrin 327'sinde bu komiteler yönetimdeki yerlerini almıştı. Daha bü-

49. Josiah Strong, *The Twentieth Century City*, s. 86.

yük şehirlerdeyse komite yönetiminin karşılığı, şehir amiri *(city manager)* planıdır. Şehir amiri, yasa çıkarma, planlar hazırlayıp geliştirme ve amirin işe alınması ya da işine son verilmesi konularında elinde tam yetki bulunan şehir meclisince atanır. Genel olarak şehir tüzüğü, amir seçiminin partiden bağımsızca yapılmasını emreder. Amirin çoğu kez tüm yardımcı ve teknisyenlerini seçme yetkisi vardır. Plan 1908'de Virginia, Staunto'da kurumsallaştı ve 1914'ten sonra Ohio, Dayton'da benimsenmesinin ardından ulusal bir öneme sahip oldu. 1945'te 5.000'den fazla nüfusa sahip Amerikan şehirlerinin 350'sinde yürürlükteydi; bunların en büyüğü, yarım milyon nüfuslu Cincinnati'ydi. Şehir amiri planı çerçevesinde, hiçbir siyasal kaygı taşımayan profesyonel bir şehir idarecileri topluluğu oluşturuldu.

Amerika'da kentsel otoritenin dağınık olduğu eski sistem zamanında parti kayırıcılığıyla ilgili öyle kompleks yapılar geliştirildi ki, bir meclis ve bir belediye başkanından oluşan geleneksel şehir yönetimine biçimsel dönüş bile çoğu yerde başarısızlığa uğradı. Parti örgütleri öylesine güçlüydü ki, şehir yönetimini vakit geçirmeksizin kendilerine uydurup durmaksızın yollarına devam ettiler. Komite yönetimi ve şehir amiri, benzer nedenlerden ötürü ortaya çıkan ve yaklaşık olarak aynı sonuçlara varan Orta Çağ *podesta** sistemiyle tam bir paralellik arzeder. Orada da parti çatışmaları genel kamu çıkarlarına öylesine zarar verir hale gelmişti ki, sonunda idarî işleri yürütmesi için kendi emri altındakileri serbestçe seçebilen tarafsız bir yabancı görevlendirildi. Orada da, *podesta* sistemi, şehir idaresi konusunda eğitimli bir profesyoneller topluluğunun gelişmesine yol açtı. Bu tür örnekler birazdan değineceğimiz Avrupa kent kuramıyla aşinalığın değerini gösterir.

Eskiler, Andre Piganiol'un belirttiği gibi, umumiyetle ciddî bir şehir anlayışına sahip değillerdi. Eflatun ve Aristo orta sınıflara —tipik kent tabakalarına—küçümsemeyle baktılar ve onları

* "podesta" (İtalyanca): bir komünün idari reisi; seçilmeyen fakat merkezî yönetim tarafından belirlenen belediye başkanı (ç.n.).

savaşçılarla filozofların emrine vermeyi tercih ettiler. Özel mülkiyet (yani, yabancılaştırıcı kent mülkiyeti) ve para şüpheyle karşılanması gereken tehlikeli şeylerdi. Şehrin deniz kıyısında kurulması, hata olarak görülüyordu. Bir şehir olarak tercihleri Sparta'ydı. Oysa Sparta gerçek bir şehirden ziyade yerleşik (sürekli) bir açık askerî kamptı.

"Şehir" modern sosyal bilimcilerin zihninde bir problem olarak belirlemeye başlayınca, modern kent toplumunun aslının Roma şehirlerinin bir kalıntısı olduğu tarzında bir açıklama geliştirildi. Feodal dönemde garnizon ve piskoposluk merkezi olan, daha sonra modern kentlere evrilen Ortaçağ şehirlerinin önemli bir kısmının eski Roma garnizon ve ticaret merkezleriyle —Cologne, Mayence, Strasbourg, Rheims ve Paris gibi— aynı noktalarda kuruldukları şüphe götürmez bir gerçek olsa da bu, şehri açıklamaz; tam aksine ortaya konan problemi tarihin gerisine atar.

Avrupa'da ondokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan şehir kuramlarının, aralarındaki pek çok farklılığa rağmen, iki genel özelliği vardır: a) toplumsal yaşama ait herhangi bir birimin karakteristiklerinin kurumlar tarafından belirlendiğini varsayarlar, b) ikinci olarak, umumiyetle hepsi de insan toplumunun evrimsel ya da tarihsel bir ürün olduğunu, dolayısıyla toplumsal olaylara açıklık getirmenin, kökenlerin keşfine dayandığını kabul ederler. Böylece, gerek ekolojik şehir kuramının gerekse bölük pörçük durumdaki sosyo-psikolojik şehir kuramının aksine Avrupa kent kuramı, yüzyılın başında *kurumsal şehir kuramını* geliştirdi. Şehrin izahının, kendine özgü düzene ve tarihsel önceliğe sahip şehir kurumlarında yattığı düşünüldü. Geliştirilen özel kuramlar, merkezî ya da aslî olarak kabul ettikleri kurum çerçevesinde farklılaşıyordu.

Şehir kuramının öncülüğünü yapan Fustel de Coulanges, şehrin en önemli kurumunun din olduğunu savundu. Kent öncesi toplumun ilk çekirdeğinin dinsel sembol olarak ocakta biraraya gelen ve din adamı olarak babaya tapan ailede yattığı düşü-

nülüyordu. Çeşitli ailelerin birleşmesi sonucunda ise boy ocağı kuruluyordu.

Kabile, tıpkı aile ve boy gibi, bağımsız bir bünye şeklinde tesis edilmişti, çünki yabancıların dışta tutulduğu özel bir tapınma biçimine sahipti. Kabileye ait tapınma biçimi oluşturulduktan sonra kabileye yeni aile alınamazdı.

Nasıl ki, çeşitli boylar bir kabilede toplanıyorduysa, birbirlerinin dinine saygı göstermeleri şartıyla çeşitli kabileler de birarayа gelebilirdi. Bu ittifakın gerçekleştiği gün şehir ortaya çıktı.[50]

Şehrin kuruluşundaki canalıcı nokta, dinî birliktelik ve şehir ocağının tesis edilmesiydi. Şehir, ortak tapınma için yeni bir tapınak görevi gördü. Antik şehir, dinî bir topluluktu.

Glotz, olası şehir tiplerini aileyle şehrin farklı türdeki ilişki biçimlerine göre belirleyerek, Fustel de Coulanges'ın anlayışını bir adım daha ileri götürdü. Coulanges gibi o da aileyi, gerek devlet iktidarının gerek bireyciliğin ortaya çıktığı merkezî yapı şeklinde değerlendirdi. Buna göre Yunan şehir yaşamında —her biri kendine özgü kurumsal düzene sahip— üç aşama öngörülüyordu.

Yunan şehri aile kurumunu sürdürdüyse de büyümesi aile kurumunun aleyhine oldu. Şehir, içinde vücud buldukları grubun bastırdığı bireysel güçlere başvurmak zorundaydı. Yunan şehri uzunca bir süre *genos*'a* karşı savaşmak zorunda kaldı ve herbir zaferinin sonucunda ataerkil kölelik biçimi biraz daha bastırıldı.

Bu mücadelede iki değil, herbiri sırayla baskın olan üç çatışan güçle —aile, şehir ve birey— karşı karşıyayız. Buna bağlı olarak, Yunan kurumlarının tarihi üç döneme ayrılır: ilkinde, şehir, kendi kadîm haklarını kıskanç bir biçimde koruyan ve tüm üyelerini ammenin menfaatine boyun eğdiren ailelerden oluşur; ikincisinde şehir özgür bırakılmış ya da özgürlüğünü kazanmış

50. Fustel de Coulenges, *The Ancient City* (New York: Doubleday Anchor Books, 1956), s. 126-7.

* Yunanca'da "aile"ya da "sülale" anlamında (ç.n.).

bireyleri yardıma çağırmak suretiyle aileleri kendi boyunduruğu altına alır; üçüncüsünde, bireycilik kontrolden çıkarak her tarafa dal budak sarar, şehri yıkar ve daha büyük [şehir] devletlerinin oluşumunu zorunlu kılar.[51]

Glotz'un bu yaklaşımı, şehri mümkün kılan daha kompleks bir kurumlar-arası gelişmenin ve daha farklı şehir tiplerinin olasılığını kucaklaması nedeniyle gerçekten de Fustel de Coulanges'ın yaklaşımının epey ilerisindedir. Ailenin baskın olduğu veya bir başka deyişle patrisyen *(patrician)* şehir açık bir biçimde gösterilmiştir.

Şehrin yükselişinde belirleyici bir üçüncü kurumsal faktör, karşılaştırmalı hukuk araştırmacıları tarafından gündeme getirildi. Sözgelimi, Henry Sumner Maine, sosyal bilim alanındaki en büyük öncü çalışmalardan birinde[52] karşılaştırmalı hukukun, insan ırkının ilk durumunda ataerkil ailenin egemen olduğunu kanıtladığını ileri sürdü. Kadîm zamanlarda İngiltere'den Hindistan'a tüm toplumların, en yaşlı ebeveynin, çocuklarının yaşam ve ölümüne karar verecek kadar baskın olduğu ataerkil aileler şeklinde örgütlendiklerine inandı. Ebeveynin sözü, kanundu. Suç, akrabaların eşit derecede sorumlu olduğu —topluluğa ait— bir olaydı. Akrabalık, bu aşamada, siyasal işlevlerin yegâne zeminiydi. Daha karmaşık toplumsal formlara gelince, Maine temel problemin akrabalığın yerini toprağa bağımlılık *(territoriality)* ilkesinin almasında ve hukuksal düzenin bireyi ailedeki statüsünden yalıtan, onun birden çok "sözleşmeye dayalı" ilişkiye sözümona dahil olmasına izin veren bir yapıya dönüşmesinde yattığını düşündü. Maine'ye göre toplumsal roller birbiri ardınca çözüldü. Oğul ilk olarak *Patria Potestas*'tan* kurtuldu, zira ataerkil bir aile reisi olma sırası artık ondaydı. Kölelik statüsü ortadan kalktı. Onun yerini köleyle efendi arasında gerçekleşen, sözleş-

51. G. Glotz, *The Greek City* (New York: Alfred A. Knopf, 1930) Çev. N. Mallinson, s. 4-5.
52. Henry Summer Maine, *Ancient Law* (Londra: John Murray, 1894).
* İtalyanca'da ataerkil otorite anlamında (ç.n.).

meye dayalı bir ilişki aldı. Zamanla kadınlar dahi sözleşmeye dayalı serbestiyet kazandı. Maine'nin ifadesiyle, "ilerlemeci toplumların gidişatı, şu ana dek Statüden Sözleşmeye doğru bir seyir izlemiştir."[53] Maine'nin analizinde şehir, akrabalık ve aileden ziyade sözleşme ve toprağa dayanan hukuksal bir yapıdır. Yaptığı çözümlemenin sonucu, kent kuramının ilgi odağını hukukun evrimine kaydırmak suretiyle akrabalık ve toprak ilişkilerini kurumsal açıdan merkeze yerleştirmekti. Bu, şehrin gelişimindeki bir dizi hukuksal ya da yarı-hukuksal olgunun öneminin dikkate alınmaya başlandığı ve konu üzerinde zengin katkıların yapıldığı bir dönemdir. Buna göre şehrin gelişiminde şu tür hukuksal olguların altı çiziliyordu: 1. şehri ve şehrin hukuk temelini mümkün kılan beratların önemi; 2. şehrin ortaya çıkışında özel şehir mahkemeleriyle kanunların rolü; 3. kendine mahsus hukukî şahsiyeti haiz yasal bir kent birliği fikrinin (Roma hukukuna dayanır) şehir açısından önemi.

İngiltere'deki kentsel evrim üzerinde göz kamaştırıcı çalışmaları olan Maitland, Maine'yle kısmen aynı fikirdeydi. En azından "kent topluluğunun *(borough community)* anonim ve tüzel olduğu, köy topluluğunun böyle bir niteliğinin olmadığı"[54] iddiasındaydı. Bununla birlikte, Maitland'a göre kent topluluğunun hukuksal bir varlık ve —kimliğini bir kraliyet beratının bağışlanması sonucunda ortaya çıkan birleşmeye (incorporation) dayandıran— tüzel bir kişilik olarak ortaya çıkışı, şehir gelişiminin ileriki aşamalarına aittir. Kent toplumunun kökenleri kaleye ya da *burg*'a ya da *borough*'a* uzanır ve kalenin bakım masrafı özel bir *burgess*'e (kentli tabakaya) aitti. "Bana öyle geliyor ki, taşranın

53. *a.g.e.*, s. 170.

54. Frederick William Maitland, *Township and Borough* (Combridge: Combridge University Pres, 1898).s. 18.

* Kökeni Aryan *Bhargh* sözcüğüne kadar giden kelime, Anglo Sakson *burh, burg*; Gotik *bairgan* nihayet Orta İngilizcede, *burgh, borgh* şeklinde ve diğer birçok batı dilinde aşağı yukarı aynı formda bulunur. bkz., Walter W. Skeat, *Skeat's Dictionary of English Etymology.*

ileri gelenleri bu kale ve barınma yerindeki kale ahalisi (*burgmen ya da burgenses*) ve şövalyelere bakmak ve hizmet etmekle sorumluydu."[55] Maitland bu görüşünü, garnizon [şehir] kuramı şeklinde adlandırdı. Maitland'ın garnizon şehir kuramına oldukça paralel bir başka teori, Almanya'da Keutgen tarafından geliştirilen "askeri şehir kuramı"ydı. Şehirler acil durumlarda kendilerini çevreleyen yerin sakinlerinin korunmak için sığındıkları kaleler olarak görülüyordu. Barış zamanlarındaysa lordlar, hizmetçilerden oluşan bir iskelet kadroyu görevde tutuyorlardı. Şehrin ilk personeli bunlardı. İngiltre'de Doomesday zamanında Chichester ve Canterbury gibi bazı kasabalar, sırasıyla 444 ile 11 malikâneye bağlı 100 ile 200 haneye sahipti.

Marx ve diğerleri, ve daha bütüncül bir şekilde Pirenne[56] şehri ekonomik kurumlar çerçevesinde açıklamaya çalıştılar. Pirenne, bir şehrin kurulması için iki özelliğin şart olduğunu savundu: a) orta sınıf bir nüfus, b) komünal bir örgütlenme. Bu açıdan bakıldığında köken olarak, halkın tehlike zamanlarında sığındığı barınaklar olan *town* ya da *gorod*,* henüz şehir sayılmazdı. İnsanlar oralara, dinsel açıdan önemli sayılan günlerde giderlerdi. Böylece bunlar, memurların yaşadığı yerler olmanın yanında birer tapınak mahalline dönüştü. Giderek karmaşık bir yapı arzetseler de hâlâ bunlara *şehir* nazarıyla bakılamazdı. Tarihsel açıdan bakıldığında, Roma'nın belediye sistemi, anayasal sistemiyle tanımlanmaktaydı. Roma belediye merkezleri sekizinci yüzyılda tam olarak ortadan kalkıncaya dek zaman içinde güçlerini kaybedip gerilediler. Durum bu merkezdeyken Kilise, kendi piskoposluk sınırlarını Roma şehirlerinin sınırlarına göre belirliyordu. Bu, piskoposların ikamet ettiği şehirlerin, Roma şehirleri zayıfladıkça piskoposluğun egemenliğine geçtiği anlamına geliyordu. Roma zamanında belediye yönetim merkezleri olan bölgeler,

---

55. *a.g.e.*, s. 24.

56. Henri Pirenne, *Medieval Cities* (Princeton: University Press,1946).Çev. Frank D. Halsey. (Kitap, *Ortaçağ Kentleri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.) (ç.n.).

* "Kent" ya da "kasaba" anlamında Slav, kökenli bir kelime (ç.n.).

kentsel işlevlerini kaybetmişti. Dokuzuncu yüzyılda "*civitas*"* "piskoposluk şehri" ile eşanlamlı hale geldi. Pirenne'e göre "piskoposluk şehri" ancak ismen şehirdi. Şehir yaşamının son kalıntılarının yok edilmesinden ötürü piskoposların tesiri rakipsiz hale gelmişti. Çoğu kez bu merkezler, köylülerin ürünlerini getirdiği haftalık bir pazara sahipti. Bazı zamanlar yıllık bir panayır olurdu. Piskopos hem dinî hem seküler iktidarı elinde tutmaktaydı. O kadar ki pazarları denetlediği, geçiş ücretlerini düzenlediği ve köprülerle surların bakımını yaptırdığı kolluk kuvvetlerine bile sahipti. Bu merkezler piskoposluk kurumları olmanın yanısıra birer kaleydi. Yine de Pirenne'e göre bunlar, şehir sayılmazdı —pek çok şehrin nüvesini teşkil etmiş olmasına rağmen. "Piskoposluk şehirleri", kent tarihinde birer "atlama taşı" rolündeydi. "Ekonomik rönesans"tan sonra şehirler, onların surları etrafında şekillenecekti.[57] Şehirler, surların dışında iskana tâbi tutulan ticaret kervanlarının faaliyetlerinin bir yan-ürünü olarak teşekkül etti:

Ticaretin etkisiyle eski Roma şehirleri yeniden canlandı ve yeniden mesken tutuldu, ya da askerî kale-kentlerin etrafında ticaret grupları oluştu ve bunlar deniz kıyılarına, nehir kenarlarına, su kavşaklarına ve doğal ulaşım ve iletişim rotalarının birleşme noktalarına yerleştiler. Her biri, önemi nisbetinde kendisini çevreleyen taşra üzerinde bir cazibe merkezi oluşturan bir pazar kurdu.[58]

Pirenne'e göre can alıcı nokta, kendilerini taşra ve kurumlarıyla bağdaşmaz konumda bulan tüccarların yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmalarıydı. Tüccarlar yeni bir hukuk kodu, özel statüye tabi yargılanma yetkisi, serbest mülkiyet ve nihayet farklı bir komünal örgütlenme için mücadele verdiler —çünki Pirienne'e göre şehir, tüccarlar topluluğudur.

---

* Latince'de "şehir" anlamında.(ç.n.).

57. *a.g.e.*, s.76.

58. *a.g.e.*, s.102.

Max Weber ve Avrupa Kent Kuramı

Avrupa kent kuramının en göze çarpan kısımlarına ilişkin kısa bir inceleme, bakış açılarının çeşitliliğini ve özel konular ve belirli alanlarla ilgili tarihsel araştırma birikimini gözler önüne serer. Bu konuda kafa yoran sosyologlar daha özel ya da daha kapsamlı bir kent kuramına duyulan ihtiyacı farkettiler. Simmel ve Weber, aynı soruna yanıt arıyorlardı. Simmel, şehir sorununu, yeni-Kantçı biçimcilik üzerinde uzmanlaşmak suretiyle çözmeye çalıştı. Weber, Simmel'in çözümü hakkında bilgi sahibiydi ve çalışmasına şu gözlemle başlıyordu: "Şehir çoğu kez, sakinlerinin kişisel karşılıklı tanışıklıklarının olmadığı genişlikte bir koloni meydana getiren —kalabalık konutlardan oluşan— yoğun-yerleşimli bir yer olarak düşünülür." Ancak böyle bir tanımın önemini kabul etmesine rağmen, Weber hemen akabinde, bunun eksiksiz bir şehir kuramının bir parçası olmaktan başka bir işe yaramıyacağına dikkat çekiyordu. Zira bu düşünce, şehir kavramını yoğun-yerleşimli geniş alanlarla sınırlandırmanın dışında, insan ilişkilerinde öznesizliğin (impersonality) ortaya çıktığı noktada rol oynamaya başlayan kültürel etmenleri de bir sonuca bağlamayacaktı. Getirdiği sınırlamaları bir çırpıda sayıp dökmek güç olacaktır. Bunun yanısıra Weber'in kuramsal çıkış noktası farklıydı ve prensipte, Simmel'in şehir kavramını tümüyle yeterli görmesi mümkün değildi.

Max Weber'in kuramsal bakış açısı en iyi şekilde bir toplumsal davranışçılık biçimi olarak tanımlanabilir. Simmel gibi o da sosyolojik çözümlemenin inter-psişik formların tasvirine hapsedilmesine karşıydı. Diğer taraftan güçlü bir nominalist mizaca sahipti ve Spengler'in somutlaştırılmış toplumsal psikolojisinde görülen "üst ruhlar" gibi yapay varlıklar icat etmek zorunda kalan her türlü sosyolojik yönteme karşı mesafeliydi. Son olarak Weber'e göre sosyolojinin görevi insan davranışını yalnızca dışsal biçimiyle değil, fakat anlamlı boyutlarıyla da açıklamaktı. İnsan bir kişinin kilo kaybını onu nesnel olarak ardı ardına tartarak tespit

edebilir, fakat o kişinin hastalıkla pençeleştiği için mi, yoksa mensup olduğu dinle bağlantılı çileci pratikleri yerine getirdiği için mi kilo kaybettiği önemli bir fark yaratır. Sosyolojinin görevi, insanlar-arası eylemleri beraberlerinde getirdikleri özgül fiziksel değişimler çerçevesinde olduğu kadar bu eylemlere dahil olan taraflar için taşıdıkları anlamlar çerçevesinde açıklamaktadır.

"Toplumsal ilişki" düşüncesi, Weber'e göre, bir tür kavramsal kısaltmadır. Bununla kastedilen insanlararası eylemlerde bir davranış modelinin sürdürülmesidir. İki kişi etkileşim halindeyse ve biri emirleri verirken diğeri onları yerine getiriyorsa, o iki kişi arasında bir hakimiyet-itaat ilişkisinden bahsedilebilir. Weber, Alman düşüncesindeki somutlaştırma eğilimine karşı mesafeliydi ve bir ilişkinin ancak insanlar-arası eylemlerin bilfiil ortaya çıkmasıyla vücuda geldiğini özenle vurguluyordu.

"Toplumsal ilişkiler"in anlamını bu şekilde belirledikten sonra, bir adım daha atıp kompleks bir ilişkiler "sistem"inin olasılığını düşünmek mümkündür. Devlet, aile, din gibi bir kurum ya da bir hukuk düzeni, bir "ilişkiler sistemi"dir. Kurumun, kendi başına yalıtılmış bir ilişkinin sahip olduğundan farklı bir konumu yoktur. Daha ileri bir gerçekliğe sahip değildir. Kurum fiilî olarak, ancak insanların belli bir tarzda hareket etmeleri durumunda var olur. Nasıl ki "toplumsal ilişki" kavramı belli sayıdaki özgül toplumsal eylemlerdeki karşılaştırmalı kimliği ifade eden özlü bir tanımlamaysa, "kurum" da kompleks toplumsal etkileşim kümelerinin ortaya çıkışını açıklayan tasarruflu bir kavramdır.

Max Weber'in perspektifinden bakıldığında, yukarıda incelenen tüm Avrupa kent kuramı biçimleri, "kurumsal" şehir kuramlarıdır. Birbirlerinden ancak şehrin oluşumunda merkezî ya da aslî olarak kabul ettikleri kurum hususunda ayrılırlar. Weber'in kendi konumu, mevcut kent kuramlarının incelenip kritik edilmesi yönünde gelişmedi. Onun çalışması şehrin doğasını inceleyen bağımsız bir çalışmaydı. Bununla beraber, zikredilen ku-

ramları kendi seyrinin doğal çerçevesi içerisinde dikkate almaktan geri durmadı.

Weber'in kent sorunlarına toplumsal eylem sosyolojisi perspektifinden bakmasının değerlerinden biri, Simmel'le daha derinlemesine karşılaştırıldığında ortaya çıkar. Zira her ikisi de nihayetinde toplumu toplumsal etkileşime ya da anlamlı insanlararası davranışa indirger. Ne var ki, Simmel bunu form ve içerik şeklinde ikiye ayıracak ve sosyolojiyi formun incelenmesiyle sınırlandıracaktır. Oysa bu, bilimi bir inter-psişik formlar envanterine indirger ve genel olarak sosyolojiye dahil edilen geniş malzeme kümelerini dışta bırakır. Buna karşılık Max Weber, sosyolojinin görevini toplumsal eylemin neden-sonuç ilişkisine dayalı yorumu olarak tasarladığından form ve içerik arasındaki ayırımı dikkate almadı. Bunun en dolayımsız sonuçlarından biri, Weber'in şehir kuramının Simmel'inkini kuşatmasıdır, buna mukabil Simmel'in teorisi için böyle bir yargı gerçeği yansıtmayacaktır. Weber, kuramında kent zihniyeti için bir yer ayırmıştı. Bunun yanında, çok çeşitli toplumsal tiplere sahip şehirde ortaya çıkan manzarayı farkedip izah etmesi mümkündü. Kendi ifadesiyle, "Şehir ... her zaman için oldukça farklı türdeki toplumsal konumlardan öğeler taşımıştır. Doğu Asya'da sınavla seçilen memur adayları ve mandarinler, alt-tabaka insanları ya da (az sayıdaki) kirli işlerle uğraşanlar nazarıyla küçümsenen cahil [okur yazarlığı olmayan] tabakayla fark gözetmeksizin ahbaplık ederler. Hindistan'da pek çok kast türü etkinliklerini yan yana sürdürür. Yakın Doğu'da kabileler şeklinde örgütlenen (kan bağına dayalı) akrabalar, topraksız zenaatkârlarla birlikte görülürler. Antik Dönem'de hürler, kefaletliler *(bondsmen)* ve köleler, soylu toprak-sahiplerinin ve onların saray memurları ve hizmetkârlarının yanında yer aldılar. Ve erken Ortaçağ kentinde kilise görevlileriyle paralı askerler, rahiplerle keşişler birbirleriyle şehirde karşılaşırlar." Böylelikle Weber, tüm insan türlerinin çoğu kez birbirini anlamaksızın şehirde karşılaşıp kaynaştıklarını gözler önüne se-

rer. Gecekondularla lüks konutlar birbirlerine birkaç yüz yarda uzaklıkta olabilirler; ancak coğrafi olarak yakın olsalar da bakış açıları birbirinden kilometrelerce uzakta olabilir. Weber, şehirde psikolojik homojenliğin olmadığını kabul eder: Entelijensiya, orta sınıf, siyasal reformcular, ve Munroe'nun deyimiyle kürsüdeki konuşmacılarla güç sahiplerinin *(stand-petters and go-getters)* tümü, birbirlerinden öylesine kopukturlar ki, kent sakinleri ancak gruplar halinde sağlıklı bir biçimde düşünür. Weber'in bakış açısı onun her iki yönde de —hem şehrin zihniyet yapıları, kavramsal gelenekleri ve ayrık alanları yönünde hem de zamana karşı dayanıklı istikrârlı modeller olan şehrin kurumları yönünde— hareket etmesini sağladı. Doğrusunu söylemek gerekirse, onun kuramı, her ikisini de dikkate almasını gerektirmekteydi.

Simmel'le birlikte Weber şehirde —dolandırıcılık ve fahişelik de dahil olmak üzere— her uğraşın bir meslek olma eğiliminde olduğunu farketti. Şehirlinin beyni her taraftan gelen izlenimlerle öylesine dolmuştur ki, bir yeniliği arzulaması, bir tekrardan bıkması, tekdüzeliği kıracak birşeye özlem duyması için nerdeyse hiç zamanı yoktur. Weber Simmel'in şehir kuramını, kendi teorisinin bir alt bölümü haline getirdi. Ne var ki bu, Weber'in birbiriyle çatışan birden fazla kurumsal şehir kuramıyla nasıl başa çıktığını açıklamaz. Onun yöntemi, sağlam bir kuram inşa etme modeline dayanır. Weber, her türlü şehir kavramını —ekonomik şehir, şehrin tarımla ilişkisi, siyasî-idarî şehir kavramı, kale ve garnizon şehir kavramları, kale ve pazarın bir kaynaşımı olarak şehir kavramı, statüye dayalı toplumsal şehir kavramı (hukuksal şehir kavramı), anda dayalı bir konfederasyon olarak şehir, askerî bakımdan yetkin yurttaşlar topluluğu olarak şehir— ardı ardına inceledi ve böylece her özel şehir kavramındaki doğru olan yönleri çıkarıp muhafaza etme yönünde çaba sarfetti.

Weber'in yöntemi ilk bakışta eklektik gelebilir. Fakat kuram inşa etmek, basit bir marangozluk faaliyeti —mevcut kuramlardan küçük parçalar kesip onları başkasına ait yeni bir kakma de-

sende yapıştırma işi— değildir. Kuram inşası ne marangozluktur ne de önceden kesilmiş parçalardan oluşan yap-boz bulmacalarını çözmektir. Weber'in yöntemi, kuramsal açıdan birbiriyle ilişkisi olmayan parçaları biraraya getirmek değil, fakat muhtelif şehir kavramlarını açıklayıp açıklayamadığı şeylerle sınamaktır. Weber, sözgelimi ekonomik şehir kavramını incelerken şehrin tarım dışı etkinliklere dayalı yaşam tarzındaki ayırdedici özelliğini bir kenara ayırmıştı. Yaşamlarındaki baskın ekonomik özellikler çerçevesinde bir şehirler tipolojisi ortaya çıkarmak mümkündür ve bir kimse üretici şehirleri tüketici şehirlerden, ticaret şehirlerini endüstri şehirlerinden, ana şehirleri uydu şehirlerden ayırdedebilir. Ne var ki, tüm bunlara rağmen bir şehrin ekonomisi, o şehrin oluşumunda zorunlu *fakat yeterli olmayan* bir koşuldur. Benzer yargılar, diğer şehir kavramları ve bu kavramların dayandıkları kanıtlar için de geçerlidir.

Weber'in zamanında yaygın olan çeşitli *kurumsal şehir kuramı* biçimlerini biraraya getirip aştığı çerçeveyi oluşturan kavram, *kent topluluğu** *kavramı*ydı. "Topluluk" kavramının Weber'in diğer düşünceleriyle ilişkisi, anahtar kavramlarının ana hatları karşılaştırmalı soyutluk ve komplekslik açısından çizilecek olursa kolaylıkla görülecektir.

1. Bir sosyolog için en temel analiz birimleri niteliğindeki *toplumsal eylemler* (social actions). Bunlar, katılan taraflar için bir anlama sahip insanlar-arası davranışlardır.

2. *Toplumsal ilişkiler.* Toplumsal eylemde ortaya çıkan öğelerin dengeli bir biçimde düzenlenmesi bahis konusu olduğunda bu terim kullanılabilir. Toplumsal ilişkiler toplumsal eylemle birlikte vardır. Bunlar yalnızca, bir eylemin sergilediği soyutça tasarlanmış düzenlemeleri ya da modelleri temsil ederler.

---

* Bu deyim *urban community*'nin karşılığı olarak kullanılmıştır; kentli topluluk kavramın belki tam karşılığı olacaktı fakat kullanım açısından —özellikle zincir tamlamaların bulunduğu çeşitli formülasyonlarda— aksayan bir tarafı olduğundan tam karşılığı olmamasına karşın ve yanlış çağrışım tehlikesini de göze alarak bu tabir tercih edilmiştir.

3. Toplumsal ilişkileri bütün bir toplumsal eylemler şebekesinde soyut bir biçimde kavramsallaştırmanın bir başka yolu olarak *toplumsal kurumlar.* Toplumsal kurumların eylem kalıplarıyla ilişkisi, toplumsal ilişkilerin münferid eylemlerle olan münasebetinin aynısıdır. Toplumsal kurumlar pratikte her zaman şöyle ya da böyle istikrarlı davranış modelleri sergiler. "Ancak ne kadar önemli olursa olsun, kurumlar toplumsal yaşamın bütününü tek başlarına açıklayamazlar. Çünkü bireyler, deneyimlerini birden fazla kurumda yaşarlar. Birer aile üyesi, ekonomik kurumların temsilcisi, devletin vatandaşı, vs. olmak gibi çok çeşitli rollerin gereğini yerine getirirler. Bir bireyin aile gibi kurumsal bir yapıyla ne kadar uzlaştığı, diğer kurumlarla ne kadar uzlaştığına bağlıdır. Devlet belli başlı evlilik türlerine izin verir, hepsine değil; ekonomik başarı ya da başarısızlık aile ortamlarındaki etkinlik biçimlerini etkiler. Böylece adım adım, her bir kurumun ayrı ayrı yönlerini oluşturduğu insanlar-arası yaşamın total sistematik birimlerine ulaşılır.

4. *Topluluk.* Weber, tek bir kurumla değil, bir kurumlar düzeniyle ayırdedilen insanlar-arası yaşamın bütüncül bir sistematik birimi olan kent topluluğu kavramında, zamanında geçerli olan pek çok kısmî şehir kavramını açıklığa kavuşturabilecek kuramsal bir öz buldu. Sorunu ortaya koyduğu şekliyle, ne ekonomik anlamdaki "şehir", ne de özel bir siyasî -idarî yapıya bürünen garnizon sakinleri kentsel bir topluluk oluşturur. "Kent 'topluluğu' kelimenin tam anlamıyla yalnızca Batı'da görülür. Yakın Doğu'da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) yer yer istisnalara rastlanır. Ancak bu süreksizdir ve gelişimini tamamlayamamıştır. Bir yerleşim biriminin tam bir kent topluluğu oluşturması için aşağıdaki özellikleri bir bütün olarak sergileyen yerleşim birimiyle olan ticari ilişkilerde görece bir üstünlük göstermesi gerekiyordu: 1. bir tahkimat, [savunma amacıyla kurulmuş surlar, kuleler, mevziler vs.] 2. bir pazar, 3. kendisine ait bir mahkeme ve en azından kısmî bir hukuk özerkliği, 4. buna bağlı bir birlik

(association) şekli, ve 5. kısmî otonomi ve kendi başına buyrukluk *(autocephaly)* ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden oluşan bir yönetim."

Weber'in genel yaklaşımı, şehir kavramını dünya tarihinden kanıtlar getirmek suretiyle incelemekti. Bu aynı zamanda kent topluluğu kavramının da dayandığı temeldi. Kent topluluğu da dahil olmak üzere her topluluk dağınık bir etkinlikler toplamı değil, insan yaşamına ait belirgin ve sınırlı bir örüntüdür (pattern). Herbir topluluk, belli bir denge oluşturan yaşam güçlerinin bütüncül bir sistemini sunar. Her topluluk, sahip olduğu düzeni karmaşa karşısında ayakta tutmak suretiyle kendi kendini korur. Bunun için, Amerikan şehirlerinde ortaya çıkan ve bu şehirlerdeki hantal ve elverişsiz siyasal yapıların kolaylaştırdığı yozlaşmanın beklenmedik sonuçlarına ilişkin daha önce verilmiş örneklerin hatırlanması yeterlidir. Daha önce belirtildiği gibi, Amerikan şehirleri daha eski ve daha fazla denenmiş bir siyasal örgütlenme modeline dönmek zorunda kaldılar. Sınırlı bir yapı olarak şehir, kendi kurallarına uyar.

Özgün bir kuvvetler sistemi olarak kent topluluğu her yerde ortaya çıkamazdı. Weber bunu oldukça ikna edici bir biçimde savunmaktadır. Asya'da bir kent topluluğu ortaya çıkmadı, Yakın Doğu'da ise sırf şehrin devlet idaresinin merkezi olması nedeniyle kısmen belirdi. Weber'in bu noktadaki iddiaları bugün Washington, Londra ve Paris gibi bazı başkentlerle doğrudan ilgilidir. Zira bu başkentler normal bir şehrin sahip olduğu siyasal özerkliğin bir kısmından yoksun ulusal yönetim merkezleridir. Bu durum onların tam bir kent topluluğu olmalarını engellemiştir.

Özgün bir kuvvetler sistemi olarak şehir, ancak özel koşullar altında ve zamanla ortaya çıkabildi. Weber, çalışmasının önemli bir bölümünü farklı koşullara sahip çeşitli bölgelerdeki şehrin güç-kompozisyonunun aşamalı bir biçimde ortaya çıkıp yapılanmasına ve bu kompozisyonun yine aşamalı olarak belirli bir formda istikrâr kazanmasına ayırır. Güçlerin değişen kompozis-

yonu, patrisyen şehir yoluyla antik krallıklardan antik dünyanın *demos*una, asillerin şehri aracılığıyla piskoposluk yapıları ve kalelerden Kıta Avrupasında lonca hakimiyeti altındaki şehirlere kadar takip edildiğinde pek çok nüfuz edici gözleme ulaşılır. Ve yine her zaman, kent topluluğunun ortaya çıkışına eşlik eden karmaşık süreçler tüm çıplaklıklarıyla ortadadır. Wirth'in Weber'in çalışmasının sistematik bir kent kuramına ilişkin en gerçekçi öngörülerden biri olduğu savını reddetmek güçtür.

Max Weber'in Amerikan Kent Kuramı Açısından Taşıdığı Önem

Şayet, özel bir kurumlar düzenine sahip özgün bir topluluk oluşumu şeklindeki kent analizi sosyolojik açıdan makul kabul edilecek olursa, birden şu gerçeğin farkına varırız: böyle bir kent kuramı Amerika'da sosyologlardan çok siyaset bilimcileri arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu ilk bakışta şaşırtıcı gelse de bunu açıklamak güç değildir. Bizatihi içinde bulunduğu etkinliğin tanımı gereği siyaset bilimci sorunlarına bir kurumun —devletin— perspektifinden yaklaşır. Şehirle ilgilendiğinde ise kalkış noktası şehir yönetimidir. Sorunlarını genelleştirip bu sorunların olası etkilerini sonuna kadar takip ettiğinde yaptığı çalışma şehrin yasal statüsü, yönetimi, hukuku, mahkemeleri, siyasal partiler, parti ileri gelenleri ve baskı grupları ve benzeri unsurlara dayandığı için kent topluluğuna ait kurum ve güçlerin ele alındığı sistematik bir inceleme haline gelir.

Siyaset bilimcilerin kent topluluğu müzakerelerinde Weber'inkine yaklaşan bir form benimseme eğiliminde olduklarını göstermek için iki örnek yeterli olacaktır:

1904'te Wilcox Amerikan şehri üzerine bir çalışma yaptı.[59] Çalışmasında, maksadını ifade eden bir dizi cümlede Amerikan şehrinin sorununu sosyolojik tonu ağır basan terimlerle ortaya

59. Delos F.Wilcox, *The American City: A Problem in Democracy* (New York: Macmillan, 1904.

koydu. Kentli bireyin maruz kaldığı korkunç uyarım hacminin demokrasi üzerinde kaçınılmaz bir baskı oluşturduğunu gözlemledi. "Şehirlerde dünyayla ilgili dedikodular, muhtemelen pek çok sayıdaki radyo kanalı aracılığıyla, günde en az iki kez kulaklarımızda vızıldar."[60] Yaşamı demokrasinin aleyhine olacak tarzda etkileyen güçlerin tümü, şehirlerde yoğunlaşma eğilimindedir. "Gerçekte şehir, mesafenin yok oluşunun ve çıkarların katlanarak artışının görünür sembolüdür."[61] Burda bütün kurumlar değişime maruzdur. "Yerel örgütlenmenin doğal nitelikteki birincil birimi olan mahalle zayıflar ve birçok durumda hemen hemen yok olur. Ev yaşamının yalnızca adı kalır. Buna mukabil çoğu kez farklı uyruklara sahip yüzlerce insan tek bir "yoksullar apartmanı"nda yaşar... İş ve meslek sınıfları arasında bir insanın en yakın arkadaşları şehrin her tarafına dağılmış olabilir, ancak aynı kişi muhtemelen kapı komşusunun adını bile bilmez... o denli büyük bir ölçekte endüstri örgütlenmesi sözkonusudur ki, ... şehirlerde yalnızca çok sınırlı oranda insan, kendisi için çalışır."[62]

Ancak sorun burda bitmez. Çünkü, "şehir, ürünlerin olduğu kadar bilginin *(intelligence)* de dağıtım merkezidir."[63] Tahakküm altına alma tarzı adamlarıyla tek tek ilgilenen büyük bir işvereninkinin nerdeyse aynısıdır. Şehir, insanları âdeta büyüyle değiştirir. Yeni gelenler eritilip kentli insanlara dönüştürülür. "Taşralılardan kentli insanlar yaratmak güç değildir; ancak süreci tersine çevirmek nerdeyse imkânsızdır."[64] Ve pek çok nedenden ötürü şehir, ulusal öneme sahiptir. "Demokrasi... kent ortamıyla olan temasından kötü bir biçimde zarar görmüştür... İkinci olarak, uygarlık merkezi ve ulusa ait bilginin dağıtım merkezi olarak şehir, kendi ahlâkî ve toplumsal ideallerini yerine yurduna bakmaksızın tüm halka empoze etmeye başlar. Üçüncü olarak, mu-

60. *a.g.e.*, s.8.
61. *a.g.e.*, s.9.
62. *a.g.e.*, s.10.
63. *a.g.e.*, s.14.
64. *a.g.e.*, s.15.

azzam miktardaki zenginliğin, toplumsal refah açısından bakıldığında bu zenginliğin kullanımına karşılık gelen bir sorumluluk olmaksızın tek bir kişinin elinde toplanması durumunda olduğu gibi, şehir, umumun mutluluğu için yakın ve ciddi bir tehdittir."[65] Görüldüğü üzere, şehre kurumlarından biri aracılığıyla ve çeşitli toplumsal süreçleri o kuruma dayandırmak suretiyle bakmak, çarpıcı biçimde, Max Weber'in çalışmasında görülen kuramsal oluşuma benzer bir yaklaşıma yol açmaktadır.

Oldukça belirgin ve coşkun bir "sosyolojik" imgeleme sahip olan Wilcox "sokak"ı şehrin sorunlarının sembolik modeli olarak sunar. Sokak her zaman için şehrin maddî sorunlarının en büyüğünü temsil eder; zira burada topluluğun tümünün işbirliğiyle trafik, ulaşım ve benzeri şeylere meydan okuyan serbest bir yol, "açık bir yol" yaratılır. "Sokak, herkesin herkes için tanınan fırsatı korumak için işbirliği yaptığı özgür şehrin simgesidir."[66] Bunun yanında, burada şehri bekleyen tehlikeler de vardır. "Elbette ki, insanların haklarının sokakta bireylere ve anonim gruplara özel imtiyazlar tanınması yoluyla kısıtlanması, genel olarak halka ait kurumlara bir tehdit ve özgür yönetim ilkelerinin terkedilmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilir. Sokakların denetimi, şehrin denetimi demektir."[67]

Bir topluluk olarak şehir için daha uygun bir sembol düşünmek güçtür. Her topluluk, özel ve genel çıkarların bir organizasyonudur. Kurumlar, birbiriyle çatışan bu güçler arasındaki çizginin hangi noktalarda çizileceğini belirler. "Sokak", özel ve kamusal çıkarların birbiriyle çatışmalarının ve dolayısıyla tüm düzenleme ve denetim sorunlarının, yönetim sorunlarının, ayrıca özel çıkarların tekeller yoluyla avantajlı bir konum elde ettikleri kamusal yaşam üzerindeki egemenliklerinin sembolik bir buluşma zemini olarak görülebilir.

---

65. *a.g.e.*, s.21.
66. *a.g.e.*, s.28.
67. a.g.e., s.29.

Sokağın bir simge olarak değeri burada kalmaz. Sokak tüm kent yaşamı için kalkış noktası olarak kullanılabilir.[68] Munroe, kentsel gelişmenin belli başlı yönlerini özetleyip bunun temel nedenlerini tarımın verimliliğinin artması ve modern endüstri ve ticaretin gelişmesi şeklinde ortaya koyduktan ve çeşitli şehir tipolojilerini (sözgelimi, öncelikle hizmet şehri, endüstri şehri, ticaret şehri ve metropol şehir biçimlerini) inceledikten sonra şehrin tam olarak ne olduğunu sorar. Soruyu ele alış biçimi, Weber'inkiyle benzerlik arzeder:

> İlk bakışta şehrin, göreceli olarak küçük bir alanda yaşayan devasa bir insan topluluğu olduğu söylenebilir. Ne var ki bu, oldukça yetersiz bir tanımlama olacaktır, zira böyle bir tanımlama şehrin özel bir hukuksal statüye, ayrı bir yönetimsel örgütlenmeye, oldukça karmaşık bir ekonomik yapıya ve aynı sayıdaki insanın daha seyrek bir biçimde birlikte yaşadığı zaman ortaya çıkmayan bir yığın soruna sahip olduğu gerçeğini gözardı eder. Kapsamlı bir modern şehir tanımı, şehrin hukukî, siyasî, iktisadî ve içtimaî bir birim olduğunu belirtmek durumundadır.[69]

Munroe, çalışmasını şehrin kanun önünde tüzel bir kişiliğe sahip olduğu savıyla sürdürür. Öyle ki, şehir hem davacı hem davalı olabilir, mülkiyet edinebilir, sözleşmeler yapabilir, memur ve temsilciler istihdam edebilir, vergi isteyebilir, kredi alabilir, vs. İdari açıdan şehir, devlet tarafından teminat altına alınan, varlık nedenini açıklayan bir berata sahip yönetim birimidir. Bir belediye başkanı ve meclisten ya da bir şehir amiriyle meclisten oluşan kompleks güç ve işlevlere sahip bir yönetim biçimi vardır. İktisadî açıdan şehir bir ekonomik girişim öznesidir ve su, gaz, elektrik ve ulaşımın sağlayıcısıdır. Bir işverendir, bir erzak ve malzeme alıcısı ve bir hizmet satıcısıdır. Bunun yanısıra şehir,

68. William Bennet Munroe, *The Goverment of American Cities* (New York: Macmillan, 1926)
69. *a.g.e.*, s.13.

serbest eğitim, hıfzıssıha, sosyal yardım ve pek çok farklı etkinlik biçimi sunan memurlarıyla toplumsal refaha önayak olan bir birimdir. Munroe, kuramsal bir prspektiften ya da vicdanî insafla bakıldığında, şehrin karşı karşıya kaldığı pek çok sorunun şehirdeki yeni-gelenlere ya da yabancı doğumlulara yüklenmesinin doğru olmadığı görüşündeydi. Bu sorunların genel bir nedeni varsa bu, muhtemelen yönetim aygıtlarının hantallık ve beceriksizliğidir.

Munroe, Amerikan belediyesinin gelişimini toplumsal-tarihsel koşulların arka-planına dayanarak yorumlar. Pek çok sosyoloğun gerçeği tümüyle kaçırdığı ya da yanlış yorumladığı bir zamanda Muroe, Amerikan şehrindeki yozlaşmanın büyük oranda erken ondokuzuncu yüzyıldaki kentsel yapının yönetsel aygıtının aşırı derecedeki beceriksizliklerinin bir sonucu olduğunu gördü. Şehir yönetiminde daha geleneksel bir yapıya dönüşü, haklı olarak şehir demokrasisinin bir başarısızlığı şeklinde değil, fakat şehrin kurallarının normal işleyişinin bir sonucu olarak yorumladı.

Bunun yanında, belediye yönetiminin gelişimine de şehrin toplumsal yapısına ait bir arka-plandan bakılmaktaydı. Munroe, şehrin bir nüfus kütlesi olarak bile özgün bir toplumsal yapıya sahip olduğunu düşündü. Şehirdeki nüfus kompozisyonu büyük nisbette taşradakinin tersidir. Sözgelimi, şehirde kadınların ve orta yaş grubundaki insanların sayısı daha fazladır. Şehir, bir ölçüde taşranın en zeki insanlarının pek çoğunu cezbeden bir etkiye sahiptir. Yabancı doğumlu kişiler, özel yoğunlaşmalara ve özel siyasal manipülasyonlara maruz kaldıkarı şehirde toplanır. Şehirde doğum oranları düşerken evlilik ve ölüm oranları yükselir. Fiziksel özellikler bakımından taşrayla şehir arasında bir farklılığın bulunduğuna dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen şehirde nisbeten daha yüksek bir entelektüel başarı vardır. Ahlâkî ölçülerin şehirde zayıflaması muhtemeldir. Pek çok suç, özellikle şehir yaşamıyla birlikte anılır: kalpazanlık, yalancı şahitlik, zimmet, irtikap ve dolandırıcılık özellikle kente ait suçlardır. Ve bu olgula-

rın dışında, şehirde ortaya çıkan psikolojik farklılıklar vardır. Analiz burada da berat, şehir kanunu, şehir mahkemesi, siyasal parti, vs. boyunca adım adım ilerler.

Elbette Wilcox ve Munroe gibi siyaset bilimcilerin özgün bir kurumsal düzene sahip kent topluluğunun sosyolojik analizini eksiksizce gerçekleştirdiklerini varsaymak olanaksızdır. Onlar, birer siyaset bilimciydi ve bu nedenle de analizlerinin yüzde doksanı yönetim ve yönetime ilişkin sorunlarla ilgiliydi. Daha önce belirtilen nedenlerden ötürü, savlarının geri kalan yüzde onluk kısmında yer yer sosyolog meslektaşlarının pek çoğundan daha açık bir kent topluluğu tanım sundular. Weber tarafından dile getirilen tam ölçekli bir kuram inşa etme işiyle sosyolojik şehir analizine gelince, onlar hâlâ bir kenarda el sürülmemiş olarak durmaktır.

Weber'in şehir kuramının olası uygulamasıyla ilgili olarak son bir noktaya daha işaret etmek gerekir. Weber, tam gelişmiş bir kent topluluğunun temel bileşenlerinden birinin şehre ait bir ordu ve tahkimat olduğunu gördü. Bu, modern şehrin bütünüyle yoksun olduğu bir öğedir. Weber'in bu konuyu dayandırdığı şehrin tarihsel geçmişinden elde edilen pek çok kanıtı göz önüne aldığımızda, şehir tahkimatıyla şehir ordusunun ortadan kalkışı basit bir olay olmaktan çıkar. Batı dışındaki kadîm dünyada askerî-siyasî güçlerin yerel yerleşim noktalarından farklı bir mevkide olması, bir kent topluluğunun tam olarak ortaya çıkışını çoğu kez engellemiştir. Kadîm Hint'te, Budizm ve Jainizm gibi büyük heterodoks dinlerin ortaya çıktığı esnada, kentleşme yönünde gözle görülür bir gelişme vardı. Ne var ki, Hint şehirleri savaş karşıtıydı. Aynı durum büyük nisbtte "şehir" dinleri için de sözkonusuydu. Dolayısıyla, Hint hükümdarları diledikleri an şehirleri yerle bir edebilirlerdi. Nitekim öyle de oldu. Halbuki dünyanın tüm bölgelerinde, bir kaleyle yerel bir milis gücün varlığı, şehrin etrafında teşekkül edeceği nüvenin oluşumunda güçlü etmenlerdi. Şehir tekrar tekrar kalenin etrafında şekillendi. Hindis-

tan'ın aksine Avrupa'da kriz derinleştiğinde kentliler surları adamlarla donatıp şehrin birliğini korumak için savaştılar.

Toplumsal yaşam birimlerinin hangilerinin kendilerini silahlı güçle koruyabildiği çok önemlidir. Yazının bulunmasından önce dünyanın birçok bölgesinde en üst askerî birim, kabileydi. Feodal toplum sistemleri, kale kökenli, aristokrat toprak sahiplerinin tartışma götürmez askerî üstünlükleriyle şekillendi. Belli bir süre Antik Yakın Doğu'da, daha eksiksiz biçimde Antik Batı'da ve Orta Çağ'da en üst askerî birimler, şehirlerdi—sahip oldukları tahkimat, ordular ve gemilerle kendilerini çevrelerindeki dünyaya karşı koruyorlardı. Modern toplumun en üst silahlı birimleri kabileler, kale sakini asiller ya da şehirler değil, devletlerdir. Modern şehir, siyasal açıdan devletten hemen sonra gelen bir birim olmasına rağmen, askerî açıdan pek önem arzetmez. Şehir, atom silahlarıyla modern insanın büyük ölüm tuzağı haline gelebilirdi.

Modern şehir artık sağlam bir askerî zırha sahip bir topluluk değildir. Artık kimse bireyden silah kuşanıp surları korumasını beklemiyor ve dolayısıyle şehir artık bireyin umutlarında ve hayallerinde bir kurtuluş birimi olarak ya da hayatı istendiğinde üstün bağlılık göstereceği bir yapı olarak canlanmıyor. Şehrin yıkılması, artık toplumsal yaşam kurumlarının yok oluşu anlamına gelmemektedir. Modern yönetim, ekonomi ve din her geçen yıl biraz daha mahallî hüviyetini kaybediyor. Modern dünyanın askerî yetkinlikleri tartışma götürmez toplumsal oluşumları olan ulus devletler, şehri diledikleri an yerle bir edebilir. Bu, yalnızca bir olasılık değildir. Rusya'da şehirler, çeşitli sanayi kollarıyla sistemin diğer birimlerinden çalışan işçilerce seçilen bir şehir konseyi (soviet) tarafından yönetilmektedir. Şehir konseyi çoğu kez bine yakın üyeye sahip geniş bir yapıdır. Komünist parti adına bir başkan ve onbir ila onyedi üyeli bir *praesidium* —bir yürütme komitesi— seçer. Sovyetler Birliğindeki demokratik şehir özerkliği bu haliyle Homer zamanında klasik Yunan'daki özerk-

lik biçimine oldukça yaklaşır. Orada da halk kurultayı, kralın buyruklarının duyurulduğu ve halkın da alkış ya da yuhalama yoluyla tepkisini gösterebildiği durumları temsil ederdi. Modern diktatörler bağımsız bir kent topluluğunun oluşmasına sıcak bakmazlar —zira kuramsal olarak değilse de pratik olarak bilirler ki, kendi başına buyruk topluluklar bağımsız düşüncenin oluşumunu hızlandırırlar. İtalya'da Mussolini seçilmiş temsilcilerle meclisten oluşan bir Fransız modelinin yerine tüm yetkileri elinde tutan ve hükümetçe atanan *podestayı* getirdi. Prusya'da Birinci Dünya Savaşı öncesinde şehirlerin yönetimi, üç-sınıflı bir oylama sistemine dayanmaktaydı. Bu sistem sayesinde, şehir meclisi üyeliği, belli sayıdaki vergi mükellefiyle sınırlandırılıyordu: temsilin üçte birlik bir bölümü en çok vergiyi veren nisbeten küçük bir gruba, bir diğer üçte birlik bölüm daha geniş bir gruba, en son üçte birlik pay da geri kalanlara gidiyordu. Vergi mükelleflerinden oluşan bu meclis, maaşlı profesyonel memurlarla bir başkandan ya da bir *Burgomaster*dan oluşan bir yürütme kurulu seçerdi. Weimar Cumhuriyeti herkese oy kullanma hakkı tanıyarak Alman şehirlerinin daha özgür ve demokratik olmalarını sağladı. Fakat Naziler, tüm bunları tepetaklak etti. Şehir, parti yapısıyla uyumlu hale getirildi ve Belediye Başkanlığıyla diğer belli başlı maaşlı memuriyetler parti görevlilerine tahsis edildi.

Max Weber'in şehir kuramı böylelikle oldukça ilginç bir sonuca ulaşır. Modern yerleşim birimlerinde nüfusun görünürdeki artış ve yoğunluğunu endüstri devriminin doğal bir sonucu olarak görebiliriz. Bununla birlikte, fiziksel yoğunluğu sosyolojik anlamdaki şehir gelişimiyle karıştırmamalıyız. Kent topluluğu askerî birliğini —kendisini askerî araçlarla savunma hakkını— her tarafta kaybetmiştir. Dünyanın pek çok yerinde en azından şimdilik, tüm hukuksal ve siyasal özerkliğini yitirmiştir—hemen her yerde şehri aynı akıbetin beklediği söylenebilir. Buna rağmen, şehir ölçeğinden ziyade ulusal ve uluslararası ölçekteki işletme ve sanayi temsilcileri olarak, ulusal yönetimin işletme ve

sanayi temsilcileri olarak, ulusal yönetimin temsilcileri olarak kendi çıkarlarının peşinde koşan kitlelerin şehirdeki toplamı gün geçtikçe büyümektedir.

Modern şehir dışsal ve biçimsel yapısını kaybediyor. Ulus tarafından temsil edilen yeni topluluk her tarafta gelişse de şehir bir çöküş hali yaşamakta. Görünen o ki, şehir çağının sonu gelmek üzere.

Şehrin Doğası[1]

MAX WEBER

Türkçesi: Fırat Oruç

Şehrin Ekonomik Karakteri: Pazar Yerleşimi

Kent tanımlamalarının çoğu yalnızca tek bir öğede ortaktır: şehir basitçe bir ya da birden fazla müstakil konutlar topluluğundan oluşur fakat nisbeten kapalı bir yerleşim (birimi)dir. Ayırdedici bir özellik olmasa da geleneksel olarak — hatta bugün bile— evler, şehirlerde birbirine yakın bir şekilde, duvar duvara inşa edilir. Bu unsurlar yığını, niceliksel olarak büyük bir yer şeklinde algılanan "kent" tabirinin gündelik kullanımına nüfuz eder. Tek başına bakıldığında böylesi bir algılama, yaşayanların karşılıklı kişisel yakınlık kurmasını imkânsız kılacak genişlikte bir koloni oluşturan konutlardan müteşekkil yoğun yerleşimli bir yeri temsil eden şehir için çoğu kez yanlış değildir. Ne var ki, bu şekilde tanımlandığında yalnızca çok büyük yerler, şehir olarak nitelendirilebilecektir. Dahası, ulaşacağımız tanım belirsizlikten kurtulamayacaktır zira, kişisel ilişkilerin kaybolmaya yüztuttuğu (impersonality) büyüklüğü çeşitli kültürel etmenler belirler. Hiç şüphe yok ki, hukukî açıdan kent özelliğine sahip pek çok tarihsel yerleşim birimindeki insanlar-arası ilikilerde bu tip bir kaymadan bahsetmek imkânsızdı. Bugün bile Rusya'da

1. İlk defa, *Archiv für Sozilawissenschaft und Sozialpolitik*. Cilt. 47 s. 621 vd. (1921)'de yayımlandı. Son baskı: *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J. C.B. Mohr, 1956) Cilt. 2, s. 735 vd. Bu çevirideki [numaralı] notların tümü [kitabı İngilizce'ye kazandıran] editörlere aittir.

binlerce kişiyi barındıran ve dolayısıyla sadece birkaç yüz kişilik nüfusu olan pek çok eski "şehir"den (Doğu Almanya'nın Polonya koloni bölgesindekiler sözgelimi) daha büyük köyler vardır. Gerek içine aldığı gerekse dışta tuttuğu şeyler çerçevesinde düşünüldüğünde, büyüklük teş başına, kenti tanımlamak için asla yeterli değildir.

İktisadî açıdan tanımlanacak olursa şehir, sakinlerinin geçimlerini tarımdan ziyade ticaret yoluyla sağladıkları bir yerleşim birimidir. Bununla birlikte, ticaretin egemen olduğu tüm birimleri "şehir" olarak adlandırmak da uygun değildir. Böylesi bir tanımlama, Asya ve Rusya'nın "ticaret köyleri" gibi aile bireylerinden oluşan ve pratik olarak da miras yoluyla geçen yalıtılmış bir ticarî yapıya sahip "kent" kolonileri kavramını da içerecektir. Şehrin belirleyici özellikleri arasına "ticaretin çokyönlülüğü"nü (versatility, diversite) katmak zorunludur. Ne var ki bu, tek başına, herhangi bir şehrin biricik ayırdedici özelliği olmaya elverişli gözükmemektedir.

İktisadî çokyönlülük en az iki yolla sağlanabilir: bir feodal malikanenin ya da bir pazarın varlığıyla. Bir feodal malikanenin (ya da prensliğin) siyasal ve iktisadî ihtiyaçları, çalışma ve mal takası yönünde bir talep yaratmak suretiyle, ticarî ürünlerde uzmanlaşmayı teşvik edebilir. Bununla birlikte, lord ya da prensin *oikos*'u* bir kent büyüklüğünde olsa bile ırgatlığa mahkum zenaatkâr ve küçük tüccarlardan oluşan bir koloni genellikle "şehir" olarak adlandırılmaz —tarihsel olarak, önemli "şehir"lerin büyük bir kısmı bu tür yerleşim birimlerinde ortaya çıkmış olsa da.[2] Böyle bir kökene sahip şehirlerde prensin sarayı için üretilen ürünler çoğu zaman yerleşimcilerin en önemli, hatta başlıca gelir kaynağıydı.

---

* oikos: Yunanca'da "hane" anlamında (ç.n.).

2. Hane ya da oikos ekonomisinin yeri için krş. Max Weber, *General Economic History*, çev. Frank H. Knight (Glencoe: The Free Press, 1950) s. 48, 58, 124 vd., 131, 146, 162 ve Johannes Hase Broek, *Griechische Wirtschaftsgeschichte* (Tübingen: J.C.B. Mohr, 1931) s. 15, 24, 27, 29, 38, 46, 69, 284.

İktisadî çokyönlülüğü sağlamanın ikinci yöntemi "kent" için genellikle daha fazla öneme sahiptir; bu, yerleşim yerinde geçici değil de düzenli bir mal mübadelesinin var olmasıdır. Pazar, yerleşimcilerin geçimlerini sağlamada zorunlu bir unsur haline gelir. Elbette, her "pazar" kurulduğu yerleşim birimini bir kente çevirmedi. Gezgin tüccarların, mallarını birbirlerine veya tüketicilere toptan ya da perakende satmak için belirli zamanlarda buluştukları dönemsel panayırlar ve yıllık dış-ticaret pazarları, çoklukla "köy" şeklinde adlandıracağımız yerlerde ortaya çıktı.

Dolayısıyla "kent"ten ancak yerel sakinlerin gündelik ihtiyaçlarının iktisadî açıdan önemli bir bölümünü yerel pazarda ve gözle görülür ölçüde oraya en yakın ardbölge (hinterland) halkının satmak için ürettiği ürünlerle karşıladıkları durumlarda bahsedebiliriz. Burada kullanılan anlamıyla "şehir" bir pazar yeridir. Yerel pazar, koloninin ekonomik merkezini oluşturur. İktisadî ürünlerdeki uzmanlaşmaya bağlı olarak hem kentli hem de kentli-olmayan nüfus, ihtiyaç duyduğu ticarî kalemleri buradan karşılar. Kırsaldan farklı bir yerleşim şekli olarak şehrin, ortaya çıktığı her yerde, hem bir lordun ya da prensin ikametgâhı hem de bir pazar yeri olması olağandı. Şehir, eşzamanlı biçimde her iki türün de, *oikos*'un ve pazarın, merkezini oluşturdu ve düzenli pazarın yanısıra çoğu zaman gezgin tüccarların dönemsel dış pazarı olarak da hizmet etti. Kelimenin buradaki anlamıyla bir "pazar yerleşimi"dir şehir.

Bir pazarın varlığı çoğu kez bir lord ya da prensin verdiği ayrıcalıklara ve koruma teminatlarına dayanır. Bunlar, çoğunlukla dışardan gelen ticarî ürünlerin düzenli arzı, geçiş ücretleri, refakat etme ve diğer koruma ücretlerinden gelecek paralar, pazar gümrükleri ve dava harçları gibi kalemlerle ilgiliydi. Bunun yanısıra, lord ya da prens, vergi ödeyebilecek durumdaki tüccarların o yöreye yerleşmelerinden, pazarın etrafında pazar yerleşimi oluşur oluşmaz oradaki toprak rantlarından kazanç sağlamayı da umut ediyordu. Bu tür fırsatlar, nakdî gelirleri ve hazinedeki de-

gerli maden miktarını arttırma şansını temsil ettiklerinden, lord ya da prens için özel bir öneme sahipti.

Ne var ki, şehir lordun ya da prensin *oikos*'una fizikî ya da sair her türlü yakınlıktan yoksun olabilirdi. Şehrin, orada kalmayan lordlar ya da prenslere verilen yahut ilgili tarafların kendilerince zorla elde edilen ayrıcalıklar dolayısıyla ulaşım araçlarının değiştiği elverişli bir kesişme noktasında (Umschlageplatz)*[3] tam (pür) bir pazar iskanı şeklinde ortaya çıkışında durum, bu şekildeydi. Bu, girişimcilere ayrıcalıklar tanıma —onların bir pazar kurup burada yeni yerleşimciler istihdam etmelerine izin verme— şeklinde de olabiliyordu. Bu tür *kapitalistik* (odağını sermayenin teşkil ettiği) kent oluşumları özellikle ortaçağdaki sınır bölgelerinde, bilhassa Doğu, Kuzey ve Orta Avrupa'da yaygındı. Bu uygulama tarihsel olarak —kesin bir kural olmasa da— tüm dünyada varolagelmiştir.

Şehir, bir prensin sarayına ya da ayrıcalıklarına herhangi bir şekilde bağlanmaksızın yabancı istilacılar, deniz savaşçıları ya da ticarî yerleşmeciler yahut nihayet, ticaretle ilgilenen yerel unsurlar aracılığıyla doğabilirdi. Bu durum özellikle erken Orta Çağ'da yaygındı. Ortaya çıkan şehir tam bir pazar yeri hüviyeti kazanabiliyordu. Bununla birlikte büyük asilzade malikaneleriyle pazar çoğunlukla birarada görülürdü. Bu durumda şehrin bir bağlantı noktası olan soylu haneler ihtiyaçlarını ya tabiata dayalı bir ekonomi (yani ırgat hizmeti yahut buna bağlı zenaatkâr ve tüccarlara yüklenen vergiler) aracılığıyla ya da o pazarın en önemli müşterileri olarak yerel pazarda takas yapmak suretiyle giderirlerdi. İkinci ilişki biçimi (takas) giderek daha da yaygınlaştıkça şehrin pazar temeli daha belirgin bir şekilde ortaya çıktı ve böylelikle şehir, aşama aşama, *oikos*'un yanında salt bir pazar uzantısı olmaktan kurtuldu. Büyük malikanelere olan bağlılığına rağmen şehir

3. Charles H. Cooley'in ulaşım kuramı, iletişimdeki gerek fizikî gerek iktisadî kırılmayı şehrin oluşumundaki en hayati etken olarak görüyordu.

* Umschlageplatz (Alm): Yeniden yükleme limanı (ç.n.).

o zaman bir pazar yeri oldu. İlk patrimonyal kentin ve iktisadî öneminin niceliksel genişleyişi, kural olarak, prens hanesinin ve vasal ya da büyük memurların sarayları gibi prens hanesine bağlı diğer büyük kent hanelerinin ihtiyaç duydukları şeyleri pazarda karşılayabilme olanağının artışıyla atbaşı gider.

Tüketici ve Üretici Şehir Türleri

Sakinlerinin iktisadî açıdan, soylulara ait hanelerin satın alma gücüne dayandığı prenslik kentine benzer şekilde, diğer büyük tüketicilerin —rant sahipleri gibi— satın alma gücünün orada yaşayan tüccarların iktisadî fırsatlarını belirlediği şehirler vardır. Gelirlerinin türü ve kaynağı göz önüne alındığında bu tür büyük tüketicilerin oldukça farklı türleri vardır. Bunlar, meşru ve gayrımeşru gelirini şehirde harcayan memurlar veya kent dışındaki toprak rantlarını yahut siyasal olarak belirlenmiş gelirlerini burada harcayan lordlar ya da siyasal iktidar sahipleri olabilir. Şehir her iki durumda da prenslik kentine oldukça yaklaşır zira, büyük tüketicilerin satın alma gücünü sağlayan patrimonyal ve siyasal gelirlere dayanır. Pekin bir memurlar kentiydi. Moskova ise serfliğin kaldırılmasından önce toprak rantına bağlı bir şehirdi.

Kentsel toprak-rantlarının, toprağa dayalı mülkiyetin oluşturduğu ticaret tekelleri tarafından belirlendiği şehirler, ilk bakışta birbirine benzer gibi görünüyorsa da, temelde birbirinden farklıdırlar. Bu tür şehirler bir kent aristokrasisinin elinde toplanan ticaret sonucunda ortaya çıkar. Bu, her zaman tesadüf edilen bir gelişme tipiydi: Antik dönemde, Bizans İmparatorluğu'na kadar Yakın Doğu'da ve Orta Çağ'da görüldü. Ortaya çıkan şehir iktisadi açıdan rantiyer bir kent tipi değil fakat daha çok bir tüccar ya da ticaret şehridir. Burada rantlar kazananların hane sahiplerine verdiği haracı temsil eder. Bu durum ile rantların, tekelcilere olan vergi (haraç) yükümlülükleri tarafından değil de kent-dışı kaynaklarca belirlendiği durum arasındaki kavramsal farklılık her iki türün geçmişteki etkileşimine gölge düşürmeme-

lidir. Büyük tüketiciler yaptıkları işten elde ettikleri gelirleri (bugün tahvil ya da hisse senetlerinden gelen faizi) şehirde harcayan rantiyerler olabilir. Bunun sonucu olarak, (sözgelimi Arnheim şehrinde olduğu gibi) satın alma gücü, sermayaye dayalı biçimde koşullanmış parasal rant kaynaklarına dayanır. Veya Wiesbaden gibi bir "emekli-şehri"nde *(pensionopolis)* görüldüğü üzere satın alma gücü devletin verdiği emekli aylıklarına ya da başka devlet rantlarına dayanabilir. Birbirine benzeyen bu örneklerin tümünde görülen kent tipi tüketici şehir türü şeklinde tanımlanabilir; zira, yaşanılan yerde özel bir iktisadî karaktere sahip büyük tüketicilerin varlığı o yerin tüccarları için tartışılmaz bir ekonomik öneme sahiptir.

Tüketici şehir tipinin karşıtı üretici şehir tipidir. Şehirdeki nüfus ve satın alma gücündeki artış, sözgelimi Essen ya da Bochum'da olduğu gibi, dışarıya mal arzeden —dolayısıyla modern endüstri tipini temsil eden— fabrikaların, imalathanelerin ve diğer sanayi kollarının kurulmasının bir sonucu olabilir. Ya da, Asyatik, Antik ve Ortaçağ kent türlerinde olduğu gibi, o yerin zanaatkâr ve tüccarları mallarını gemilere yükleyip uzak diyarlara yollayabilirler. Her iki durumda da yerel pazarın tüketicileri, o yerin sakinleri ve/veya girişimcileriyse büyük tüketicilerden, büyük bir kitle oluşturan işçi ve zenaatkârlardan ve işçilerle zenaatkârlar tarafından dolaylı olarak desteklenen tüccarlarla toprak rantı sahiplerinden oluşur.

Tüketici şehir, ticaret şehri ve tüccar şehriyle tezat halindedir. Tüketici şehrin büyük tüketicilerinin satın alma gücü, yabancı ürünlerin yerel pazarda kâr amacıyla perakende olarak satılmasına (sözgelimi, Ortaçağ'daki yün kumaş satıcıları), yerli üreticilerden elde edilen malların ya da yerel ürünlerin kâr amacıyla dışarda satılmasına (Hansa'nın ringa balığı sözgelimi) ya da yabancı ürünlerin satın alınıp orada bekletilerek veya bekletilmeksizin dışarıya satılmasına (aracı ticaret şehirleri) dayanır. Çoğu kez ortaya çıkan, bütün bu ekonomik etkinliklerin bir bileşimiydi: *com-*

menda[*] ve *societas maris*[**], bir *tractator*'un (gezgin tüccar) kendisine o yerin kapitalistleri tarafından verilen sermayeyle satın aldığı ürünlerle Levanten pazarlara seyahat ettiği anlamına geliyordu.[4] *Tractator* çoğu kez gemi ambarlarında seyahat ediyordu. Bu ürünleri Doğu'da satıyor ve elde ettiği kazançla yerel pazarda satmak için Doğu malları satın alıyordu. Bu işten elde edilen kâr daha sonra, önceden düzenlenmiş anlaşmaya göre *tractator* ve kapitalist arasında bölüşülüyordu.

Ticaret şehrinin satın alma gücü ve vergilendirilebilirliği yerel iktisadi yapıya dayanıyordu. Aynı durum tüketiciler şehrinden farklı olarak üreticiler şehri için de geçerliydi. Kara ve deniz ticareti ve çok sayıda ikincil toptan ve perakende etkinliğe ilişkin iktisadi fırsatlar, tüccarların denetimindeydi. Bununla birlikte bu oluşumların ekonomik etkinliği sadece yerel perakende ticareti değil fakat gözle görülür ölçüde dış ticareti de kapsıyordu. Bu durum, temelde, ulusal ve uluslararası finansörlerin ya da büyük bankaların (Londra, Paris, Berlin) veya borsaların, kartellerin (Düsseldorf) bulunduğu modern kentin durumuyla aynıydı. Bunun sonucunda, bugün şirketlerin kazançlarının çok önemli bir kısmı, daha önce görülmemiş bir oranda, kazanılan yerden başka yerlere akmaktadır. Dahası, iş kazancının gittikçe büyüyen bir bölümü, işin yapıldığı metropol bölgesinde değil, fakat banliyö villalarında, kırsal tatil bölgelerinde ya da uluslararası otellerde tüketilmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak hemen hemen yalnızca iş merkezlerinden oluşan "kent-kasabalar" *(city-towns)* ya da kent alanları yükselmektedir.

Bu kısa izahatla hedeflenen saf bir ekonomik şehir kuramının gerektirdiği bilgiçe ayırımlar değildir. Dahası, belirtmeye bile gerek yok, varolan şehirler hemen her zaman karma türleri tem-

---

[*] commenda (İtal): Emanet olarak teslim edilen ticaret malları için yapılan ajenta sözleşmesi (ç.n.).

[**] societas maris (İtal): denizcilik kumpanyası (ç.n.).

4. Weber, *General Economic History*, s. 205, 206 ve W. Silberschmdit, *Die Commenda in ihrer Frühesten Entwicklung* (1884).

sil ederler. Dolayısıyla şayet şehirler ille de iktisadî açıdan sınıflandırılacaksa bu, onların baskın iktisadî bileşeni çerçevesinde yapılmalıdır.

Şehrin Tarımla İlişkisi

Şehrin tarımla ilişkisi tümüyle kopuk olmamıştır. Bir yandan pazar yeri ve tipik kentsel ticaret merkezi olarak görev görürken, besin ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü tarım yoluyla karşılayan —hatta satmak için besin üreten— geniş bir kentli tabakanın orada ikamet etmesi nedeniyle, ortalama şehirden keskin bir şekilde ayrılan "yarı-kırsal kentler" *(Ackerburgerstaedte)* vardı— hâlâ da var. Genel olarak şehir büyüdükçe, kent sakinlerinin kendilerine yetecek bir mera ve orman parçasını köydeki tarzda kontrol imkânına da sahip olmaksızın besin ihtiyaçlarını karşıladıkları arazi parçasını elden çıkarmaları da o kadar güçleşir. Ortaçağ'daki en büyük Alman şehri olan Cologne, en başından beri *Allmende*'den (halk tabakası) yoksundu. Oysa *Allmende* o zamanki köylerin hiçbirinde eksik değildi. Kıta Avrupası'nın diğer bölgelerindeki ortaçağ kentleri ise kendi sakinleri için en azından önemli büyüklükte mera ve ormanlar tahsis ettiler.

Kentlilerin kullanabileceği geniş arazi parçalarının varlığı, güneyde ya da Antik dönemde daha çok göze çarpmaktadır. Bugün tipik "kentli"yi haklı olarak kendi besin ihtiyacını kendi toprağından karşılamayan bir insan olarak düşünsek de, tipik antik şehirlerin çoğunda esas itibariyle bunun tersi bir durum sözkonusuydu. Ortaçağdaki durumun aksine antik kentlinin en genel geçer özelliği, kendisini besleyen ve kanunen kendisine ait olan bir toprak parçasına, bir *kleros* ya da *fundus*'a* (İsrail'de: *chelek*) sahip olmasıydı.[5] Antik dönemin tam kentlisi, yarı-köylüydü.

Ortaçağ'da, Antik dönemde olduğu gibi, tarımsal mülkiyet tüccar tabakanın elindeydi. Bu, Avrupa'nın kuzeyinden çok, gü-

* kleros (Grek), funds (Lat): çiftlik, tarım yapılan arazi parçası (ç.n.).

5. Pöhlmann, *Aus Altertm und Gegenwart*, s. 124 v.d.; Weber, *General Economic History* s. 328; Weber, *Ancient Judaism* (Glencoe: The Free Press, 1952), s. 465.

neyinde sıkça rastlanan bir durumdu. Hem ortaçağ hem antik şehir devletlerinde zaman zaman oldukça fahiş büyüklüğe ulaşan tarımsal mülkiyetler geniş bir tabana dağılmıştı—ya güçlü şehirlerin yöneticilerinin siyasal egemenliğinde ya da yurttaş konumundaki meşhur toprak sahiplerinin mülkiyetindeydi. Cherones'in Miltiade üzerindeki egemenliği ya da ortaçağ aristokrat ailelerinin —Cenovalı Grimaldi ailesi gibi— taşra veya denizaşırı bölgelerdeki lordluk toprakları buna bir örnektir.

Bölgelerarası konuma sahip malikaneler ve kişi olarak yurttaşların egemenlik hakları, genel bir kural olarak, kentin ekonomik politikasının hedefleri arasında değildi. Bununla birlikte, zaman zaman karma(şık) durumlar da yaşanmıyor değildi; öyle ki o anki şartlara göre bireylere kent tarafından toprak bahşedildiği de oluyordu. Doğal haliyle bu, yalnızca toprakları kent tarafından güvence altına alınan bireylerin en güçlü partrisyenlerden olmaları durumunda ortaya çıkıyordu. Bu tür durumlarda toprak, o topraktan elde edilen iktisadî ve siyasî meyvelere sonradan ortak olacak kent iktidarının dolaylı yardımıyla kazanılmakta ve o sayede elde tutulmaktaydı. Geçmişte durum çoğu kez bu merkezdeydi.

Ticaret ve mübadelenin öznesi olarak şehrin, besinin elde edildiği toprakla ilişkisi "kent ekonomisi"nin bir yönünü oluşturur ve "hane ekonomisi" ile *(household economy)* "ulusal ekonomi" arasında özel bir "ekonomik aşama"yı teşkil eder.[6] Bununla birlikte, kenti bu şekilde düşündüğümüzde, siyasî-iktisadi boyutlar kavramsal olarak saf ekonomik niteliklerle kaynaşır ve tek bütün şeklinde tasavvur edilirler. Tüccar ve gezgin satıcının birarada yaşayıp gündelik ihtiyaçlarını düzenli olarak pazarda karşılamaları "şehir" kavramının muhtevasını bütünüyle doldurmaz. Yalnızca tarımsal ihtiyaçların, kapalı yerleşim birimleri dahilinde karşılandığı ve tarımsal üretimin tarıma dayanmayan kazançla ilişkisinin olduğu ve pazarların varlığının ya da yokluğunun fark-

6. Weber'in zihninde Gustave Schmoller tarafından getirilen ayırımlar var.

lılık yarattığı yerde, ticaret veya küçük pazar-kasabalarından bahsedebiliriz, fakat şehirlerden değil. Demek oluyor ki, önceki bölümlerde incelenen olgularda ekonomik yönü olmayan gizli boyutlar vardı. "Şehir" kavramını ekonomik olmayan etmenleri de içerecek şekilde genişletmenin zamanı geldi.

Siyasî-İdarî Şehir Kavramı

Şehir bir konutlar topluluğunun yanısıra kendi arazi mülkiyeti ve bir gelir-gider bütçesiyle iktisadî bir birliğe sahiptir. Böyle bir iktisadî birlik, niceliksel farlılıklar ne kadar büyük olursa olsun, köyde de ortaya çıkabilir. Dahası, bunun hem iktisadî hem de düzenleyici [kural koyucu] bir birlik olması, en azından geçmişte, yalnızca kente özgü bir durum değildi. Bu türden ekonomik bir birlik politikası oluşturması nedeniyle benzeri düzenlemeler köyde de vardı. Başkasının arazisine izinsiz girme kısıtlamaları, mera düzenlemeleri, odun ve samanı dışarı çıkarma yasağı ve benzeri denetimler köyün yabancısı değildi.

Geçmişte şehirler yalnızca ortaya çıkan düzenlemelerin türleri bakımından farklılaşıyordu. Özgün olan sadece birlik adına yapılan siyasal ekonomik düzenlemenin hedefleri ve bu hedeflerin öngördüğü karakteristik önlemlerin alanıydı. Belirtmeye bile gerek yok, "kentsel iktisadî politika"nın önlemleri, zamanın ulaşım koşullarında kıyıdan uzak şehirlerin çoğunluğunun en yakın ardbölgenin tarımsal kaynaklarına dayandıkları gerçeğine önemli ölçüde bağlıydı. Atina va Roma'nın tahıl politikalarına bakıldığında bunun kıyı kentleri için de geçerli olduğu görülür. Kentsel ticaret bölgelerinin tümünde olmasa da çoğunluğunda, doğal "spekülasyon" fırsatı tanınıyordu. Kent pazarı, ürünleri, özellikle de besin maddelerini, değiş tokuş etmenin yegâne değilse de mutad yeriydi.

Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli husus, ticaret amacıyla üretimin çoğunlukla uzmanlaşmış küçük işletmeler şeklinde örgütlenen zenaatkâr teknolojiisi biçiminde olduğuydu.

Bu tür bir üretim az bir sermaye (veya sermayeye hiç gereksinim duyulmaksızın) ve uzun bir çıraklığa tâbi tutulan oldukça sınırlı sayıdaki kalfayla yürütülüyordu. Yerel perakendecilere yapılan satış, büyük nisbette müşterilere yapılan türdendi.

Zamanın pazar koşulları yukardaki olgular gözönünde tutulduğunda, doğal olarak, ortaya çıkacak türdendi. "Kentsel iktisadî politika" denilen şeyin en önemli özelliği, ekonomik düzenlemeler yoluyla kitleleri sürekli ve ucuz bir şekilde besleme ve, tüccar ve gezgin satıcıların iktisadî fırsatlarını standartlaştırma amacıyla yerel kent ekonomisinin koşullarını istikrara kavuşturma yönünde gösterdiği çabaydı. Ne var ki, ileride göreceğimiz gibi, ekonomik düzenleme kentsel iktisadî politikanın biricik hedefi değildi. Kaldı ki, tarihsel olarak ortaya çıktığında da tümüyle olgunluğa erişmiş değildi. İktisadî denetim tam anlamıyla yalnızca siyasal lonca düzeninde ortaya çıkar. Sonuç olarak bu durum, tüm kentlerin gelişiminde yaşanan bir geçiş aşaması olarak görülemez. Durum ne olursa olsun, kentsel iktisadî politika, ekonomik evrimde evrensel bir aşamayı temsil etmez.

Müşteri ilişkileri ve —sermaye olmaksızın faaliyet gösteren— uzmanlaşmış küçük işletmeler temelinde, tarım üreticileri ve tarım-dışı üreticiler ve yerli tüccarlar arasında bir mübadelenin yaşandığı yerel kent pazarı, takasın bir tür iktisadî karşılığını temsil eder. Çünki içerdeki mübadeleden bağımsız olarak, temelini emeğin bu şekilde toplanması ve bütünlenmesinde bulduğundan *oikos*la bağlantılı uzmanlaşmış bağımlı bir ekonominin emek ve vergileriyle sistematik bir biçimde bölünmüş hizmetlere karşılık gelir. Buna paralel olarak, kentteki mübadele ve üretim koşullarının denetimi (kentsel iktisadî politika), *oikos* ekonomisinde birleşen (geleneksel, feodal ve sözleşmeye dayalı) etkinliklerin tanzimine tekabül eder.

Bu ayırımların sınırlarını çizerken bile "kentsel iktisadî alan", "kentsel alan" ve "kentsel otorite" kavramlarını kullanıyor olmamız, "kent" kavramının şu ana kadar kullanılmış olan saf ekono-

mik kategorilerin dışında birtakım kavramlar çerçevesinde incelenebileceğini ve incelenmesi gerektiğini gösterir.

Kent analizi için gerekli ek kavramlar siyasal kavramlardır. Kentsel iktisadî politikanın kendisinin, kentin ve sakinlerinin siyasal yönetimini elinde tutan prense ait bir iş olabilmesi bu gereksinimi yeterince açıklar. Bu durumda kentsel bir iktisadî politika varsa bu, kentin sakinlerine *rağmen* kent sakinleri *için* belirlenir. Bununla birlikte durum böyle olduğunda bile, şehir yine de kısmen özerk bir birlik, özel siyasî ve idarî düzenlemelere sahip bir "topluluk" şeklinde düşünülmelidir.

Daha önce tartışılan iktisadî şehir kavramı siyasî-idarî şehir kavramından tümüyle ayrı tutulmalıdır. Yalnızca ikinci anlamda, özel bir *alan* şehre ait olabilir. Bir yer iktisadî açıdan şehir niteliğine sahip olmasa da siyasî-idarî anlamda şehir olarak adlandırılabilir. Orta Çağ'da, geçiminin yüzde doksan küsurunu tarımdan sağlayan, yasal olarak "şehir" kabul edilen bölgeler vardı. Bu oran, yasal olarak "köy" şeklinde tanımlanan pek çok yerleşim birimindeki tarımsal gelir oranın üzerindeydi.

Bu tür yarı-kırsal şehirlerden tüketici, üretici ya da ticarî şehirlere-geçiş doğal olarak oldukça kolaydır. İdarî açıdan köyden ayrılan ve dolayısıyla şehir olarak ele alınan bu yerleşim birimlerinde sadece birşey, yani toprak-sahipliğine ilişkin düzenlemelerin türü, âdet olduğu üzere kırsal toprak-sahipliği biçimlerinden farklıdır. Bu tür şehirler iktisadî açıdan hane sahipliğine dayanan —toprak sahipliği bunun bir uzantısıdır— kent emlâkıyla temsil edilen özel bir rant konumuyla ayırdedilir. Kent emlâkının konumu idarî bakımdan, özel vergilendirme ilkelerine bağlıdır. Bu konum, siyasî-idarî şehir kavramı açısından çok daha belirleyici olan ve saf iktisadî analizin tümüyle dışında duran bir unsura, yani kaleye bağlıdır.

Kale ve Garnizon

Şehrin geçmişte, Antik ve Orta Çağ'da, hem Avrupa'da hem baş-

ka yerlerde aynı zamanda özel bir kale ya da garnizon olması oldukça anlamlıdır. Şehrin bu özelliği günümüzde tümüyle kaybolmuştur, fakat bu özellik, geçmişte de evrensel değildi. Rathgen'le birlikte şehirlerin idarî açıdan var olup olmadıklarından bile şüphe edilebilir.[7] Japonya'nın aksine Çin'de her şehir devasa bir sur halkasıyla çevriliydi. Bununla birlikte idarî anlamda şehir olmayan, iktisadî açıdan taşra kabul edilen pek çok yerin her zaman surları olduğu da bir gerçektir. Çin'de, bu tür yerlerde, devlet yetkililerinin makamı bulunmazdı.

Sicilya gibi pek çok Akdeniz yöresinde kent surlarının dışında bir taşra işçisi ya da taşra sakini olarak yaşayan bir insana hemen hemen rastlanmazdı. Bu, asırlar boyu süregelen güvensizliğin bir ürünüdür. Buna karşılık antik Hellas'ta Sparta kent devleti surların yokluğuyla temayüz etmekle beraber bu durum, "garnizon-kent" olma özelliğiyle telafi edilmişti. Sparta bizzat sürekli bir açık askerî kamp olduğu için surları önemsememişti.

Atina'nın ne kadar zaman sursuz kaldığı konusunda hâlâ bir fikir birliğine varılmamışsa da, Sparta hariç tüm Hellen kentleri gibi Atina da, Ekbantama ve Persepolis gibi —civardaki yerleşimiyle— kraliyet kalelerine benzer bir tarzda kaya üzerinde inşa edilmiş bir kaleyi Akropol'e dahil etti. Kale ya da sur genel olarak Doğu'ya, yanısıra antik Akdeniz ve ortaçağ kentlerine aitti.

Şehir ne biricik kale türüydü ne de eski olanı. Anlaşmazlığın olduğu uç bölgelerde ve sürekli savaş durumlarında her köy kendi kendini takviye edip mevzileniyordu. Elbe ve Oder Irmakları arasında kalan bölgede sürekli saldırı tehlikesi altındaki Slav yerleşim birimleri tahkim edilmişti. Ulusal kırsal köy biçiminin erken zamanlarda, kilitlenebilen ve geceleyin sürüyü köyün merkezî koruma alanına getirmede kullanılan tek girişli "çitle çevrili" daire biçiminde bir bölge şeklinde standartlaştığı görülüyor.

7. Karl Rathgen, "Gemeindefinanzen" *Verein für Sozialpolitik* içinde (Leipzig: Duncker & Humblot, 1908-10) ve *Allgemeine Verfassungs und Verwaltungsgeschichte* (Leipzig: Huebner, 1911).

Benzer şekilde, surlarla çevrili tepe sığınakları, İsrail Doğu Ürdününden Alman topraklarına kadar tüm dünyaya yayılmıştı. Silahsız insanlar ve sürüler tehlike zamanlarında buralara sığınırdı. I. Henry'nin Doğu Almanya'daki sözde "şehir"leri, bu tür tahkimatın sistemli bir şekilde tesis edilmiş biçiminden ibaretti.

İngiltere'de Anglo-Sakson dönem boyunca her bir *"burgh" (borough)* [kent], adını aldığı yerel yönetim bölgesine bağlıydı. En eski ve en açık "kentsel" yükümlülük olan koruma ve savunma görevi, belli kişilere veya toprak parçalarına bırakılmıştı. Bu tür kaleler normal zamanlarda kullanıldığında, muhafızlar ya da vasallar sabit bir garnizon şeklinde varlıklarını sürdürüyor ve ücretlerini para ya da toprak cinsinden alıyorlardı. Sürekli olarak garnizon şeklinde kullanılan kalelerden Anglo-Sakson *burgh*'una, Maitland'ın kuramındaki anlamıyla, bir *"burgess"*in yaşadığı "garnizon-kent"e akışkan geçişler vardı. *Burgess*, adını, kaleyi koruma ve savunma görevi sonucu belirlenen siyasal konumundan almaktaydı. Kent toprağı ve konut mülkiyetinin hukuksal yapısı da buna göre belirlenmekteydi.

Ne var ki, tarihsel açıdan bakıldığında daha ziyade malikâne şatosu *(manorial castle)* tarzındaki şehir kalesinin ilk habercisi ne savunma çitiyle çevrilmiş köy, ne de acil durumlar için oluşturulan tahkimattır. Malikâne şatosu lordun ve ona, memur ya da kişisel bir yandaş olarak boyun eğen savaşçıların aileleri ve hizmetçileriyle birlikte ikâmet ettikleri bir kaleydi.

Askerî şato inşası oldukça eskiye—hiç şüphesiz savaş arabasından ve atın askerî amaçla kullanılmasından da eskiye uzanır. Tıpkı savaş arabası gibi, şatonun önemi de şövalyelik ve kraliyet savaşçılığının gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Şato yapımı ve şato prensliği, tüm dünyada; klasik şarkılar döneminin kadîm Çin'inde, Vedalar Hindistan'ında, Mısır ve Mezopotamya'da, Kenan'da, Deborah'ın Şarkısı zamanında İsrail'de, Homer destanları dönemi boyunca Yunanistan'da ve Etrüskler, Keltler ve İrlandalılar arasında yaygındı. Eski Mısır kaynakları şatolardan ve

komutanlarından bahseder ve bunların ilk başlarda, tıpkı birçok küçük prenslik gibi birleştiği kabul edilebilir. Eski belgelerden, Mezopotamya'da, bölgesel krallıkların gelişiminden önce, Vedalar zamanında Batı Hindistan'da ve muhtemelen en eski Gatalar zamanında İran'daki gibi şatoyu mekân tutan bir prensliğin varolduğu anlaşılıyor. Şato, siyasal çözülme zamanında Ganj havzası üzerindeki Kuzey Hindistan'ın her tarafında kesin bir baskınlığa sahipti. Bu son örnekte, kaynakların kral ve soylu sınıf arasında tuhaf bir biçimde sıkışıp kalmış olarak gösterdiği eski Kşatriyalar, açıkça anlaşılıyor ki birer prensti.

Hıristiyanlaştırma döneminde Rusya'da şato yapımına ağırlık verildi. Aynı durum İsrail konfedarasyonu (Abmilech) zamanında Suriye'de Thutmose hanedanlığı döneminde de görülür. Eski Çin literatürü de şatonun ilk ortaya çıkışına ilişkin yadsınamaz kanıtlar sunar. Hellen ve Ön Asya deniz şatosu hemen her tarafta korsanlık kadar yaygındı. Tahkim edilmemiş Girit saraylarının şatonun yerine yükselmesi için özellikle derin bir huzur ve barış döneminin yaşanmış olması güçlü bir olasılıktır. Bu bölgedeki Decelia[8] gibi Peloponnes Savaşları'nda oldukça önemli olan daha sonraki şatolar başlangıçta soylu ailelere ait kalelerdi.

Ortaçağ'da siyasal açıdan bağımsız bir yarı-soylu tabakanın (gentry) gelişimi, İtalya'daki *castelli** ile başladı. Kuzey Avrupa'da vasalların bağımsızlığı da Below'un yerinde saptamasıyla çok fazla sayıdaki şato yapımıyla bağlantılıydı.[9] Almanya'da, modern zamanlarda bile bireysel temsilcilik, ne kadar zayıflamış olursa olsun, bir şato ailesinden gelmeye bağlıdır. Bir şatonun denetimini elinde tutmak o zaman, ülke üzerinde askerî egemenlik kurmak anlamına geliyordu. Tek sorun bu denetim yetkisinin "kimin elinde" olduğuydu. Denetim yetkisi münferit lordların ya

8. 413'te Spartalılar tarafından işgal edilen Pentelicus ile Poenes arasındaki geçişi kontrol eden tepe.

* Castelli (İtal): kale, surlarla çevrili kasaba (ç.n.).

9. Georg Below, *Der deutsche Staat des Mittelalters* (Leipzig: Zuelle&Meyer, 1914); *Territorium und Stadt* (Münih: R. Oldenberg, 1900).

da şövalyelerden oluşan konfederasyonların yahut kendi vasal ve memurlarının sadakâtine güvenebilecek durumdaki bir yöneticinin elindeydi.

Kale ve Pazarın Kaynaşma Noktası Olarak Şehir

Müstâhkem şehir, özel bir siyasal forma bürünmesinin ilk aşamasında bir kralın, soyluların ya da bir şövalye birliğinin tahkimatı konumundaki bir şatoya dayanıyordu. Bu soyluların ya kendileri kalede ikamet ediyor ya da oraya paralı askerlerden, vasallardan ve hizmetkârlardan oluşan bir garnizon bırakıyorlardı. Anglo-Sakson İngilteresinde bir *"haw"*a —*"burgh"* içinde etrafı çevrili bir eve— sahip olma hakkı civar taşradaki birtakım toprak sahiplerine bir ayrıcalık şeklinde bahşedilmişti. Antik ve Ortaçağ İtalyasında soylunun kentteki evi taşradaki şatosuna eklenti olarak düşünülmekteydi. Şatonun bitişiğinde yaşayanların bazen tümü, bazen özel bir tabakası, yurttaşlar *(burgess)* olarak, surların yapım ve onarımı, nöbet tutma, savunma hizmeti, ve zaman zaman kentin askerî erkanına azık temin etme ve iletişim gibi birtakım askerî görevleri yerine getirmek zorundaydı. Bu örnekte kentli, kendi malikânesinin bir üyesidir zira, kentin askerî birliğine dahildir.

Maitland bu durumu İngiltere özelinde incelemiştir.[10] *"Burgh"*taki evler, tahkimatı koruma göreviyle meşgul kişilerin mülkiyetindeydi. Bu, köyle tezat teşkil eder. Kralın ya da soylu sınıfın güvencesinde olan pazar asayişiyle birlikte askerî yargı hakkı ortaya çıkar. Siyasal işleve sahip şatoyla ekonomik işlevi olan ve kentlerin pazar alanlarıyla birlikte bazen her iki işleve de hizmet eden pazar arasında esnek (plastik) bir ikilik vardır. Aynı durum, ordunun toplanma ve eğitim alanıyla barışçıl iktisadî mübadelenin gerçekleştiği yer arasında da sözkonusudur.

Askerî eğitim alanıyla iktisadî pazar, mekânsal açıdan her yerde birbirinden kopuk değildir. Atina *pnyx*'i, köken olarak si-

10. Frederic William Maitland, *The Charters of the Borough of Cambridge* (Cambridge: University Press, 1901) ve *The Court Law* (Londra: Quaritsch, 1891).

yasal ve dinsel etkinliklerin yanısıra iktisadî mübadelenin yapıldığı *agora*'dan* çok daha sonra ortaya çıkan bir gelişmeydi. Diğer taraftan Roma'da, *comitum* ve *campus maritus*** çok eski zamanlardan beri iktisadî *fora*'dan ayrıydı—tıpkı Ortaçağ'da, kent alanının ön cephesi olarak, Siena'daki *piazza del campo*'nun (bugün hâlâ kentin çeşitli semtleri arasında düzenlenen yarışlar için kullanılan bir turnuva alanı) hemen yakınındaki *mercato*'dan*** ayrı olması gibi. Benzer şekilde İslam şehirlerinde de, savaşçıların etrafı çevrili kampı olan kasaba *(kasbeh)* mekânsal olarak pazardan *(bazaar)* ayrıydı. Güney Hindistan'da yüksek rütbelilerin siyasal şehri, iktisadî şehirden kopuk bir biçimde ortaya çıkar.

Siyasal kale garnizonuyla sivil iktisadî nüfus arasındaki ilişki karmaşık olmakla birlikte kentin kompozisyonu açısından her zaman için çok önemlidir. Nerede bir şato kurulduysa malikânenin ve savaşçıların ihtiyaçlarını karşılayacak zenatkârlar oraya gelip yerleşmiştir. Bir prensin askerî hanesinin tüketim gücü ve sağladığı koruma güvencesi tüccarları cezbediyordu. Dahası, lordun kendisi de bu sınıfları cezbetmeye özen gösteriyordu, zira ya ticarî kazancı vergilendirmek ya da sermaye vererek ticarete katılmak suretiyle onlardan parasal gelirler elde etme durumundaydı. Bazı zamanlar lord kendi başına ticarete girişiyor, hatta onu tekeline alıyordu. Kıyıdaki şatolarda, lord, gemi sahibi ya da limanın yöneticisi olarak, korsanlıktan ya da barışçıl bir şekilde elde edilen kârlardan bir pay alıyordu. Orada yaşayan yandaşları ve vasalları da, lordun, ya gönül rızasıyla ya da onlarla iyi geçinmek durumunda olduğu için mecburen verdiği ticaret yapma izni sayesinde kazanç sağlıyorlardı.

Antik dönemdeki şehir lordlarının ticarî etkinliklere katılmalarına ilişkin kanıtlar çoktur. Cyrene gibi eski Hellen kentlerinden kalma vazolar, malları tartan kralı *(silphion)* resmeder. Mı-

* pnyx (Grek): pazar yeri; agora (Grek): pazar yeri.

** comitum (Lat): askerî eğitim alanı.

*** fora (Lat): şehrin dışında kurulan pazar yeri; piazza del campo (İtal.): ana meydan; mercato (İtal.): pazar yeri (ç.n.).

sır'da tarihsel dönemin başlarında Aşağı Mısır Firavununun bir ticaret filosundan bahsedilir. Dünyada oldukça yaygın olmakla birlikte, özellikle taşımacılık ticaretinin kolaylıkla kontrol edildiği kıyı "şehirleri"nde, yerleşik askeri ailelerin iktisadi çıkarı, ticari kazançlara bizzat katılmaları sonucunda, şato reisinin koyduğu tekellere rağmen, büyüyüp gelişmiştir. Bu ailelerin kent ekonomisine katılabiliyor olmaları çoğu zaman prensin (varsa) tekelini sarstı. Durum böyle olduğunda prense yönetim halkasında *primus inter pares** ya da yalnızca eşit gözüyle bakılıyordu. Yönetim halkası, toprağa dayalı mülkiyetle yaşamını sürdüren ve bazı barışçıl ticaret biçimlerinden ya da korsanlıktan veya deniz savaşlarına katılarak sermaye sahibi olan kentli ailelerden oluşmaktaydı. Özellikle Ortaçağ'daki *commenda* sermayesi bunların elindeydi. Prens çoğu kez kısa dönemler için seçilmekteydi ve her halükarda gücü önemli ölçüde sınırlanmıştı. Eski kıyı kentlerinde Homer döneminden itibaren aşamalı bir biçimde yıllık belediye meclisleri ortaya çıktı. Oldukça benzer oluşumlar erken Ortaçağ'da da yaşandı. Venedik'te bu tür oluşumlar dükalara karşı bir denge görevi görüyordu. Bununla birlikte bir kraliyet kontunun veya vikontun ya da piskoposun veya başka birinin kentin lordu olmasına bağlı olarak oldukça değişik liderlik konumları vardı. Diğer tipik ticaret kentlerinde de benzer gelişmeler görülür.

Bunun içindir ki, erken Antik dönemde ve Ortaçağ'da kentli ticarî sermaye sahipleri, ticaret finansörleri, kentin yüksek konumdaki kişileri, ilke olarak ticarî "işletme" sahiplerinden, kelimenin en dar anlamıyla tüccarlardan ayrı değerlendirilmelidir. Tabakaların çoğu kez birbirine karıştığına kuşku yoktur. Gerçi bu sayede daha sonraki açılımları daha o dönemden öngörebiliyoruz.

Ardbölgede (hinterland), yükleme noktaları, terminaller, nehir kavşakları ve kervan güzergahları (sözgelimi, Babil) benzer gelişmelerin yaşandığı yerler olabiliyordu. Tapınağın rahibi ile

* Latince'de "eşitler arasında birinci" anlamında (ç.n.).

kentin ruhanî lordu arasında zaman zaman rekabet başgösteriyordu; zira meşhur tanrıların tapınak alanları oradaki farklı etnik kökenli unsurlara kutsal koruma sağlıyordu. Bu tür bölgeler siyasal açıdan korunmasız ticaret için uygun mahaller sağlayabiliyordu. Böylelikle iktisadî açıdan tapınak gelirleriyle geçinen kent-benzeri bir yerleşim, vergilerle geçinen prenslik kentinin prense bağlanmasına benzer bir tarzda kendisini tapınak alanına bağlayabiliyordu.

Münferit örnekler, prensin nakdî gelirlerden elde ettiği payın, lordun malikanesinden ve vergilendirmesinden bağımsız ticaret ve üretim yapma ayrıcalıkları tanımada ne kadar baskın olduğunu gösterecek çeşitlilikteydi. Diğer taraftan lord kendi ihtiyaçlarını karşılamakla ilgilenip kendi kuvvetlerini güçlendirmeye ve dolayısıyla ticareti kendi tekeline almaya yönelebilirdi. Lord özel ayrıcalıklar tanımak suretiyle yabancıları cezbederken, kendisinin siyasal koruması altında yaşayan ya da geçimini malikaneden sağlayan yerli sakinlerin çıkarlarını ve (kendisi için de önem arzeden) "oturmuş" (established ability) becerilerini de dikkate almak zorundaydı.

Bu olası gelişim yelpazesine şehrin kuruluşunun ya da oluşumunun dayandığı baskın grubun siyasî-askerî yapısının etkileri de ilave edilmelidir. Şehrin gelişiminde, buradan doğan temel antitezleri göz önünde bulundurmalıyız.

Batı Kentine Özgü Birlik ve Statü Özellikleri

Ne ekonomik anlamdaki "şehir" ne de özel bir siyasî-idarî yapıya bürünen garnizon, zorunlu olarak bir "topluluk" oluşturur. Bir kent "topluluğu", kelimenin tam anlamıyla yalnızca Batı'da rastlanan bir olgudur. Yakın Doğu'da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) yer yer istisnalara rastlanır. Ancak bu süreksizdir ve gelişimini tamamlayamamıştır. Bir yerleşim biriminin tam bir kent topluluğu oluşturması için aşağıdaki özellikleri bir bütün olarak sergileyen yerleşim birimiyle olan ticarî ilişkilerde görece

bir üstünlük göstermesi gerekir: 1. bir tahkimât, 2. bir pazar, 3. kendisine ait bir mahkeme ve en azından kısmî bir hukuk özerkliği, 4. buna bağlı bir birlik (association) şekli ve 5. kısmî otonomi ve kendi başına buyrukluk *(autocephaly)* ve dolayısıyla kentlilerin seçtiği yetkililerden oluşan yönetim.

Geçmişte, kent topluluğunu tanımlayan haklar genelde zümrelere ait ayrıcalıklardı. Kent topluluğunun kendine özgü siyasal özellikleri sadece özel bir tabakanın, farklı ve yeni bir zümrenin varlığıyla ortaya çıktı. Bu ölçüye göre sadece Batı Ortaçağının "kent"leri bir parça gerçek şehir özelliğine sahipti; onsekizinci yüzyıl şehirleri bile yalnızca çok sınırlı derecede gerçek kent topluluklarıydı. Yine bu kurala göre, Asya şehirleri, hepsi pazar ve kaleye sahip olsalar da, birkaç önemsiz istisna hariç, hiçbir biçimde birer kent topluluğu sayılmazlardı.

Çin'de tüm büyük ticaret merkezlerinin ve hatta pek çok küçük merkezin etrafı surlarla çevriliydi. Aynı durum Mısır, Yakın Doğu ve Hint ticaret merkezleri için de sözkonusuydu. Bu ülkelerdeki büyük ticaret merkezleri çoğu kez hukukî yetkilere sahip bağımsız yerlerdi. Çin, Mısır, Yakın Doğu ve Hindistan'da büyük ticaret merkezleri aynı zamanda geniş siyasal birliklerin merkezi durumundaydı. Bu, Ortaçağ Batı kentlerinde, özellikle Kuzey şehirlerinde rastlanmayan bir olgudur. Dolayısıyla gerçek kent topluluğuna ait hepsi olmasa da pek çok temel unsur mevcuttu. Ne var ki, Asya şehirleri kentlilerin sahip olduğu özel bir maddî (esas hukuk) veya yargılama (usûl) hukukuna ya da yine kentliler tarafından özerk bir biçimde tayin edilen mahkemelere yabancıydı. Şehirlerde konumlanmış (Hindistan'daki) lonca ve kastlar, o da yalnızca bir dereceye kadar, kendilerine ait özel bir hukuk ve mahkemeler geliştirdiler. Bu birliklerin kentsel konumu hukukî açıdan düzensiz ve geçiciydi. Özerk yönetim bilinmemekte ya da ancak kalıntı düzeyindeydi.

Dahası, hatta özerk yönetimin görece yokluğundan da önemlisi, şehirde kentlilerden oluşan bir birliğin varlığı bile taş-

ralıyla karşılaştırıldığında yeterince gelişkin değildi. Çinli kent sakini hukuksal açıdan, ailesine ve atalarının tapınağının bulunduğu, dolayısıyla kendisini vicdanen bağlı hissettiği (doğduğu) köye aitti. Bu, geçimini şehirde sağlayan fakat hukuksal açıdan köylü statüsünde kalan Rus köylü-yoldaşa benzer. Hintli kent sakini bir kast üyesi olarak kaldı. Kent sakinleri kural olarak, kentte özel bir konuma sahip esnaf loncaları türünden yerel meslek birliklerine de üyeydi. Son olarak, şehrin kolluk kuvvetlerince taksim edildiği semt ve mahalleler gibi idarî bölgelere bağlıydılar.

Kent sakinlerinin, şehrin idarî birimleri dahilinde belirli görevleri ve hatta zaman zaman hakları vardı. Semt ya da sokak sakinleri huzuru sağlama işinde, kişilerin güvenliğinden ya da diğer kolluk görevlerinden topluca sorumlu olabiliyordu. Böylelikle seçilmiş memurlara veya kalıtsal heyetlere [yaşlılar heyeti] sahip topluluklar oluşturmaları mümkündü. Bu durum, bir ya da birden çok sivil idarî yapının *(Machi-Bugyo)* hiyerarşik sıralamada kendi kendini yöneten mahalle topluluklarının üstünde konumlandırıldığı Japonya'da ortaya çıktı. Ne var ki, Antik ya da Orta Çağ'dakine benzer bir kent hukuku yoktu. Tek başına tüzel kişilik olarak şehir bilinmemekteydi. Sonuçta, bir bütün olarak şehir, elbette ki, Merovenj ve Karolenj İmparatorluklarında olduğu gibi, ayrı bir idarî birim oluşturdu, fakat şehirde yaşayanların yerel yönetime özerk olarak katılmaları sözkonusu değildi. Doğrusu şu ki, mahallin sakini olan bireyin yönetime katılımı taşrada, nüvesini ticarî faaliyetlerin teşkil ettiği -nisbeten- büyük şehirden çoğu kez daha gelişkin durumdaydı.

Sözgelimi Çin köyünde yaşlılar konfederasyonu birçok olayda pratik olarak tam yetki sahibiydi ve yasal olarak ifade edilmese de, Pao-Chia[11] onlara bağlıydı. Hindistan'da da köy topluluğu pek çok önemli meselede hemen hemen tam özerkliğe sahipti.

11. Hatta son zamanlara kadar her on aile resmî olarak bir kişinin başkanlığında bir "pao" oluşturuyordu. Her yüz aile aynı zamanda "Ti Pao" denilen bir *"Pao Chia"* başkanlığında bir *"Chia"* oluşturmaktaydı.

Rusya'da mir*, III. Alexander zamanındaki bürokratikleştirmeye dek hemen hemen özerk bir durumda yaşadı. Yakın Doğu dünyasının tümünde köken olarak soylu klan ailelerinden olan, daha sonra klanın başına geçen "yaşlı önderler" (İsrail'de, *sekenim*[12] [ihtiyarlar]) yaşadıkları mahallin temsilcileri ve yöneticileriydi. Yerel mahkemenin de başında onlar vardı. Bu Asya kentinde ortaya çıkamazdı, çünki Asyatik kent genellikle bir yüksek memur ya da prensin payitahtıydı ve dolayısıyla memur ya da prensin muhafızlarının doğrudan gözetimi altındaydı. Bunun yanısıra şehir, bir prens kalesiydi ve yargı yetkisini elinde tutan kraliyet memurları (İsrail'de *sarim*)[13] tarafından yönetilmekteydi.

İsrail'de memurlar ve *sekenim* arasındaki ikilik kraliyet döneminde gözlenebilir. Kraliyet memurları bürokratik krallıklarda, her alanda muzaffer oldular. Yine de bu tür kraliyet bürokratları her konuda tam iktidar sahibi değillerdi, zira çoğu zaman şaşırtıcı derecede kamuoyuna bağlıydılar. Çinli memur, kural olarak, özel durumlarda biraraya gelen klan ve meslek birlikleri benzeri yerel birliklere karşı oldukça güçsüzdü. Klanların ve yerel birliklerin biraraya gelip oluşturdukları her ciddi muhalefette Çinli Memur konumunu kaybetti. Yol kesme, boykot, kepenk indirme ve baskıya tepki olarak zenaatkâr ve tüccar grevleri, memurların gücünü sınırlayan gündelik olaylardı. Ancak memurların yetkilerine konulan bu tür sınırlamalar, tümüyle belirsiz türdeydi.

Çin'de ve Hindistan'da loncalar ve diğer meslek birlikleri, memurların dikkate almaları gereken yetkilere sahipti. Yerel birliklerin başında bulunan kişi, çoğu kez üçüncü tarafların da dahil olduğu genişçe bir alan üzerinde zorlayıcı yaptırımlara sahipti. Yine de yerel birliklerin gücü ancak somut grup çıkarıyla ilgili belli konulardaki özel yetkileri içeriyordu. Dahası, bir kent sakinleri topluluğunu *tek başına* temsil eden sıradan bir müşterek

* Rusça'da köylü sınıfına verilen ad (ç.n.).

12. Weber, *Ancient Judaism*, s. 16.

13. *a.g.y.*, s. 18.

birlik yoktu —hatta bunun olanaklılığına ilişkin bir kavramın varlığından bile söz edilemez. Kentliye özgü bir statü niteliği olan yurttaşlık burada eksiktir. Çin, Japonya ve Hindistan'da ne kent topluluğuna ne de yurttaşlığa rastlanabilir, Yakın Doğu'da ise bunların yalnızca izleriyle karşılaşmak mümkündür.

Japonya'da zümrelerin (estates) örgütlenişi tümüyle feodaldi. Hükümet memurları *samurai* (binekli) ve *kasi* (bineksiz), kısmen meslekî birliklerde biraraya gelen köylü *(no)* ve tüccarlarla karşı karşıyaydı. Ne var ki, burada da "yurttaşlık" ve "kent topluluğu" kavramlarından söz edilemez. Aynı durum feodal dönem boyunca Çin için de geçerlidir. Feodal dönemden sonra Çin'de akademik payalerin verildiği sınavlar neticesinde memur olmaya hak kazanan okumuşlardan (literati) oluşan bürokratik yönetim, aralarında iktisadî açıdan ayrıcalıklı tüccar loncalarının ve meslekî birliklerin bulunduğu okuma-yazması olmayan (illiterate) tabakalarla karşı karşıyaydı. Fakat bu dönemde Çin'de de "şehir yurttaşlığı" ve "kent topluluğu" kavramlarından sözedilemez. Gerek Japonya'da gerekse Çin'de meslek birliklerinin kendi kendilerini yönetmeleri bu gerçeği değiştirmez. Dahası köyler kendi kendilerini yönetmekteyken, şehirler için aynı durum sözkonusu değildi. Çin'de şehir, Japonya'ya tümüyle yabancı bir şekilde, imparatorluk otoritelerinin resmî bir merkezi ve kalesiydi.

Hint şehirleri birer kale ve pazar yeri olmalarının yanısıra kraliyet payitahtı veya kraliyet yönetiminin resmî merkezleriydi. Tüccar loncaları ve kastlar —genellikle meslekî birliklerle birlikte— özellikle sahip oldukları hukukî yetki ve yargıya nazaran gözle görülür bir özerklik içindeydi. Bununla birlikte, Hint toplumunun kalıtımsal kast sistemi, içerdiği ritüelistik meslek ayırımcılığı sonucu yurttaşlığın ve kent topluluğunun ortaya çıkışına engel oldu. Ve çok sayıda tüccar ve zenaatkâr kast ve alt-kastının varlığına rağmen bunlar, Batılı kent tabakalarıyla bir tutulamaz ve aynı çerçeve içerisinde değerlendirilmez. Hindistan'ın tüccar ve zenaatkâr kastlarının, ortaçağ kent birliklerine denk ge-

len bir biçimde birleşmeleri de mümkün değildi zira, kast yabancılaşması kastlar-arası "kardeşlik"i *(fraternization)* tümüyle engelliyordu.

Kabul edilmeli ki, büyük kurtuluş dinleri döneminde Hindistan'da, pek çok kenti bir birlik içinde toplayan kalıtsal heyetle *(schreschths)* birlikte loncalar ortaya çıktı. Bu dönemin kalıntıları olarak, bugün bazı şehirlerde (Allahabad) Batı'nın belediye başkanına karşılık gelen ve yönetimde payı bulunan bir kent reisi *(schreschth)* vardır. Dahası, büyük bürokratik krallıklardan önceki dönemde Hindistan'da, orduya fil tedarik eden ailelerden oluşan aristokrat bir sınıf tarafından yönetilen —siyasal açıdan özerk— bazı şehirler vardı. Bu olgu daha sonraları hemen hemen tümüyle ortadan kalktı. Ritüelistik kast yabancılaşmasının arzu edilen noktaya ulaşması lonca birliklerinin dağılmasına neden oldu ve Brahmanlarla ittifak halindeki kraliyet bürokrasileri, birkaç kalıntı dışında Kuzeybatı Hindistan'da yurttaşlık ve kent topluluğu yönündeki eğilimleri tümüyle ortadan kaldırdılar.

Yakın Doğu'ya gelindiğinde Mısır'ın klasik çağında şehirler, kralın tanıdığı pazar ayrıcalıklarına sahip birer resmî yönetim merkezi ve kaleydi. Ne var ki, Büyük Krallık döneminde şehirler özerklik, topluluk örgütleri ve ayrıcalıklı bir yurttaş zümresinden yoksun kaldılar. Orta Krallık döneminde Mısır'da memur feodalizmi hakimdi; Yeni Krallık'ta ruhbanlardan oluşan bürokratik bir yönetim ortaya çıktı. "Kent ayrıcalıkları" o yerdeki feodal ve *prebendal** memuriyet sahiplerine tanınıyordu. Bu durum, eski Almanya'da piskoposlara verilen ayrıcalıklarla karşılaştırılabilir. Bununla beraber, kent hakları özerk bir yurttaşlar zümresine tanınmadı ve dolayısıyla bir "kent aristokrasisi"nin tohumları bile atılamadı.

Eski Mısır yurttaşlık kavramına bütünüyle yabancı olmasına karşın, Mezopotamya, Suriye ve özellikle Fenike'de bu olguya

* prebend (İng): papaz arpalığı, yüksek mevkideki bir papaza yapılan ufak ama düzenli ödeme (ç.n.).

rastlanıyordu. Buralarda oldukça erken bir dönemde, deniz ve kervan ticaretinin kesişme noktalarında tipik şehir-krallıkları ortaya çıktı. Bu tür şehir krallıkları güçlü bir kutsal-seküler karaktere sahipti. Buraların bir başka özelliği ise, savaş arabalarının kullanıldığı dönemde, patrisyen ailelerin "şehir meclisinde" (Tel-el-Amarna levhalarında *bitu*) iktidarlarının yükselişiydi.[14] Kenan şehrinde savaş arabalarını kullanan şövalyelerden oluşan ve kentte ikamet eden bir birlik ortaya çıktı. Şövalyelik, erken dönem Helen şehrindekine benzer şekilde köylü çiftçileri muhtaç ve borç kölesi bir duruma getirdi. Aynı durum apaçık bir şekilde Mezopotamya'da da vardı. Toprak sahibi, tam bir kentli olarak iktisadî açıdan savaş hizmetine hak kazanmış "patrisyen", köylüden ayrıydı. Bu tabakanın muafiyet ve imtiyazları, kral tarafından bahşediliyordu. Ne var ki, yönetimin askerî gücünün artmasıyla birlikte bu da ortadan kalktı. Mezopotamya'da siyasal açıdan özerk, Batı tipi şehirlere ve bir kentli tabakaya rastlamak kraliyet hukukunun yanıbaşında özel bir kent hukukuna rastlamak kadar enderdir.

Kendi sermayesiyle ticaretle uğraşan toprak sahibi aristokrat zümre, şehir devleti üzerinde kendi hakimiyetini yalnızca Fenike'de kurmayı başardı. Bununla birlikte, Sur ve Kartaca'da zamanın madenî paralarından —*am Sor* ve *am Karthadast*— bir yönetici "*demos*"un varlığına ilişkin ipucu çıkarmak nerdeyse imkânsız gibidir ve böyle birşey olmuşsa da bu, ancak çok daha sonraki bir döneme aittir. Dolayısıyla gerçek anlamda yurttaşlar topluluğu ancak kısmen gelişmiştir. İsrail'de Juda bir şehir devleti oldu, fakat patrisyen ailelerin reisleri olarak erken dönemde yönetimi elinde tutan "yaşlı önderler" [*(sekenim)* ihtiyarlar], kraliyet yönetimi tarafından arkaplana itildiler. *Gibborim* (şövalyeler), kraliyet refakatçileri ve kraliyet ordusunun askerleri oldu. Taşranın aksine, büyük şehirleri, kraliyet memurları *(sarim)* yönetti. Topluluğun *(kahal)* ya da cemaatin *(cheber)* mezhep temelinde,

14. Weber, *Ancient Judaism*, s. 14 vd.

ruhban ailelerin yönetiminde bir kurum olarak ortaya çıkması ancak sürgünden sonraydı.[15]

Bununla beraber tüm bu olgular gösteriyor ki, *Gens Claudia*'nın yönetimi altındaki Roma'dakine benzer bir şehir gelişimine ilişkin ilk sahici benzerlikler burada, Akdeniz ve Fırat kıyılarında ortaya çıktı. Kent, orada ikamet eden aristokrat bir zümre (patrician) tarafından yönetilmekteydi. Bu zümrenin gücü, öncelikle ticaretten kazanılan ve ikincil olarak gayrı menkule, borç ve savaş kölelerine yapılan yatırımlardan elde edilen parasal zenginliğe dayanıyordu.[16] Kent aristokrasisinin askerî gücü, şövalye savaşları için yapılan eğitimin —karşılıklı kan davalarında harcanan bir eğitim— bir ürünüydü. Patrisyenler mekânsal açıdan dağınıktı. Onları biraraya getiren, kral *(schofeten)* veya *primus* inter *pares** olarak *sekenim* idi. Tıpkı konsülleri olan Roma patrisyenleri gibi, bu soylular da sırtını devşirme muhafızlara dayayan karizmatik savaş kralının (Abimelech, Jepthah, Davud) tiranlık tehdidi altındaydı. Hellenik döneme dek bu kentsel gelişim aşaması hiçbir yerde kalıcı bir biçimde aşılmadı.

Açıktır ki, bu tür bir aristokrasi İslamiyet döneminde Arabistan kıyısındaki şehirlerde de egemendi ve daha büyük devletlerdeki gibi, kentin ve asiller zümresinin özerklikliğinin tümüyle yok edilmediği İslâm şehirlerinde varlığını korudu. İslâm yönetiminde kadîm Doğu koşulları (oriental conditions) çoğu kez korundu. Bunun sonucunda ortaya çıkan durum, kentli ailelerle hükümdarlık memurları arasında sürekli değişen bir özerklik oranıdır. Kentte yaşayan aileler, kentin ekonomik fırsatlarından kaynaklanan ve toprak ve köleye yatırılan zenginliğe dayalı bir güce sahipti. Herhangi bir resmî yasal tanıma olmamasına rağ-

15. *a.g.y.*,s. 385 vd.

* Gens Claudia (Lat.): Claudia Hanedanlığı, İmparator Claudius'un mensup olduğu aile (ç.n.).

16. Tüm bu bölgelerde ilk dönemlerde borç dolayısıyla köleleştirme görülür ve borç köleleri, savaşlarda —bazı zamanlar fiilî köle saldırıları olan savaşlarda— ele geçirilen köleler ile birarada bulunmaktaydı.

men hükümdarlar ve memurları, tıpkı Çinli Pao Chia'nın köylerdeki klan büyüklerinin, tüccarların ve meslek birliklerinin engellemelerini dikkate almasına benzer bir tarzda, patrisyenlerin gücünü hesaba katmak zorundaydı. Ancak şehrin, bu yolla zorunlu olarak bağımsız bir birlik oluşturduğu söylenemezdi. Kanıtlanabileceği üzere, çoğu zaman tersi olmuştur.

Mekke gibi Arap kentleri Ortaçağ'dan yüzyılın başına dek özgünlüğünü korumuş kabilelerin yerleşim birimiydi. Snouck Hurgronje'nin[17] gösterdiği gibi, Mekke şehri, Ali'nin soyundan gelen sülalelerin (*dewis*) —*Hassaniler* ve diğer soylu sülaleler böyleydi— hükümdarlık mülkiyetini temsil eden *beldeler*le (*bilad*) çevriliydi. *Beldeler* köylüler, muhtaçlar ve himaye edilen Bedeviler tarafından iskan edilmişti. *Beldeler* çoğu kez içiçeydi. *Dewis*, atalarından birinin bir zamanlar şerif olduğu herhangi bir sülaleydi. 1200 yılından beri şerifin kendisi istisnasız Ali soyundan gelen *Katâdeler*dendi. Hukukî açıdan şerifin halifeye bağlı (çoğu kez özgürlüğü olmayan ve bir defasında, Harun Reşid zamanında, Berberi bir köle olan) yönetici tarafından iş başına getirilmesi gerekiyordu. Oysa gerçekte şerif Mekke'de yaşayan *dewis* liderlerinin seçimi sonucu şerifliğe hak kazanan aileden seçilirdi. Hem bu nedenden, hem de Mekke'de ikametin hacılardan istifade etme olanakları sunmasından ötürü sınıf başları (*emirler*) kentte yaşardı. Zaman zaman, kâr ve zararı birlikte paylaşmak için kotalar oluşturma ve barışı koruma yönünde anlaşmalar yapmak suretiyle aralarında çeşitli ittifaklar kurarlardı. Bu tür ittifaklar her an sona erebilirdi ve çözülme, kentin içinde ve dışında bir kan davasının başlayacağının işaretiydi. Bu tür kan davalarında kölelerden oluşan askerî birlikler kullanılırdı ve yenilen grup kentten sürülürdü. Bununla birlikte, yenilgiye karşın, düşman aileler arasında yabancılara karşı çıkar birlikteliği, sürgün edilen ailelerin üyelerinin ve yandaşlarının canlarını ve mallarını bağışlama nezaketine riayet edilmesini gerektiriyordu. Bu tarz

17. Snouck Hurgronje: *Mekka in the Latter Part of the 19th century* (Londra: Luzac, 1931).

nezaketleri gözetmemek, kazanan grubun kendi taraftarlarının genel isyana kalkışmaları tehdidini de beraberinde getiriyordu.

Mekke şehri modern dönemde aşağıdaki resmî otoriteleri tanımaktadır: 1. Kağıt üzerinde otorite olarak, Türkler tarafından iş başına getirilen idarî konsül *(Meclis)* heyeti gözükür; 2. Fiilî otorite gerçekte, himayeci konumunda bulunan Türk valisidir (önceki zamanlarda genellikle Mısır hidiviydi); 3. otorite, ortodoks hukukun temsilcileri durumundaki dört *kadı* tarafından paylaşılır. Bunlar her zaman için Mekke'nin soylularındandır ve en seçkinleri *(şafiî)* şerif tarafından yüzyıllardır bir aileden seçilir ya da himayeci tarafından teklif edilir; 4. *Şerif* aynı zamanda kent soylularından oluşan kurulun başıdır; 5. Loncalar, özellikle hac rehberleri, kasaplar, tahıl tüccarları ve diğerleri; 6. Kısmen özerk bir yapıya sahip kent ahalisinin başındaki yaşlı ileri gelenler. Bu otoriteler standart yetkileri olmaksızın pek çok şekilde birbirleriyle mücadele ettiler. Hukukî bir davada taraflar, en lehte gözüken veya zanlıya karşı en güçlü duran otoriteyi seçerdi. Vali, tüm şerî meselelerde kendisiyle mücadele eden *kadı*ya sorunun çözümü noktasında başvurulmasına engel olmaktan acizdi. *Şerif* yerliler için, özellikle Bedeviler ve hac kervanlarıyla ilgili meselelerde, en uygun otoriteydi. Vali, *şerifin* işbirliğine muhtaçtı. Ennihayet, diğer Arap bölgeleri gibi —bilhassa şehirlerde— burada da, soyluların işbirliği otoritenin etkisi bakımından hayatî öneme sahipti.

Dokuzuncu yüzyılda Tulunoğullarıyla Fatımîlerin ortadan kalkmasıyla birlikte, Mekke'deki en zengin loncalar —kasapların ve tahıl tüccarlarının loncaları—güç dengesini ellerine geçirdiklerinde, Doğu'ya özgü koşullardan kalma bir gelişme yaşandı. Ne var ki, İslâmiyet döneminde yalnızca soylu Kureyş aileleri, askerî ve siyasî öneme sahipti; dolayısıyla bir loncalar yönetimi hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Kentte yaşayan ailelerin kâr paylarıyla ayakta duran kölemen askerler sürekli olarak kendi güçlerine güç kattı. Benzer bir tarzda, ortaçağ İtalyan kentlerinde iktidar sürekli olarak, askerî gücü elinde tutan şövalye ailelere doğru kaydı.

Şehri ortak bir birimde birleştirebilecek bir birlik düşüncesi Mekke'de yoktu. Bu, Mekke'yi antik polisten ve erken ortaçağ İtalyan komününden ayıran özellikti. Bununla birlikte, bütün bunlar enine boyuna değerlendirildikten sonra şurası açık ki, Arap kentinin bu özelliği —tabiî ki belli İslamî özellikleri çıkardıktan ya da Hıristiyan karşılıklarıyla değiştirdikten sonra— kent topluluğu kurmunun ortaya çıkışından önceki döneme örnek olarak gösterilebilir. Bu özellik, Batı'nın ticaretle uğraşan kıyı kentleri için de örneklik teşkil eder.

Elimizdeki sağlam bilgilerden edindiğimiz kadarıyla, kentsel bir ekonomik karaktere sahip Asya ve Doğu yerleşim birimlerinde genel olarak, geniş aileler ve meslekî birlikler yegâne toplumsal (komünal) etkinlik vasıtalarıydı. Toplumsal etkinlik, belirtilen tarzda bir kentli tabakanın ürünü değildi. Elbette ki, geçişler akışkandır, fakat buna ancak bazı zamanlar, yüzbinlerce hatta milyonlarca kişiyi barındıran büyük yerleşim yerlerinde rastlanabilir. Ortaçağ Bizans İstanbulunda, kent bölgelerinin temsilcileri spor yarışlarını finanse eden (hâlâ Siena'daki at yarışlarında olduğu gibi) fırka (party division) liderleriydi. Jüstinyen zamanındaki Nika isyanı kentteki bu tür yerel bölünmelerin bir ürünüydü. Yine İstanbul'da, İslam Ortaçağından onaltıncı yüzyıla kadar, *Yeniçeri* ve *Sipahiler* gibi tümüyle askerî kurumların ve *Ulema* ve *Dervişler*den oluşan dînî örgütlerin yanında kentli çıkarların temsilcileri olarak yalnızca tüccarlar, birlikler ve loncalar görünür. Ne var ki, onaltıncı yüzyıl İstanbulunda hâlâ herhangi bir kent temsili yoktur. Benzer şekilde, geç Bizans İskenderiyesinde oldukça güçlü keşişlerin desteğine dayanan patrisyenlerin ve küçük bir garnizona dayanan valinin gücü dışında, kentlerin herhangi bir milis kuvveti yoktu. Kent bölgeleri dahilinde yalnızca rakip müsabaka takımları —"yeşiller" ve "maviler"—, öncü organizasyonları temsil ediyorlardı.

Batı Şehri

MAX WEBER

Türkçesi: Fırat Oruç

Mülkiyet Hakları ve Kişisel Yasal Konum

Ortaçağ Batı şehri, Asyalı muadilleriyle çarpıcı tezatlar arzeder. Bu durum özellikle Batı şehrinin en saf şekliyle geliştiği Kuzey Alpler'deki kent oluşumlarında göze çarpar. Batı şehri, Asya ve Doğu şehri gibi bir pazar yeri, bir ticaret merkezi ve bir kaleydi. Tüccar ve zenaatkâr loncalarına her iki türde de rastlanır. Kentliler için özerk yasaların oluşturulması bile ortaktır. Tek farklılık özerklik derecesindedir. Bundan başka gerek ortaçağ gerek antik dönem Batı kentinde işlenmek amacıyla ücret karşılığı kirlanan çiftlikler ve kentin ekonomik etkinliklerine katılma sonucu elde edilen kazançlarla genişleyen önemli orandaki kent mülkiyetine ek olarak, kent dışında malikâne toprağına sahip ailelerin konutları vardı.

Doğu ve Batı şehirleri arasında başka benzerlikler de mevcuttur. Ortaçağ Batı şehrinde de, en üst himayeci ya da memur konumunda, surlar dahilinde değişen ölçülerde otoriteye sahip bir siyasal lord vardı. Hemen hemen tüm dünyada olduğu gibi, kentteki arazi mülkiyetine uygulanan hukuk, tarımsal araziye uygulanandan farklıydı. Bazı geçici olgular bir tarafa bırakılırsa, Ortaçağ Batı şehrinin arazi kanunu ile başka yerdeki bir şehrin arazi kanunu arasındaki fark, temel bir fark olmaktan uzaktı. Kent arazisine dayalı mülkiyetin prensipte her zaman için her-

hangi bir kısıtlama olmaksızın devredilebilmesi ya da yalnızca sabit bir toprak rantıyla sınırlandırılmak kaydıyla miraş yoluyla geçmesi mümkünken, şehrin dışındaki malikâne ve köylü toprağı türlü şekillerde köyün, pazar topluluğunun ya da her ikisinin lehine sınırlamaya tâbidir. Bu durum, Asya'da ve Antik dünyada, Ortaçağ Batı şehrinde görüldüğü sıklıkta ortaya çıkmadı. Ne var ki, toprak mülkiyetinin tâbi olduğu hukuksal rejimdeki bu görece karşıtlık, kişilerin hukuksal konumlarındaki mutlak karşıtlığa karşılık geliyordu.

Şehir, ortaya çıktığı her yerde —Ortaçağ'da, Antik Dönem'de, Yakın ve Uzak Doğu'da— dışardan gelen göçmenlerin toplandığı ortak bir yerleşim noktası olarak belirdi. Şehir, alt tabakaların sağlık koşulları nedeniyle varlığını ancak sürekli yeni göçler yoluyla sürdürebiliyordu.[1] Dolayısıyla şehir bünyesinde, her zaman için oldukça farklı türdeki toplumsal konumlardan unsurlar barındırmıştır. Doğu Asya'da sınavla seçilen memur adayları ve mandarinler, alt-tabaka insanları ya da (az sayıdaki) kirli işlerle uğraşanlar nazarıyla küçümsenen cahil [okur yazarlığı olmayan] tabakayla fark gözetmeksizin ahbaplık ederler. Hindistan'da pek çok kast türü etkinliklerini yan yana sürdürür. Yakın Doğu'da kabileler şeklinde örgütlenen (kan bağına dayalı) akrabalar, topraksız zenaatkârlarla birlikte görülürler. Antik Dönem'de hürler, kefaletliler *(bondsmen)* ve köleler, soylu toprak-sahiplerinin ve onların saray memurları ve hizmetkârlarının yanında yer aldılar. Ve erken Ortaçağ kentinde kilise görevlileriyle paralı askerler, rahiplerle keşişler birbirleriyle şehirde karşılaşırlar.

1. Elbette ki, Weber, şehrin geçmişte kendi kendine yeten bir topluluk olmadığı gerçeğini —zira şehirde ölenlerin sayısı şehirde doğanlardan fazlaydı—açıklamaya çalışıyordu. Ne var ki, Weber'de bilinçsizce yapılmış bir sınıf bilgiçliğinin sağlam açıklamalara ulaşması nadirdir. Eski ve Orta çağ kentindeki alt sınıfların sağlık koşullarının çok kötü olduğu doğrudur—fakat aynı şey, üst tabakalar için de geçerliydi. Herşeyden önce, hastalığı mikroba dayandırma teorisi ancak ondokuzuncu yüzyılda görülen bir olguydu. Şehirdeki toplumsal, aynı zamanda ekonomik etmenlerin ayrıntılı bir tetkiki, şehirdeki doğum ve ölüm oranları arasındaki fark açısından önemlidir. Bundan başka, unutulmamalıdır ki, üst tabakanın doğum oranı da, kentli alt tabakanın ölüm oranı yükselme eğiliminde olduğu zaman düşme yönündedir.

Şehirde sosyal türlerin karışımı, sadece toprağa dayalı tüm mülkiyet biçimlerinin şehirde varolabilmesinden değil, fakat şehrin kendisinin bir bütün halinde bir lordun malikanesine ait olabilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla şehirde surların onarımı ve muhafazası gibi işler dahi, kalenin vasallarına bırakılabiliyor ya da kalenin kullanım hakkını elinde tutanlarca yasal ayrıcalıklara sahip diğer kişilere yüklenebiliyordu.

Tüm bu olgular kentliler arasında kaçınılmaz bir statü farklılığına işaret etmektedir. Bu farklılık özellikle Antik dönem Akdenizinde keskindi. Aynı durum daha alt derecede erken Ortaçağ ve, yüzyılın başına dek Rus şehirlerinde —hatta serfliğin kalkmasından sonra da— sözkonusudur. Elbette ki, dışardan şehre akın eden bireylerin toplumsal tabakalaşmasında her yerde değişik çeşitlemeler vardı. Sözgelimi Hindistan'da kente özgü etkinliklerin ortaya çıkışı, kaçınılmaz olarak kastların oluşumuna —hukuksal açıdan gerçekte şehre özgün bir durum olmasa da— yol açtı. Yakın Doğu'da, Antik dönemde, Erken Orta Çağ'da ve Rusya'da kentli tabakaların tam anlamıyla ortaya çıkışı, özellikle serflerin esaretten kurtulmalarından önce, aşamalı bir biçimde meydana geldi.

Nitekim şehirde, başta yasal biçimde olmasa da, kent sakinlerinin geniş katmanları —özgür olmayanlar ya da kefaletliler— yalnızca lordlarına bir miktar haraç ödediler. Bunlar yasal olarak özgür olan diğer sakinlerle birlikte iktisadî açıdan bağımsız, ikinci sınıf kentlilerden oluşan bir katman oluşturdular. Şehrin, ticaret yoluyla para kazanmak için nisbeten kalıcı fırsatlar sunan bir pazar oluşu, pek çok lordun, buyruğundaki serfleri ve kefaletlileri kendi hanesinde ya da işletmesinde işçi olarak kullanmaktan ziyade onları, zenaatkâr ya da küçük tüccar olma yönünde eğitmek ve nihayet (Antik Dönem'de olduğu gibi) iş sermayesi sağlayarak özgürlüklerine karşılık geçimlerini şehirde temin etmelerine izin vermek suretiyle birer irad yatırımı olarak kullanmasına yol açtı. Bu nedenle Atina'nın kamu yapısında ücret karşılığında aynı ka-

tegoride çalışan köleler ve hürlere rastlamak mümkündü. Roma dönemi boyunca hürlerle hür-olmayanlar, ya lordun *instmeni*[2] olarak ya da *merx peculiaris** için çalışan aynı tarikatlere *(mystery communities)* mensup ikinci sınıf kentliler olarak, ticarette birbirinden bağımsız bir şekilde yanyana dururlar. Kişinin kendi özgürlüğünü satın alabilme fırsatı, özgür olmayan ikinci sınıf kentlilerin ekonomik etkinliklerde yoğunlaşmalarına yol açtı.

Antik dönemde ve Rusya'da, rasyonel şekilde yapılan ticaretten elde edilen ilk zenginliğin büyük bir bölümünün azatlıların elinde toplanması tesadüf değildir. Gerek Rusya'da gerekse Antik Dönem'de, batı kenti para kazanma yoluyla kölelikten özgürlüğe geçişin mümkün olduğu bir yerdi. Bu olgu, Ortaçağ kentinde, özellikle de daha eskiye dayanan kıta Avrupası kentinde, daha da önemli hale geldi. Burada kent sakinleri, mensup oldukları zümrenin bilinçli bir politikası olarak, hemen hemen bilinen tüm kent gelişimlerinden önce, özgürlüğe kavuşmayı arzu ettiler.

Şehirlerin sunduğu geniş ekonomik fırsatlar erken dönemde, kent sakinlerinde, bu fırsatları kullanma yönünde ortak bir ilgi oluşturdu. Satış yapıp bu şekilde para kazanma yollarını arttırmak için, göç etmek kolaylaştırıldı. Bir kefaletlinin şehirde zengin olur olmaz, ondan bir kurtulmalık almak için başka bir neden yoksa, lordu tarafından uşaklık ve angarya hizmetine çağrılma olasılığını ortadan kaldırmak için kentliler arasında çıkarlara dayalı bir dayanışma ortaya çıktı. Bu, onsekizinci yüzyılda Silesyalı soylular ve ondokuzuncu yüzyıla değin Ruslar tarafından çok kereler uygulandı. Kentliler böylece lordluk hukukunu ihlal etme hakkını zorla ele geçirdiler. Bu, tüm diğerleriyle karşılaştırıldığında Ortaçağ Batı kentlerindeki başlıca devrimci yenilikti.

Orta ve Kuzey Avrupa şehirlerinde ilke belliydi: "Şehrin havası insanı özgürleştirir". Zaman aralığı değişse de, nisbeten kısa bir zaman sonra lord, buyruğundaki bir köleyi ya da kefaletliyi

2. Kendi evinde yaşayan, evli toprak işçileri. *General Economic History*, s. 90 vd.
* merx peculiaris (Lat): şahsî (ferdî) mal ticareti (ç.n.).

kendi emrinde tutma hakkını kaybetti. İlkeye çeşitli ölçülerde işlerlik kazandırıldı. Doğrusu şehirler çoğu kez hür olmayanları kabul etmemeye zorlanıyorlardı ve ekonomik fırsatlarda bir daralma yaşandığında bu tür engellemeler çoğu zaman şehirlerin de işine geliyordu. Bu tür istisnaî durumlara rağmen yine de özgürlük ilkesi bir kural olarak egemen kaldı. Böylelikle kişilerin dahil oldukları zümrelere dayalı farklılıklar —en azından özgürlük ve esaret arasındaki ayırım yönüyle— şehirde ortadan kalktı. Diğer taraftan Kuzey Avrupa'da çok sayıda kentte —köken olarak yerleşim birimi dahilinde siyasal eşitlik ve belediye memurlarının serbestçe seçilmesi esasına dayanan kentlerde— bir patrisyen tabaka ortaya çıktı.

Dolayısıyla ortaçağ zümreleri arasındaki farklılaşma azalırken, diğer kentliler karşısında/üzerinde sahip oldukları ekonomik bağımsızlık ve güç nedeniyle yönetimi tekeline alan patrisyen ailelerin ortaya çıkışıyla birlikte yeni bir statü farklılaşması belirir. Bunun yanısıra en başından beri, Antik dönemdekine benzer bir şekilde hem Kuzey'deki hem Güney'deki (Alman şehirleri de dahil) pek çok zengin şehirde bir ahırın mülkiyetini elinde tutan şövalyelere rastlanır (bugün, turnuvalar için kullanıldığı düşünüldüğünden, daha çok bir "yarış alanı"ndan bahsedebiliriz). Bu şövalyeler ya da "kolluk kuvvetleri", sıradan kentlilerden ayrı bir kent aristokrasisi oluşturdular. Böylelikle statüye dayalı tabakalaşma ortaya çıkmış oldu.

Ne var ki bu, yurttaşların statü kimliğini soylu olup olmadıklarına bakmaksızın genişleten başka bir gelişmeye yol açtı. Bu durum, şehir dışındaki soylularla olan gerilimin tırmanmasına sebebiyet verdi. Orta Çağ'ın sonuna doğru, en azından Kuzey Avrupa'da, kent soyluları ekonomik hayata katıldı ve belediye yönetiminde loncalarla işbirliği yaptı—bu sonuncusu özellikle önemsendi. Ne var ki, bu şehir patricilerinin "soyluluk"u, taşranın şövalye-soyluları tarafından tanınmadı. Bundan başka, kent patricilerine turnuva düzenleme ve ayin yönetme yetkisi verilmedi. Evli-

liğin doğurduğu haklardan (conjugal rights-connubium) ve müsadere hakkından da yoksun bırakıldılar (sonuncusu Almanya'da yalnızca İmparatorluk Şehirlerinin ayrıcalıklı sakinleri için geçici istisnalarla kabul edildi). Dolayısıyla daha geniş toplumda, şehri bir bütün olarak nisbeten eşit bir düzeye getirmeye yönelen iktidar sahibi güçler vardı. Kent içindeki güçlü farklılaşma karşısında genel olarak üstünlük ikincinin [iktidar sahibi güçlerin] elinde oldu.

Orta Çağ'ın sonunda, modern dönemin başında, o ana kadar İtalya'da olduğu gibi monarşik şehir devleti olamamış İngiliz, Fransız ve Alman şehirlerinin hemen hemen tümü bir kent soyluları meclisinin ya da bir kentliler birliğinin denetimine geçti. Bu denetim yabancıları dışta bırakıyorduysa da kent sakinleri için ileri gelenlerin egemenliğini ifade etmekteydi. Bu tür saygın kişilerin, loncaların güçlü oldukları dönemden kalma bir yükümlülük gereği, resmî olarak bir loncaya mensup olmak zorunda oldukları durumlarda dahi aynı şey sözkonusuydu.

Kırsal soylu-sınıfla olan statü bağlarının kesilmesi, yalnızca Kuzey Avrupa'nın kent birliklerinde tam anlamıyla başarıldı. Güney'de, özellikle İtalya'da, kentlerin güç kazanmasıyla birlikte kırsal soylu-sınıfın kentte ikamet etmeye başlaması sonucunda tersi bir durum ortaya çıkar. Bu sonuncu olguya kentin kesin olarak soylu sınıfın ikametgâh mahalli olarak ortaya çıktığı Antik Dönem'de de büyük oranda rastlanır. Dolayısıyla, antik kent ve bir dereceye kadar Orta Çağ Güney Avrupa şehri, Asya ve Kuzey Avrupa şehirleri arasında bir geçiş aşaması oluşturur.

Bu farklılıklara ek olarak, antik kent ve tipik Ortaçağ kentine ait en tartışmasız nitelik, özel ve özgün organlarla donatılmış kentlilerin kurumsal birliğinde görülmekteydi. Burada kentli, müşterek bir hukuka tâbiydi. Bu hukuk onlara "yasal meslektaşlar"dan oluşan bir lonca statüsü kazandırıyordu. Bilindiği kadarıyla yasal açıdan özerk "*polis*" ya da "komün" kavramı, Akdeniz ve Batı şehirleri dışındaki diğer bölgelerde yalnızca başlangıç aşamasında kaldı. Bununla birlikte Mezopotamya, Fenike ve —ye-

mine dayalı İsrail konfederasyonuyla Kenan şehri soyluları arasındaki savaşlar zamanında— Filistin'de, "komün" kavramına oldukça yakın bir durum vardı. Bu duruma belki başka bölge ve çağlardaki bazı kıyı şehirlerinde de rastlanmaktaydı. Fanti Zencilerinin Cruickshank[3] ve daha sonra Post[4] tarafından tasvir edilen Altın Sahil'deki şehirlerinde, *primus inter pares* olarak bir şehir kralının başkanlığında toplanan bir "konsül" vardı. Konsül üyeleri şunlardan oluşuyordu: 1. zenginlik ve toplumsal kabüle sahip bir yaşam tarzı (misafirperverlik ve ikram) ile temayüz eden ailelerin reisleri *(kabossir)*; 2. seçilmiş semt sözcüleri; (bu sözcüler askeri birlikler olarak, birbirinden tamamen bağımsız ve çok kere birbirleriyle kan davalı yaşlılarla reislerin seçiminden teşekkül etmiştir) 3. yargı ve idareyi ellerinde tutan semt muhafızları *(pyrine)*. Bu görev babadan oğula geçen türdendi. Bir *"polis"* ya da "komün" oluşturmaya ilişkin benzer aşamalar ilkel türde de olsa Asya ve Afrika'da çok kereler ortaya çıkmıştı. Ne var ki, buralarda yasal "yurttaşlık" statüsüne ilişkin hiçbirşey yoktur.

Polisin Oluşumu ve Kardeşlik

Tam olarak gelişmiş Antik ve Ortaçağ kenti herşeyden önce, kardeşliğe (fraternization) dayalı bir birlik olarak oluştu ve o şekilde yorumlandı.[5] Böylece, kural olarak bu şehirler, kentlilerin bu türdeki birlik kültüne karşılık gelen dinsel bir sembole sahipti. Umumiyetle, özel olarak kentlilere hitap eden bir şehir-tanrısı ya da şehir-azizi vardı. Bu, Çin'de dahi mevcuttu (çoğu zaman, tanrılaştırılmış bir mandarin biçiminde). Gerçi Çin'de bunlar, panteondaki tanrıların işlevlerine de sahipti.

Batı'da şehir birliği mülkiyet hakkına ve mülkiyetin denetimine sahipti. Bu, başka yerlerdeki uygulamalarla karşıtlık halin-

3. Earl F. Cruikshank, *Morocco* (Philadelphia: 1935).
4. Albert Herman Post, *Grundriss der ethnologischen Jurisprudence* (Leipzig: Schwartz, 1894-5) ve *Afrikanische Jurisprudence* (Leipzig: Oldenburg, 1887).
5. Grek ve Roma şehirlerinin dinsel ve sivil kurumlarıyla ilgili klasik bir çalışma için bkz. Fustel de Coulanges, *The Ancient City* (Garden City: Doubleday, 1956).

dedir. Ali soyunun (dördüncü halife Ali'nin Torunlarının) "Fedek Bahçeleri" yüzünden toplulukla ayrılığa —Şia'nın ilk iktisadî ayrılışına yol açan bir tartışma— düşmesi, buna bir örnektir. Bu, aile mülkiyeti ile topluluk mülkiyeti üzerine bir tartışmaydı. Halife adına toprak üzerinde hak iddiasında bulunan topluluk, Mekke'nin bir siyasal topluluğu değil, İslam'a mensup bir dinî topluluktu, —aslında, birincisi hiçbir zaman varolmadı. Fakat Batı'da, siyasal birliğin kendisi, mülkiyet sahibi olarak ortaya çıkar. Bu tür mülkiyetin en belirgin türü, kentteki yerleşim birimlerinin ortak mallarıydı. Buna başka yerlerde, hatta köy topluluklarında da rastlanabilir. Benzer şekilde, prensler, bazı zamanlar kentsel vergi kaynaklarına sahip olmuşlarsa da, Antik ve Orta çağ kentinde, kent topluluğunun malî yapısı tektir. Başka yerlerde bunun ancak en ilkel aşamalarına rastlanabilir. Akdeniz kentinde, Asya şehirleriyle karşılaştırıldığında kentlilerin özellikle özgür olmalarındaki en belirgin neden, Akdeniz kentinde majik ve animistik kast ve kabile kısıtlamalarının bulunmamasıdır. Kent sakinlerinin homojen bir statüde kaynaşmasını engelleyen toplumsal oluşumlar çeşitlilik sergiler. Çin'de bu kaynaşmanın önündeki engel, dışardan evlenen fakat dışarıya kız vermeyen kabileydi; Hindistan'da —patrimonyal kralların ve Brahmanların zafere ulaşmasından itibaren— kent sakinlerinin toplumsal ve yasal eşitliğe sahip bir statü grubunda ve küçük bir topluluğu paylaşarak grup dışına karşı dayanışma sergileyen bir evlilik hukuku içerisinde kaynaşmasını engelleyen şey, umuma açık olmayan tabularıyla dışardan evliliğe izin vermeyen (endogamiye dayalı) kast yapısıydı. Umuma açık olmayan kast tabularının yoğunluğu, bu kaynaşmayı Hindistan'da, Çin'de olduğundan daha fazla güçleştiriyordu. Bunun yanında, Hindistan, kentin daha büyük bir öneme sahip olduğu Çin'le karşılaştırıldığında, yüzde 90'ı kırsal kesimde yaşayan bir nüfusa sahipti. Hintliler toplu kült yemekleri yeme imkânından yoksunken Çinliler, kabile örgütlenmelerine bağlı olarak, buna gerek duymuyordu. Zira özellikle ata kültü

Çinliler için başka herhangi birşeyle kıyaslanamayacak bir öneme sahipti. Elbette, yalnızca Hintliler ve (bir dereceye kadar) Yahudiler gibi tabu taassubu olan halklar, özel toplu yemeğe dahi engel olacak kadar ileri gittiler. Bununla birlikte Hindistan'da tabuya bağımlılık öylesine şiddetliydi ki, kast dışındaki birinin bakışı bile mutfağı murdar etmeye yetiyordu.

Antik Dönem'de de ailenin toplu törenlerinin, Çinlilerin ata kültünde olduğu gibi, aileye mensup olmayanlara açık olmadığı doğrudur. Tarihsel kanıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, topluluğu oluşturan etmenlerden biri (gerçek ya da kurgusal) aile kültü yemeğinin yerini kent kültü yemeğinin yani *prytaneium*un* almasıydı.[6] *Polis prytaneium*u [kent meclisi], başlangıçta şehir için vazgeçilmezdi, zira kentteki ailelerin kardeşliklerinin *(fraternization)* bir sonucu olarak ortaya çıkan topluluğu temsil etmekteydi.

Antik kent *(polis)* başlangıçta ailelerden oluşan örgütlenmeye dayalı bir yönetime sahipti. Bu ailelerden bazıları, çoğu kez (en azından kurguya göre) geldikleri soydan kaynaklanan ve tümüyle yerel nedenlerden ötürü, diğerlerinden üstün konumdaydı. Bu tür soya dayalı topluluklar, dışa karşı katı, herkese açık olmayan kült birlikleri oluşturdular. Şurası gözardı edilmemesi gereken bir gerçektir ki, antik şehirler, üyelerinin zihninde özgür iradeye dayalı birliklerdi. Bunlar kısmen kandaşlığa kısmen de — boyların örneğinde olduğu gibi— askerî savunmaya dayalı grup konfederasyonlarıydı. Konfederasyonları oluşturan gruplar daha sonra sistematik bir biçimde, teknik bir idarî yapıya sahip kent bölgelerinde yeniden örgütlendiler. Dolayısıyla Antik dönemdeki kentler dışarıya kapalı kutsal yapılar olmanın yanında, içte, konfedere alilelere mensup olmayan birine de —yani pleblere— kapalıydı. Tam da bu nedenden ötürü, ilk kez, herkese açık olmayan kült birlikleri oluşturdular.

---

* Prytaneium (Lat): Bazı Yunan şehirlerinde komitelerin ve yargıçların toplandığı bir kamu binası, şehir meclisi. (ç.n.)

6. Bu Fustel de Coulanges'ın başlıca tezidir. Synoikia Bayramı Atina'da tarihsel zamanlarda hâlâ kutlanmaktaydı.

Erken Orta Çağ'da, Güney Avrupa şehirlerindeki, özellikle de kıyı şehirlerindeki, soylu ailelerin oluşturduğu konfederasyonlar, antik kentteki konfederasyonlara oldukça yakındır. Şehrin surları dahilinde her soylu aile kendi tahkimâtına sahipti ya da bir tahkimatı diğerleriyle paylaşırdı. Bu durumda, tahkimatın kullanımı (Siena'da olduğu gibi) ayrıntılı bir şekilde düzenlenirdi. Aileler arasındaki kan davaları kentin dışında olduğu kadar içinde de şiddetli bir şekilde bastırılırdı ve en eski kent bölgelerinin çoğu (sözgelimi, *alberghi**) büyük olasılıkla bu tür feodal iktidar bölgeleriydi. Bununla birlikte, —Antik Dönem'de varolduğu şekliyle— ailelerin birbirine ya da dışardakilere karşı takındıkları kutsal dışlayıcılıktan eser yoktu. Bu, Antakya'da uygulanan ve Paul'ün Galatyalılara yazdığı mektupta üzerinde durduğu, tarihsel açıdan hatırlanmaya değer bir geleneğin sonucuydu. Orada Peter, sünnetsiz kardeşlere verilen (ritüelistik) toplu yemeği yönetiyordu. Zaten antik şehirde ayine dayalı (ritüelistik) dışlayıcılık yok olmaya başlamıştı. Klansız plebler, ritüelistik eşitliğe prensipte sahip olmuşlardı. Ortaçağ'da, özellikle Orta ve Kuzey Avrupa şehirlerinde, klanlar en başından beri zayıftı ve kısa zaman zarfında kentin temsilcileri olarak sahip oldukları önemin tümünü kaybettiler. Böylece şehirler, bireysel kentlilerden (hane sahiplerinden) oluşan konfederasyonlar haline geldiler. Aslına bakılırsa, kentlilerin dışlayıcılığı kent-dışı olaylarda bile kent topluluğu için taşıdığı pratik önemi kaybetti.

Daha önce antik kentin, sakinlerinin zihninde gün geçtikçe "kurumsallaşmış bir topluluk"[7] haline geldiğine işaret edilmişti. Hatta Antik dönemde bile "topluluk" kavramı, "devlet" kavramından ayrılmaya başlamıştı. Hiç kuşkusuz bu farklılaşma, kent topluluklarından siyasal bağımsızlıklarını gasbeden Hellen ve Roma devletlerinde erimeyle birlikte ortaya çıktı. Buna karşılık,

---

* alberghi (İtal.): serbest konaklama yeri (ç.n.).

7. Weber "kurumsallaşma" terimini burada bilinçli olarak tesis edilmiş veya "özgür iradeye dayalı" veyahut "belli bir amaç çerçevesinde" anlamında kullanıyor.

Ortaçağ kenti, yasal "tüzel kişilik" kavramının ne kadar bilinç düzeyine çıktığını hesaba katmazsak, en başından beri bir "komün"dü.

Doğu Şehrinin Gelişiminin Önündeki Büyüsel Engeller

Batı'da, Hint ekvator bölgesindekiler gibi tabu engelleri yoktu. Keza, Asya'da kardeşliğin kentsel birliğe öncülük etmesine engel olmuş totem kültü, ata kültü ve klan örgütlenmesinde rol oynayan kast benzeri büyüsel destekler de yoktu. Totemizmin sonuçları ve klan içi evlilik uygulaması, özellikle geniş ölçekli siyasal, askerî ve kentsel birliklerin hiçbir zaman gelişmediği bölgelerde uzunca bir süre etkisini kaybetmeden varlığını sürdürdü. Totemizm, kadîm dinlerde ancak tortu halindedir. Bunun nedenleri, dinî alanla sınırlı olmadıkları sürece, ancak kaba taslak bir şekilde tespit edilebilir. Yabancı lejyonlara asker yazılma, erken dönemde korsanlık faaliyetlerine katılma, askerî serüvenler ve çok sayıda kıta ve deniz-aşırı kolonyal oluşumlar, kişileri kabileye ya da en azından klana yabancı kimselerle kalıcı yakın birliktelikle-re girmeye zorlamıştır. Bu nevi tecrübeler klan dışlayıcılığının majik rijiditesini kaçınılmaz olarak zayıflatmıştır. Ve eğer, klan ayırımları, geleneğin öngördüğü şekilde, heryerde, yeni oluşturulmuş toplulukların yeni "klanlar"a, birliklere ve boylara bölünmesi suretiyle yeniden yapay olarak tesis edilseydi, o zaman fiilen birliğin temelini oluşturanlar klan birlikleri değil askerî örgütlenmeler olurdu.

Benzer etmenlerin kuzeyde de geçerli olduğu tahmin edilebilir. Kavimler göçünden önce ve göç boyunca Töton savaşçı boylarının yüzyıl süren yörüklüğü, yabancı lejyonlara asker yazılmaları ve başıbozuk birliklerdeki serüvenli yolculukları, tabuların ve toteme dayalı bağların güçlenmesi aleyhinde pek çok engeller çıkarmış olsa gerektir. Töton kabileleri hakkında edindiğimiz bilgilere göre, yerleşimler en uygun olarak gerçek ya da kurgusal klanlara göre yapılmış olmalıdır. Her halükârda, kuzeyde kentin

yapısını oluşturan vazgeçilmez unsurlar; muhtemelen dış koşullara bağlı olarak, hiçbir zaman tam anlamıyla gelişememiş geniş aileye ait büyüsel bağlardan ziyade, lojistik ve askerî birlik, vergi koymanın idarî temeli durumundaki örtük bir anayasa ve daha sonraları prenslerle yandaşlık ve vasallık ilişkisiydi.

Hıristiyanlık, tüm gelenekleri derin bir biçimde sarsılmış olan bu insanların dini oldu. Haddizatında Hıristiyanlığın bu kadar önem kazanması, tam da sözü geçen türde büyüyle ilgili engel ve tabulara bünyesinde yer vermemesi veya verse de pek bir önem ifade etmemesiyle ilgili olabilir. Hıristiyanlık, klanların dinsel öneminin yok oluşundaki son unsurdu. Ruhban topluluğunun *(ecclesiastical community)* ortaçağ kentinin siyasî-idarî yapısında oynadığı —çoğu kez gözardı edilemeyecek dercede önemli— rol, klan birliklerini dağıtmada ve Ortaçağ kentinin kurulmasında Hıristiyanlığın tipik etkisinin sayısız belirtilerinden sadece biridir. Buna karşılık, bütün bir halifelik mücadeleleri tarihi, İslam'ın Arap kabile ve klan birliklerinin kırsal bağlarının üstesinden hiçbir zaman gelemediğini, tam aksine kabile ve klan temelinde oluşturulan, fetihçi bir ordunun dini olarak kaldığını gösterir.

Kardeşliğin Bir Önkoşulu Olarak Klanların Parçalanması

Ortaya çıktığı her yerde, şehir esas itibariyle, daha önce o yere yabancı olan insanların yerleştiği bir yerdi. Çinli, Mezopotamyalı, Mısırlı ve bazı zamanlar Hellen savaş prensleri şehirler kurup oralara gönüllü yerleşimciler aktardılar. Fakat gönüllü olmayanlar, imkân ve talebe bağlı olarak devşirilip zorla alıkoyuldular. Bu, en çok Mezopotamya'da vuku buldu ve zorunlu yerleşmeciler, şehrin çölde doğmasını mümkün kılan sulama kanallarını kazmak zorunda kaldılar. Prens, kurduğu yönetim teşkilatı ve emrindeki idarî memurlarla, şehrin mutlak efendisi oldu. Bu durum, herhangi bir komünal birliğin ortaya çıkmasına engel oldu. En iyi durumda bile komünal birlik, yalnızca başlangıç aşamasın-

da kaldı. Bölgeye birlikte yerleşen insanlar varlıklarını, çoğu kez evlilik temelinde ayrılmış kabileler halinde sürdürdüler.[8] Bunun olmadığı yerlerde yeni gelenler, daha önce bulundukları yerin ve klan birliklerinin üyeleri olarak kaldılar.

Çin'deki kent sakini, normalde doğup büyüdüğü kırsal topluluğa mensuptu. Hellenik Doğu'nun Hellen-olmayan nüfusunun geniş katmanları için de aynı şey sözkonusuydu. Dahası, Ahd-i Cedid'teki rivayet Nasıralı'nın [Hz.İsa'nın] doğum yeri olarak Betlehem'i gösterir, çünki babanın ailesinin *(Heliand*'ın Almanca karşılığını kullanacak olursak) *Hantgemal*'ı oradaydı; dolayısıyla Nasıralı'nın doğum yeri, efsaneye göre, burası kabul edilmeliydi. Son zamanlara dek, şehre göç etmiş Rus köylülerinin durumu da aynıydı; hem toprakları üzerindeki haklarını, hem de köy topluluğunun ihtiyacına göre köydeki işlere yardımcı olma görevlerini sürdürdüler. Bu şartlar altında kentsel hakların gelişmesinden değil fakat ancak imtiyazlı —ve görevli— bir şehir sakinleri birliğinden bahsedilebilir. Hellen "*synoecism*"i* klan gruplarına dayalıydı. Geleneğe göre, Kudüs'ün Ezra ve Nehemiah tarafından yeniden kurulması klanların —yani tüm siyasal haklara sahip kırsalda ikamet eden klanların— birarada yaşayan delegasyonlarının etkisiyle oldu.

Antik şehirde, yerel ikamet temelinde örgütlenenler siyasal açıdan tanınmayan, klansız pleblerden ibaretti.[9] Antik şehirde birey, ancak klanın bir üyesi olarak yurttaş olabiliyordu. Erken Antik dönemde, en azından kurgusal olarak, her kolonyal oluşum gibi her bir Hellen ve Roma *synoecismi* de, Kudüs'ün yeniden kurulmasına benzer bir tarzda ortaya çıktı. Başta demokrasi bile kentlilerin aileler, klanlar, boylar ve kollar şeklinde örütlenmesine engel olamadı ve bu tarz bir örgütlenmeyi parçalayamadı. Tümüyle kişisel kült birlikleri gerçekte soylu ailelerin deneti-

8. Yahudilerin Babil sürgünü, bilhassa meşhur olmuş bir örnekten ibaretti.

* Synoecism (Lat.): Farklı farklı insanların birarada yaşadığı yer (ç.n.).

9. Akraba gruplarının yerini yerelliğin alması özellikle H.S. Maine tarafından vurgulanmıştır.

mindeydi ve demokrasi bunların siyasal iktidarını ancak dolaylı yollarla etkisizleştirebiliyordu. Atina'da devlet yönetiminde yer almak isteyen herkes, klanına ait bir kült merkezinin (*Zeus epkaios*) varlığını ispat etmek zorundaydı.

Roma efsaneleri şehrin, yerlilerin kabilelere yabancı halklarla birlikte yaşamaları sonucu ortaya çıktığını haber vermektedir. Bunlar, kardeşlik törenleri (gösterileri) yoluyla bir komünal ocağa ve ortak bir tanrıya sahip dinsel bir topluluk oluşturdular ve *gentes* (klanlar), *curia* (boylar) ve *phyles* (kabileler) şeklinde örgütlendiler. Antik kentin bu alışıldık kompozisyonu başlarda, bu tür birliklerin sayılarının keyfiliğinden de anlaşılacağı üzere, (şehirler tipik olarak 3, 30 ya da 12 birlikten oluşuyordu) sırf vergi amaçlıydı. Fakat buna rağmen Roma'da, *auspicia*'ya* katılmak, şehir kültünde ve tanrılarla haberleşmeyi gerektiren tüm işlerde yer almaya hak kazanan kentlinin ayırdedici niteliği oldu. Bu, özellikle ritüel amaçlar için kaçınılmazdı. Meşru bir birlik ancak klan, savunma birlikleri (*phyratry*) ya da siyasal veya kabilesel birlik (*phyle*) türünden geleneksel ya da ayinsel formlara dayanabilirdi.

Bütün bunlar Ortaçağ kentinde, özellikle de Kuzey'de değişti. Burada, yeni kent oluşumlarında, kentliler yurttaşlığa bağımsız bireyler olarak dahil oldular. Yurttaşlık yemini, birey tarafından yapılmaktaydı. Şehrin yerel birliğinde bireyin bir kentli olarak kişisel yasal konumunu teminat altına alan faktör akraba gruplarının ya da kabilelerin değil kişinin üyeliğiydi.

Kuzey Avrupa şehri çoğu kez, yalnızca köken olarak oraya yabancı kişileri değil, fakat kabilelere yabancı tüccarları da içinde barındıracak şekilde genişledi. Yeni şehir oluşumları, kentin sunduğu ayrıcalıkları yeni gelenler üzerinde bir çekicilik oluşturacak şekilde genişlettiler. Bu duruma, bir dereceye kadar, eski yerleşim birimlerinin şehre dönüşümünde de rastlanır. Bununla birlikte bazı zamanlar Roma'dan Polonya'ya kadar bütün Batı'yı bir ağ

* auspicia (Lat): dinsel birlik (ç.n.).

gibi kaplayan tüccarlar —Cologne'dekiler sözgelimi— yerli mülk sahibi tabakalar tarafından kurulmuş yemine-dayalı kent topluluğuna dahil olmadılar. Ancak yine de tam yabancılara özgürlüklerini tanımaktan da geri kalınmadı.

Ortaçağ kentlerinde, Asya'nın konuk halklarınkine karşılık gelen özel bir konuma, yalnızca Yahudiler sahip oldu. Her ne kadar Yukarı Ren bölgesine ait belgelerde piskopos, Yahudilere "kentin yüce şanı adına" çağrıda bulunsa ve yine Cologne'deki kilise belgelerinde toprak sahibi Yahudilerin Hıristiyanlarla karışmış oldukları anlaşılıyorsa da, "serbest yasal evlilik"in (connubialism) Yahudilerce Batı'da alışık olunmayan bir tarzda ritüelistik olarak menedilmesi, bunun yanısıra Yahudilerle Yahudi-olmayanların fiilî olarak aynı masada bulunmalarının yasak olması ve Lord'un akşam yemeğinin olmaması, kardeşliğin önüne set çekti. Şehir kilisesi, şehir azizi, kentlilerin Lord'un akşam yemeğine katılması ve kent tarafından gerçekleştirilen resmî kilise kutlamaları—bütün bunlar Batı şehirlerinin en belirgin özelliklerindendi. Bu şartlar dahilinde Hıristiyanlık klanı son ritüelistik öneminden de yoksun bıraktı, zira Hıristiyan topluluk tabiatı gereği, ritüelistik bir klanlar birliğinden ziyade inanan bireylerden oluşan konfesyonel bir dinsel birlikti. Dolayısıyla, Yahudiler en başından beri kentli birliğin dışında kaldılar.

Ortaçağ kentinin kült bağlarını muhafaza ettiği ve kilise bölgelerinin çoğu kez (belki de sürekli olarak) kenti meydana getiren unsurlardan biri olduğu doğru olmakla birlikte, Ortaçağ kenti, herşeye rağmen, tıpkı antik kent gibi seküler bir temele sahipti. Kilise bölgelerini, kilise birlikleri şeklinde birleştirenler, kilise temsilcileri değil, seküler kent meclisi üyeleriydi. Katı yasal formaliteler, kilise bölgesindeki (parokiyal) toplulukların ruhban olmayan başkanları ve nihayet, tüccar loncaları tarafından üstlenilmişti. Dahası, bireyin bir yurttaş olarak nitelik ve yeterliliği antik dönemde olduğu gibi özel klanlara üyelikten ziyade toplu dinsel eşitlikte aranıyordu.

Başlarda, Ortaçağ kentinde, Asya'daki koşullarla herhangi bir temel dinsel ayrışma yoktu. Asyatik şehrin Tanrısı, Ortaçağ'ın yerel azizine karşılık gelmektedir; yurttaşlığın ayine dayalı topluluk çerçevesinde belirlenmesi bile Antik dönem Yakın Doğu şehirlerinin ayırdedici özelliklerindendi. Ne var ki, büyük Yakın Doğu krallarının fetihleri müteakip barış ve sükunet sağlama politikaları, ayine dayalı topluluğu ortadan kaldırma yönünde oldu. Büyük krallar nüfusun tamamını başka bir yere yerleştirmek ve dolayısıyla direnişin çekirdeğini oluşturabilecek yerel bağları yok etmek suretiyle fethedilen bölgelerde barışı sağlamaya çalıştılar. Bu politikanın sonucunda kent, ayine ve aile üyeliğine dayalı farklılıkları bulunan sakinlerinin benzer yaşam koşullarını paylaştıkları basit bir idarî birime dönüştü.

İnsanları kent yapılarına yamama yönündeki bu tarz Yakın Doğu politikalarının sonuçları, sürgüne zorlanmış olan Yahudilerin kaderinde görülebilir. Sürgün bölgelerinde onlara kapalı olan yegâne devlet memuriyetleri, yazma bilgisi, dolayısıyla ritüelistik yeterlilik isteyen görevlerdi.[10] Yahudiler, Babil şehrinin sunduğu hemen her işe girme hakkına sahip olmalarına rağmen, hiçbir zaman şehrin "memurlar"ı olamadılar.

Kadîm dünyanın bu bölgesinde, sürgün Yahudilerde olduğu gibi, yabancı kabilelere mensup bireyler, kendi ileri gelenlerine ve din adamlarına sahipti. Böylelikle kendilerini "konuk kabileler"[11] şeklinde kabul ettiler. Sürgünden önce İsrail'de me-

10. Yazı, gözle görülür ölçüde büyücü din adamları tarafından sihirli işaretlerin kullanımıyla birlikte doğdu ve her halükârda uygarlığın ilk döneminde uzunca bir zaman ruhban sınıfların tekelinde kaldı. Dinî hizmetler ve devlet görevleri için aranan niteliklerle yazı yazma kabiliyeti çok eski zamanlardan beri birbiriyle bağlantılı olgulardı. Bu bağ, Yahudi sürgünü zamanında Babil'de hâlâ gözetilmekteydi.

11. Tüm bir topluluğun konumunun, daha geniş bir toplumda çoğu kez topraksız ve sosyo-politik açıdan her zaman imtiyazsız bir birime dönüşmesi ve bunun sonucunda topluluğun daha geniş bütün içinde kapalı bir birim oluşturması olgusu, Weber'in çokça ilgilendiği, üzerinde düşündüğü bir konu oldu. Weber, bu yönde öncülük eden tüm güçlerin Hindistan'ın kast sisteminin doğuşuna kaynaklık ettiklerini düşünüyordu. Toplumsal bir birimin, kendi ana yurdunda bile bir "konuk halka" dönüşmesi elbette ki mümkündü. Bu, Hindistan'da toplumun tümünde ve kadim Filistin'de Yahu-

ticler[12] (gerim) ayine dayalı toplulukların dışında kaldılar. Nitekim, sünnet edilmemiş olmaları bunun kanıtıdır. *Gerim* Kadîm Filistin'de hemen hemen tüm zenaatkarları kapsıyordu. Bu zenaatkârların Hindistan'daki karşılığı da konuk kabilelerdi. Burada da kent sakinlerinin ayine dayalı kardeşliği, kast tabuları tarafından menedilmişti.

Buna benzer olgulara Çin'de de rastlanır. Her şehrin kendi tanrısı vardı. Bu tanrı çoğu kez şehrin eski mandariniydi. Kültürel bir kahramana dönüştürülmüş mandarin, tapınma kültünde merkezi bir konuma sahipti. Ne var ki, burada da, hemen hemen tüm Asya ve Yakın Doğu şehirlerinde olduğu gibi, kent topluluğu yoktur ya da en iyimser bakışla, başlangıç aşamasındadır. Kent topluluğu herhangi bir şekilde ortaya çıktığında ise, ancak —şehrin dışına da genişleyen— bir akrabalık birliği şeklindedir. Yahudilerin sürgünden sonraki durumunda dinsel topluluk, kelimenin tam anlamıyla teokratik bir tarzda yönetilmekteydi.

Eski ve Orta Çağ Kenti İçin Klanın Önemi

Ortaçağ Batı şehri iktisadî açıdan bir ticaret merkezi, siyasal ve ekonomik açıdan bir kale ve garnizon, idarî açıdan bir yargı mıntıkası ve toplumsal açıdan yemine-dayalı bir konfederasyondu. Antik Yunan'da *prytanis*'in[13] ortak olarak seçilmesi o zamanlar uygar kentin gurur sembolüydü. Ortaçağ'da şehrin sembolü sonunda yemine dayalı toplulukta bulundu. Bu topluluk yasal olarak bir korporasyon formunu kazanmıştı.

Ortaçağ kent topluluğunun yasal bir birlik olarak ortaya çıkı-

---

diler arasında görülen bir olguydu. Bkz. Max Weber, *Ancient Judaism*, Çevirenler: Hans Gerth ve Don Martindale (Glencoe: The Free Press, 1952).

12. *Meticler*, Atina'da ve klasik Yunan'ın diğer belli başlı şehir devletlerinde tam yurttaşlıktan yoksun yabancılardan oluşan bir sınıftı. *Gerim*, bunun İbrani dünyasında o günkü karşılığıydı.

13. *Prytanis* bazı Grek devletlerinde baş yargıçtı. Atina'da *prytanis*, konsül ya da senatonun on fırkasından herhangi birinin üyesiydi. O fırkanın başkanlığı boyunca baş yargıçlık görevi ondaydı. Her fırkanın başkanlığı beş haftalık bir zaman dilimini kapsıyordu.

şı aşamalı olarak gerçekleşti. Hatschek'e göre, İngiliz şehirleri 1313'e kadar oy kullanma hakkını elde edemediler çünki, modern terimlerle konuşacak olursak, hiçbir "yasal kişilikler"leri yoktu. Şehirler ancak I. Edward zamanında tüzel kişilik statüsüne kavuştular.

Yalnızca İngiltere'de değil, fakat tüm Avrupa'da, ortaya çıkan şehirlerin yurttaşlarıyla başlarda, siyasal açıdan edilgen bir dinsel (toplu dua yapan) birlik şeklindeki kentin koruyucusu aracılığıyla irtibat sağlandı. Birliğin üyeleri kentteki arazi mülkiyetiyle belli bir noktaya erişmiş ve kendilerine özgü işleri, görevleri ve ayrıcalıkları bulunan kişilerdi. Yurttaşlara tanınan özel imtiyazlar, pazar tekelleri, temel mallar üzerindeki haklar, ticarî imtiyazlar, rakip tüccarları berteraf etme, şehir mahkemesine katılma hakları ve askerlik ve vergiyle ilgili işlerde özel muameleleri kapsıyordu. İktisadî açıdan en önemli kent ayrıcalıklarının tümü yasal anlamda yurttaş birliğinin değil siyasal ya da feodal kent koruyucusunun *(city sponsor)* bir kazanımıydı.

Gerçekte kentlinin çeşitli ekonomik yollarla yararlandığı bu önemli hakları resmî olarak kazanan kişi, kent koruyucusuydu; kentlinin kendisi değil. Bu hakların koruyucuya olan fiilî faydası ancak dolaylı bir şekilde, kentlilere yüklenen vergiler aracılığıyladı. Almanya'da olduğu üzere bu tür haklar, kralın piskoposa tanıdığı ayrıcalıklardı. Sonuç olarak piskopos, kendi kentli tebasına ayrıcalıklı bir şekilde davranabiliyordu. Bazı zamanlar, Anglo-Sakson İngilteresi'nde olduğu gibi, pazar kurma izni yalnızca civardaki malikane sahibi lordların elindeydi ve bu imtiyazı yalnızca kendi kefaletlilerine tanıyorlardı; zira, bunların kazançları vergiye tabiydi.

Şehir mahkemesi başlarda ya krala ya da lorda bağlıydı. Kentlilerin temsilcileri mahkemenin üyeleri ve diğer hizmetlileri arasında değildi. Üyelerin lord tarafından atanmadığı bilakis kentliler tarafından seçildiği durumlarda bile aynı şey sözkonusuydu. Bu tür görevliler için şehir hukuku lordun yasasıydı. Her tarafta

adlandırıldığı şekliyle "*universitas civium*"* başlarda özerklikten uzak (heteronom) ve çok başlıydı *(heterosefal)* ve diğer siyasal ve fodal birliklerin bir parçasıydı. Ne var ki, bu durum çok sürmedi.

Şehir, değişen derecelerde özerk ve kendi başına buyruk bir kurumsal birlik haline gedi. Topluluksal olmaktan ziyade toplumsal[14] bir vetire olarak şehir aktif bir "teritoryal birlik" olmaya doğru gidiyordu. Kent memurları tamamen ya da kısmen, bu yeni kurumun uzuvlarıydı. Bu kurumsal gelişmenin en başından beri, kentlinin ayrıcalıklı konumu, üçüncü tarafların nazarında bireyin bir hakkı olarak değerlendirildi. Bu hak, bir dereceye kadar, birliğe dahil olan kişilerin bir statü niteliği durumundaki ortak bir "nesnel" hukuka, kişisel ve yasal olarak bağlı olma fikrinin bir sonucuydu. Bu tasavvur Antik döneme ve Ortaçağ'a özgüydü. Yurttaşlığın bireysel bir hak olarak görülmesi de, Beyerle[15] tarafından vurgulandığı üzere, bugün hâlâ Alman mahkeme tüzüğünde yaşayan bir kavramın ürünüdür. Buna göre her yasal hemşehri, "sözleşmeye dayalı bir taraf" yani, kentlinin söz sahibi olduğu ve bizzat mahkemede bir yargıç olarak oluşumuna katkıda bulunduğu nesnel hukuka bağlı sözleşmeye dayalı bir topluluğa nesnel bir katılımcıdır.[16] Dünyadaki belli başlı şehirlerin

---

* Latince'de "kent topluluğu" anlamında (ç.n.).

14. Alman sosyolojisinde Tönnies'ten itibaren *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* arasında bir ayırım yapılmıştır. Toplumlaşma tipleri olarak ilki sık örülmüş, akrabalığa dayalı, oldukça yerel ve ailevî bir toplumsal etkileşimi, ikincisi ise nisbeten kişisellikten uzak, toprağa dayalı siyasal ve iktisadi bir toplumsal etkileşim türünü temsil eder. Weber bu düşüncelerden toplumsal tipler olarak değil, fakat etkileşim halindeki eğilimler şeklinde yararlandı. *Vergemeinschaftung* ve *Vergesellschaftung* da sırasıyla "topluluksal" (communal) ve "toplumsal" *(societal)* interaktif eğilimlere işaret eder.

15. Franz Beyerle, *Gesetz der Burgunden* (Weimar: H. Böhlaus, 1936).

16. *Dinggennossenschaft:* Yasal anlamıyla halk topluluğu. Yasamanın yürütmeden ayrı oluşunun, Alman hukukuna özgü bir özellik olduğu çok kez iddia edilmiştir. Gerçekte, Alman meclisi üyeleri eski karizmatik önderlerin *(prophets)* yerini almışlardı. Weber'in, Almanya'nın hukuksal gelişiminin önünde gördüğü biricik özellik —yasamayla yürütmenin ayrılması— korunmuştu. Yasal topluluğun fahrî yargıç olmayan üyeleri yargı sürecinde rol oynadılar. Zira varılan kararın yargıçlar tarafından resmen kabulü için onların onayına ihtiyaç vardı. Max Weber, *Law in Economy and Society.* Çevirenler: Edward Shils ve Max Rheinstein (Cambridge: Harvard University Press, 1954) s. 90.

mahkemeleri bu tarz bir hukuktan yoksundu. Bunun izlerine, oldukça özel şartlara bağlı olarak, yalnızca İsrail'de rastlanır.

Ekonomik çıkarların, kentlileri kurumsal bir birlik oluşturmaya ittiği anda kentlilerin ne büyüsel veya dinsel engellerle ne de sulta sahibi bir siyasal birliğin rasyonel yönetimiyle karşılaşmamaları Ortaçağ kentinin doğuşunda merkezî öneme sahiptir. Bu engellerden tek birinin bile ortaya çıktığı yerde, Asya'da sözgelimi, güçlü ortak iktisadî çıkarlara rağmen kent sakinleri geçici birleşmenin ötesine geçememişlerdir. Ortaçağ'da, başında idarî koruyucusu ve "Konsul"ü veya "Majer"i veyahut "Burgermaster"i bulunan özerk ve kendi başına buyruk bir şehir birliğinin doğuşu, ortaçağ şehrini hem Asya'daki hem antik dönemdeki kent gelişiminden ayırdeden bir özelliktir. İlerde görüleceği üzere, polisin ilk ayırdedici özelliklerinin geliştiği yerde kent oluşumu, bir tarafta şehir kralının diğer tarafta klan büyüklerinin iktidarının askerî görevlerde tam bir yetki ve yeterliliğe sahip "aileler"in ileri gelenlerinden oluşan kişilerin eline geçişini temsil eder. Antik Dönem'de başgösteren "aile merkezli" şehir tipik Ortaçağ kentinden oldukça farklıydı.

Batı'da Yemine Dayalı Konfederasyon

Erken döneme ait çeşitli kent olgularını incelerken, şeklî anlamda yasal etmenlerle sosyo-politik faktörleri ayrı tutmak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Gerçi bu önlem, çeşitli "şehir kuramları" arasındaki çekişmede her zaman gözetilmemektedir. Yurttaşların resmen yasal bir anlama sahip tüzel kişiliği ve otoriteleri, siyasal ya da feodal iktidarlar tarafından tanınan (gerçek ya da kurgusal) ayrıcalıklar yoluyla "meşrulaştırılmaktaydı". Şehrin tüzel kişiliğinin meşruluk kazanması fiiliyatta ancak bazı zamanlar bu tarzda gerçekleşti. Şeklî yasal bir bakış açısından, kentliler haklarını ihtilalci bir biçimde ve zorla almışlardır.

Elbette ki, kentsel hakların kökeni her tarafta aynı değildir. Ortaçağ kentinin doğuşunun özgün ve yabancı unsurlardan etki-

lenen yönlerini ayırdetmek mümkündür. Kent birliğinin meşruluk kazanması sadece gayrı meşru bir hareketi teyit etti. Zira yurttaşlar tarafından elde edilen hakların meşru otoritelerce resmen tanınması ancak çok sonraları gerçekleşti. Dolayısıyla özgün olmayan anlamıyla yurttaşlar birliği çoğu kez berat veren otoriteyle yani şehrin kurucusu ya da onun varisleriyle yapılan sözleşmeye dayalı anlaşma sonucu ortaya çıktı. Anlaşmayla birlikte yurttaşlar çeşitli özerklik hakları elde ettiler.

Bu örneğe özellikle, yeni yerleşimcilere ve onların yasal varislerine yurttaşlık hakları tanıma girişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni kent oluşumlarında rastlandı. Topluluğun gelişim seyrindeki ilk zorla ele geçirme (usurpation) ve kentliler arasında yemine dayalı bir kardeşliğin *(conjuratio)* tesisi, Cenova ve Cologne gibi bazı eski büyük şehirlerde en başta meydana gelen hadiseydi. Bununla birlikte Ortaçağ kent topluluğunun oluşması çoğunlukla farklı türdeki olayların bir bileşiminin ürünüydü. Şehirle ilgili tarihsel dökümanlar, meşru teamülleri doğal olarak gereğinden fazla önplana çıkartırken, bu tür gaspçı kardeşliklerden pek az bahseder. Dolayısıyla, devrimci bir kardeşliğin ortaya çıkışına belgelerde rastlamak çoğu kez tesadüfîdir. Bu tür peşin hükümlü aktarımların bir sonucu olarak kentin "özgün olmayan" doğuşu —yani, bir lord ya da prens tarafından tanınan resmî meşruiyete dayanan kökeni— mevcut şehirlere ilişkin gerçek olgular karşısında gereğinden fazla abartılır. Sözgelimi, 1112 Cologne *conjuratio*'suna yalnızca tek bir kısa pusulada rastlanır.

Cologne'de eski kentin meclis üyeleri ve özellike *mercatoresin** yeni yerleşim noktası olan Martins banliyösünün kilise bölgesi temsilcileri, "meşru" otoritelerce tanındı. Otoritelerin resmî onayı adeta zorunluydu. Cologne'de kent koruyucuları, muhalifleriyle olan resmî meşruiyet tartışmalarında yemin kapsamı dışında hareket eden şehir meclisi üyelerinin varlığını bahane olarak ileri sürdüler. Zorla elde edilen pek çok yenilik aynı ifade tar-

* *mercator*: tüccar (ç.n.).

zına büründü ve zoraki bir onay elde etti. Küçük prenslerin kent özerkliğine karşı çıkardıkları fermanlar oldukça farklı bir dilden konuşur. Prensler yalnızca münferit meşrülaşma hareketlerini değil *conjuratiola*rın kendilerini de yasaklarlar.

Cologne'de çok sonraları bile, zenginlerin özel kulubü durumundaki *Richerzeche*'nin (varlıklı insanlardan oluşan bir lonca) yalnızca kulübe üye kabul etme değil, fakat yurttaşlık tanıma hakkını da elinde tutması bu tür zorla el geçirme hareketlerinin yapısını yeterince açıklar. Gerçekte yurttaşlık, yasal olarak kulüp üyeliğinden tümüyle bağımsızdı. Büyük Fransız şehirlerinin pek çoğunda da anayasalar, benzer bir tarzda yemine-dayalı yurttaş birlikleri tarafından oluşturulmaktaydı.

Kentsel Birliğin Sosyolojik Önemi

İtalya, *conjuratio*nun gerçek yurduydu. İtalyan şehir anayasası *conjuratio* tarafından oluşturuldu. Dolayısıyla, karşılaştırılabilecek kaynakların kıtlığına rağmen, kentsel birliğin öneminin en kolay şekilde görülebileceği yer, burasıdır. Kent birliğine ilişkin en genel varsayım, Batı'da egemen güçlerin yarı-feodal yarı-prebendal ayırımında yatar. *Conjuratio*'dan önce, münferit durumlardaki değişkenliğe rağmen kentsel birlik koşulları, Mekke şehrindeki koşullara oldukça yakın anarşik bir durum arzediyordu. Haddizatında, Mekke'deki kent koşullarının yukarda kısmen ayrıntılı bir şekilde betimlenmesi tam da bu nedenden ötürüdür. Eş zamanlı bir biçimde birbiriyle çatışan sayısız otorite iddiaları, yan yana durur: 1. feodal ve siyasal güce sahip piskoposluk güçleri; 2. kısmen verilmiş kısmen de zorla elde edilmiş ayrıcalıklara dayanan vikontların iktidarı ve diğer kazanılmış siyasal yetkiler; 3. kentte ikamet eden geniş tımar sahiplerinin ya da çok değişik kökenden özgürlüğünü kazanmış kraliyet ve piskoposluk (capitani) memurlarının iktidarı; 4. kendi adına veya ayrıcalıklı bir zümre olarak özgür ya da köle, çok sayıda yanaşmaya sahip başka birisinin adına yöneten sayısız kale lordunun iktidarı; 5. kent-

te yaşayan iktisadî sınıfların oluşturduğu meslekî birliklerin iktidarı. Ve rekabet halindeki çeşitli iktidarların kaynağı olan bu toplumsal gruplaşmaların bir yansıması olarak, mahkeme hukuku, feodal hukuk, taşra hukuku ve ruhban hukukuna dayalı yargı güçlerine rastlanır.

Esas itibariyle Mekke aileleri arasındaki "ilişkilere" benzeyen geçici sözleşmeler, şehir surlarının dahilinde ve haricinde askerî hizmet için birbiriyle rekabet eden çıkar grupları arasındaki kan davalarına (husumete) son verdi. Şehrin meşru lordu, ya bir imparotorluk vasalı ya da çoğu kez olduğu üzere bir piskopostu. Etkin bir egemen iktidar tesis etmek bakımından en çok şansa sahip olan ise, hem seküler hem kutsal güçleri kendisinde birleştirmesi nedeniyle, piskopostu.

Daha sonraları *campange communis* olarak (ya da benzer bir isim altında) şehrin siyasal birliğine giden yolu hazırlayan *conjuratio*, somut amaçlar ve yeni bir değişiklik yapılıncaya kadar sınırlı zaman aralıkları için oluşturulmuştu. Dolayısıyla, *conjuratio*yu sona erdirmek mümkündü. Daha önceki zamanlarda, aynı surlar dahilinde birden çok *conjuratio* bulunabiliyordu. Ne var ki, yalnızca tüm topluluğu kapsayan yemine dayalı birlik, kalıcı bir öneme sahip olabildi. Bu, tüm bu iktidarları içine alan ve gerekli zamanlarda surlar dahilinde askerî ve inzibatî güç tekeli oluşturabilen bir birlikti.

Cenova'da, başlarda, siyasal birlik her dört yılda bir yenileniyordu. Bundan başka siyasal birlik, karşı durduğu güçlere göre değişkenlik göstermekteydi. 980'de, Milan'da, askerî güce sahip kent sakinleri, piskoposa karşı bir *canjuratio* oluşturdular. Cenova'da, piskopos, seküler egemenlik haklarını (daha sonra bu yalnızca haraç haklarıyla sınırlanacaktır) elinde tutan vikont alileleriyle birlikte *conjuratio*ya katılan taraflardı. Daha sonraları, başka yerlerde olduğu gibi burada da, *campagne communis*, hem piskoposun hem vikontların iktidar taleplerine karşı çıktı.

Yemine dayalı kardeşliğin başlıca hedefi, orada yaşayan toprak sahiplerinin, saldırı ve savunma amaçları için, iç ihtilafların

barış yoluyla halledilmesi ve kent sakinlerinin çıkarlarını gözeten adlî idarenin güvence altına alınması için biraraya gelmeleriydi. Bunun bir adım ilerisindeki hedefin, şehrin iktisadî fırsatlarını tekel altına almak olduğunu unutmamak gerekir. Yalnızca konfederasyon üyeleri, kent ticaretine katılabilirdi. Sözgelimi Cenova'da, okyanus aşırı ticarette *commenda* türü sermaya yatırımlarına katılmanın ön koşulu, konfederasyona üyelikti. Yine, yemine-dayalı kardeşliğe üyelik, kent lorduna olan görevlerin sınırlanmasına yol açtı. Böylelikle bir tür toplu pazarlık sonucunda, keyfî vergilendirmenin yerini toplu para ya da sabit haraç aldı. Dahası, siyasal birlik, komünün siyasî ve iktisadî sahasını genişletmek amacıyla askerî örgütlenmeyi üzerine aldı.

Conjuratiolar, komünlerin birbiriyle olan çatışmalarının başladığı zamanlarda henüz oluşum sürecindeydi. Onbirinci yüzyıla varıldığında bu savaşlar ülkeyi çoktan kaotik bir duruma sürüklemişti. Savaşlar, kent dahilindeki komünlerin iç yapılanışına ivme kazandırdı; zira, kentli ahali yemine dayalı komünal kardeşliğe dahil olmak zorunda kaldı. Kentte yaşayan soylu ve patrisyen aileler toprak sahibi olma vasfını taşıyan herkesi kent yemini altında toplamak suretiyle kardeşliğin kurumsallaşmasına çoğu kez öncülük ettiler. Katılmak istemeyenler de zorla dahil edildi. Başlangıçta bu, idarî bölümlerin mevcut düzenindeki herhangi bir resmî değişiklikle ilişkili değildi. Piskopos ya da seküler kent lordu, kendi memurları tarafından yönetilen kent bölgesinin resmî önderi olma konumunu çoğunlukla korudu. Yalnızca kentli topluluğun konumunda büyük bir dönüşüm hissedildi.

Şehrin değişen kompozisyonu karşısında eski siyasal düzen sonsuza dek süremezdi. Onbirinci yüzyılın son onyıllarında, yılda bir seçilen "konsüller" (bazı zamanlar şehir başına bir düzine kadar) ortaya çıkar. Bunlar ya resmî olarak kentliler tarafından doğrudan ya da bir seçim delegeleri *collegium*u olarak soylular tarafından seçilirdi. Kentliler tarafından seçilen ve yalnızca sözlü olarak onaylanan soylulara tanınan bu öncelik, gerçekte oy kullanma hakkını her zaman gaspetti. Maaşlı ve önkoşulları kabul

edilmiş olan konsüller, savaş zamanlarında yüksek komutanın ve yargı yetkisinin önemli bir bölümünü elde tutmak suretiyle ihtilâlci gaspı tamamladılar. Gittikçe komünün tüm meselelerini yönetimlerine dahil ettiler. Bunlar başta, genellikle soylu yargı memurlarından *(curia)* meydana gelirdi. Baştaki oluşumlarında göze çarpan temel farklılık, kent koruyucusu tarafından atanmalarından ziyade yemine dayalı yurttaşlar konfederasyonu tarafından seçilmeleriydi.

Bir *sapients collegium*u (bilgeler birliği) ya da *credenza** konsüllerin hemen yanıbaşmda duruyor ve onları katı bir biçimde denetliyordu. Bu birlik, mevkileri kendi aralarında paylaşan eski meclis üyeleri ve soylulardan —siyasî ve iktisadî açıdan güçlü ailelerin reislerinden— oluşmaktaydı.

İlk yemine dayalı kent konfederasyonları, zümrelerin baş vasallar *(capitani)*, ikinci dereceden vasallar, memurlar (*minister*), kale lordları *(castellani)* ve *cives miliores* (iktisadî açıdan askerî hizmete hak kazanmış kişiler) şeklinde ayrılmasını sağladı. Bu gruplar memuriyet ve konsüllüklerde birbiriyle orantılı bir şekilde temsil edilmekteydi. Yine de, toplumsal devrim kısa zamanda ivme kazandı ve feodalizmin içsel kalıntılarına karşı bir direniş gelişti. Konsüller, lordların vasalları olarak, tımar ya da arpalık kabul etmekten ve böylece yemine dayalı konfedarasyon dışında bir yere sadakat göstermekten menedildiler. Zorla ya da satın alarak elde edilen önemli bir siyasal kazanım, (Germen imparatorundan kazanılan ayrıcalıklar örneğinde olduğu gibi) şehir surları dahilinde imparatorluk, piskoposluk ya da senyörlük kalelerini yıkma hakkıydı. Bu ilke, şehrin etrafındaki özel bir alan dahilinde kale inşa etme yasağını beraberinde getirdi. Dahası, imparator ya da kentin başka bir egemeni, şehir dahilinde parsel sahibi olma hakkını yitirdi.

Kent isyanları süresince elde edilen yasal kazanımlardan biri de özel bir kent hukukunun oluşturulmasıydı. Kentliler özellikle

* credenza (İtal.): sözüne güvenilir itibar sahipleri (ç.n.).

makul olmayan yollarla kendini ispat etme şekillerini, bilhassa — onbirinci yüzyılda tanınan pek çok ayrıcalıkta görüldüğü üzere— düelloyu yasaklama konusunda ısrarlıydı. Kentlilerin birbiriyle uyuşan çıkarları İngiliz ve Fransız krallıklarında da benzer ayrıcalıklara yol açtı. Kentlilerin diğer yasal kazanımları arasında, kentlilerin kente ait olmayan mahkemelere celp edilmelerinin yasaklanması vardı. Kentliler, konsül mahkemesi tarafından uygulanacak özel bir rasyonel hukukun tanzimi için de bastırdılar.

Bu tür devrimci kent hareketlerinin ürünlerinden biri, kalıcı bir siyasal birliğin ortaya çıkmasıydı. Birlik üyeleri, kentliler olarak özel bir yasal statüye sahip yasal hemşehrilerdi. Tümüyle kişisel yemine dayalı ve şartlara göre değişiklik arzeden konfederasyon, böylece kalıcı bir biçimde kurumsallaştı. Yeni kent hukuku biçimsel olarak, eski hukukun şahsîliği ilkesinin ortadan kalkışının habercisiydi. Yeni hukuk maddî açıdan tımar sisteminin *(fief-system)* ve patrimonyal malikânelerin parçalanmasını —ancak henüz kurumsallaşmış bir bölgesel işbirliği lehinde değil— kapsıyordu.

Dolayısıyla kent hukuku, eski feodal hukuk ile bölgesel birimlerin hukuku arasında bir yerde durur. Bu, yemine dayalı bir konfederasyonun üyelerine ait bir zümre hukukudur. Kişinin böyle bir hukuka tâbi olması kentli tabakaya ya da onlara bağlı koşullu arazi sahiplerine [araziye malikâne sahibi ile uyuşulan şartlara uygun olarak sahip olma] mensup olmanın bir sonucuydu. Pek çok Hollanda topluluğunda olduğu gibi, soylu ailelerin egemenliklerinin devam ettiği onaltıncı yüzyıl şehirlerinde bile geniş taşra zümrelerinin temsili, bu tür bir şehrin değil, kentte yaşayan soylu sınıfın bir temsiliydi. Zira soylu ailelerin temsilcilerinin yanısıra loncaların ve şehrin soylu-olmayan tabakalarının temsilcilerine de sıkça rastlanması bu durumu doğrular. Bu tür ilave temsilciler çoğu zaman ayrı bir şekilde oy kullandılar ve şehrin soylu ailelerinin temsilcileriyle hiçbir şekilde birleşmediler.

Durum ilke olarak benzerlik arzetmesine rağmen bu olgu İtalya'da ortaya çıkmadı. Kentte ikamet eden soylu sınıfın normalde tımar sisteminden kopması gerekiyorken soylular kentteki evlerine ek olarak taşra kaleleri ve malikâne arazisi edindiler. Böylece, komünal birliğe katılmalarının yanısıra statüleriyle veya hemşehri olarak diğer siyasal birliklere de dahil oldular. İlk dönem İtalyan komününde şehir alayı şövalye olarak yaşamlarını sürdüren ailelerin fiilî tekeline geçti. Bu aileler, toplumsal gelişmenin biçimsel olarak farklı birşey sunup sunmadığına bakmaksızın alayda geçici bir pay elde etmişlerdi. Şövalye olarak yaşamını sürdüren soylu sınıf, askerî açıdan egemen konumdaydı.

Kuzey Avrupa'da, özellike Almanya'da, eskiden şehir meclisinde bulunmuş aileler Güney'dekinden çok daha tayin edici bir rol oynadılar. Başta, biçimsel olarak idarî denetimi ellerinde tuttular, daha sonraları kapalı bir hizip *(clique)* halinde tesir ve nüfuzlarını sürdürdüler. Bundan başka, iktidarın yerel dağılımına bağlı olarak şehrin önceleri egemenleri olan piskoposluk memurları da yönetimden bir pay aldılar. Bu, özellikle, kent egemenliğinin kentliler tarafından zorla ele geçirilişinin tam başarıya ulaşmadığı durumlar için geçerliydi; piskopos ve memurları kent zümrelerinden oluşan meclise iştirak ettiler. Cologne ve Magdeburg gibi bazı büyük şehirlerde piskopos, başlarda yönetimin bir bölümünü özgür meclis üyeleri aracılığıyla yürütmekteydi. Bu üyeler, kent devriminden sonra, piskoposun yeminli memurlarından komünlerin yeminli memurlarına dönüştüler.[17]

Bununla birlikte, eski şehir meclisi üyeleri, eski piskoposluk ya da lordluk memurlarıyla beraber iktidara sahip olduklarında, *conjuration*un (yemine dayalı birlik) temsilcileri her zaman onla-

17. Kurumsal dayanak değişikliklerinin yaşandığı bu tür personel devamlılıklarının modern paralelleri, siyasal parti organları tarafından oluşturulan Amerikan şehir memurluklarının dönemsel reform hareketleri boyunca koruma (kayırma) altındaki parti işçilerinin, memurluk sınavlarına tâbi tutulmaları ve şehir idaresindeki eski konumlarını sınavı geçmeleri halinde sürdürmelerine izin verilmesi suretiyle kamu görevlilerine dönüştükleri durumlarda görülür. Kansas City'de *Pendergast Machine*'nin tasfiyesi buna iyi bir örnektir.

ra katılıp yönetimi onlarla paylaştılar. Sözgelimi, Flanders, Brabant ve Hollanda şehirlerinde mahkeme tarafından atanan meclis üyelerinin yanında, kent müşavirleri veya jüri üyeleri veyahut *"burghermasterler"* ortaya çıkıyordu. Kentli tabakaların bu idarî temsilcileri, zaman zaman eski idarî personelle biraraya gelmekle birlikte, genellikle ayrı kurullarda toplanıyorlardı. Onların adları bile (jüri adamları: *Juratio*) *conjuration*un gaspçı kökenine işaret eder.

Jüri üyeleri, ileriki zamanlarda dahi "*vroedschap* birliği" adı altında varlığını sürdüren bir birlik oluşturmuş kentlilerin temsilcileriydi. İlk dönem koşulları, özellikle iktidarın fiilî dağılımıyla ilgili olarak önemli ölçüde değişkenlik arzetti. Bireyler birden çok işlevi kendilerinde topladıkça, kişisel etki öncelik kazandı. Devlet daireleri ve belediye binası arasında şu an sahip olduğumuz biçimsel ayırım bile yoktu. Kentliler, İtalya'da olduğu gibi, düzenli olarak katedrallerde toplanırken idarî komiteler, sözgelimi Roma'da, özel konutlarda ya da daha sıklıkla kulüp odalarında biraraya gelirdi. Cologne'de devrimci gasp sürecinde "zenginler kamarası" (*domus divitum*) yönetimi devam ettirmek için "kentliler kamarası" (*domus civium*) ile birleşti. Dolayısıyla Beyerle'nin açıklaması kesinlikle doğrudur: "Milyonerler Kulübü"nün (*Richerzeche*) liderleri şehir meclisi üyeleri ve diğer önemli kent memurları ile yaygın bir kişisel kaynaşma içindeydi.

Kentin egemen siyasal tabakalarının kompozisyonu yerden yere değişiklik arzediyordu. Sözgelimi Cologne'de İtalya'da sahip olduğu önemle karşılaştırıldığında yerleşik şövalyelik yoktu. İngiltere ve Fransa'da tüccar birlikleri öncü rolü oynadılar. Paris'te Su Loncasının başkanları resmen kentlilerin temsilcileri olarak kabul edilmekteydi. Bununla birlikte, devrimci gasplar sonucunda ortaya çıkan kent toplulukları kentlilerin oluşturduğu birliklerin eseriydi; bu durum en eski Fransız şehirleri için genellikle doğruydu. Tüccarlar ve kentte yaşayan rantiyerler, siyasal hakların zorla elde edilmesini mümkün kılacak belirleyici kombinas-

yonları oluşturmak için Güney'de şövalyelerle, Kuzey'de ise zenaatkâr birlikleriyle birleştiler. Bu yüzden Fransa sırasıyla Güney'de ve Kuzey'de görülen örneklerin buluştuğu bir karışımı temsil eder.

Kuzey Almanya'da Kardeşlik

Kuzey'de kent topluluğunun ortaya çıkışında belirleyici bir konuma sahip birlikler Güney'deki *conjuratio*dan farklıydı. Kuzey Almanya'nın yemine dayalı konfederasyonları şövalyeliğin gelişimine bağlı arkaik özellikler sergiliyordu. Bunlar, Güney Avrupa ülkelerinde büyük oranda bulunmayan özelliklerdi. Elbette ki, burada da siyasal entegrasyon ve iktidarı şehrin lordundan gasp etme amacıyla yemine dayalı kardeşliklerin teşekkülü mümkündü. Ne var ki burada, bu tür devrimci hareketler Kuzey'de ve İngiltere'de büyük rakamlara ulaşmış olan koruyucu birliklerle bağlantıları nedeniyle özel bir etki altındaydı.

Kuzey'deki bu tür koruyucu birliklerin teşekkülünde takip edilen öncelikli hedef siyasal koşulları etkilemek değildi. Bu birlikler başlarda, mensuplarına koruma sağlayan bir klana bağlılığın —erken dönem Ortaçağ şehrinde aşamalı olarak ortadan kalkan bir bağlılığın—yerini tutuyordu. Ailenin bireye artık sunmadığı hizmetleri bu koruyucu cemiyetler üstlendi. Bunlar, kişisel olarak zarar görme ya da tehdit edilme durumunda, ekonomik bakımdan güç dönemlerde yardım; ihtilafların halledilmesi ve uzlaşma yoluyla kardeşlik mensupları arasındaki kan davalarının sona erdirilmesi; (özellikle İngiltere'de) üyelerinin paralarının fiziksel koruma altına alınması (bankacılık); dönemsel şölenler düzenlemek suretiyle kardeşlik dahilinde toplumsal ilişkilerin güçlendirilmesiydi. Sonuncusu pagan çağlardan bu yana sürdürülen bir uygulamaydı. Teminat veya sigorta birlikleri şeklinde işlev gören koruyucu birlikler, bireyin cenaze törenini bile ihmal etmemişti; fraternitenin cenaze törenine iştiraki ölen kişinin ruhunun iyi ameller yoluyla kurtuluşunu temin ediyor ve ona or-

tak harcamalarla güçlü azizlerin yardım endülijanslarını sağlıyordu. Belirtmeye bile gerek yok, bu tür koruyucu birlikler ortak ekonomik çıkarları da temsil etmekteydi.

Kuzey Fransa'daki şehir birlikleri diğer korporatif özellikler olmaksızın öncelikle barışa yönelik yemine dayalı konfederasyonlar şeklinde teşekkül etmesine karşın, İskandinav ve İngiliz şehir birlikleri muntazaman ticari bir kuruluş olma vasfını taşıdılar. İngiltere'de şehir dahilindeki perakende ticareti tekeline alan ticarî birlik oldukça belirgindi. Alman ticarî birliklerinin ekseriyeti belirli ticaret kollarında uzmanlaşmıştı. Bu genel koşullar dışında lonca, yabancı ticareti düzenleyen bir forma bürünmeye başladı—bu işleve burada değinmeyeceğiz.

Yaygın inanışın aksine şehirler lonca birlikleriyle birlikte ortaya çıkmadı. Tersine, lonca embriyo halindeki kentin sunduğu bir ortamda doğdu. Dahası, lonca birliği (Kuzey'de, özellikle *summa conviva** olarak İngiltere'de) yalnızca sınırlı derecede bir egemenlik elde edebildi. Egemenlik, kural olarak, lonca birlikleriyle hiçbir özdeşliği bulunmayan "aileler"in elindeydi. Bu birlikler *conjuratio*dan, yemine dayalı kent konfederasyonundan da farklıydı.

Unutulmamalıdır ki loncalar, biricik kent birliği tipi değildi. Meslekî olarak tarafsız dinî birliklerin yanısıra tümüyle ekonomik, profesyonel bir biçimde istihdam edilmiş birliklere de rastlanır. Dinî birleşme yönündeki hareketlerle *confraternitates*in ortaya çıkışı, loncaya eşlik eder—siyasal ve tümüyle profesyonel ekonomik hareketler birbirleriyle çeşitli şekillerde kesişirler. Bunlar değişken olmakla birlikte el işçileri arasında da etkin bir rol oynadılar. Almanya'da kanıtlanabilir en eski el işçileri birliği olan Cologne'deki Battaniye Dokumacılarının (1180) benzer dokumacı birliklerinden daha eski oluşu, birliklerin kökeninde meslekî hedeflerin öncelikli bir yer tuttuğunu kanıtlamaz, daha ziyade onların temel karakterini gösterir. Bununla birlikte, doku-

* Summa conviva (Lat): en seçkin konuk (ç.n.).

macılar loncasının gelişimi, serbest el işçileri örgütlerinin, en azından İtalya'nın dışında, otorite sahibi bir birlik şekli oluşturdukları varsayımını mümkün kılar.

Diğer kardeşliklerde, daha sonraları önem kazanacak bir birlik türünün başlangıcını fark edebiliriz. Rusya'daki son kuşakta olduğu gibi, dinî bakımından gerçek Yahudiler için eşyalar imal eden Yahudi atölyeleri, geleneksel olarak çalışmaya ancak Tevrat sayfalarından okuduktan sonra başlarlardı. Dolayısıyla pek çok lonca atölyesinde çalışmaya ancak dinî vecibelerinden sonra başlanırdı. Bu, hiçbir surette güçlü maddî çıkarlar için bir örtü değildi. Usta işçi birliklerinin en eski ihtilaflarının çalışma şartlarından değil fakat meslekî kademelenme gibi dinî etiketlerden kaynaklanması bunu doğrulamaktadır. Bu klansız kentlilerin toplumsal zümrelerine dinî unsurların nasıl nüfuz ettiğini gösterir. Bu aynı zamanda bu tür bir toplumsal ortamla, temelini komünal kardeşliği yasaklayabilecek tabularla kapalı kastların oluşturduğu toplumsal ortam arasındaki büyük farklılığın da göstergesidir.

Genel olarak, dinî-içtimaî fraterniteler resmî meslek birlikleri, tacir birlikleri ve zenaatkar loncalarıyla çok yakın bir birlik içerisindeydiler. Münferit durumlarda muhtelif birliklerin ortaya çıktığı düzenin pek bir önemi yoktu. Meslek birlikleri, çok kere düşünülenin tersine —her ne kadar zaman zaman vuku bulduğu söylenebilirse de— genellikle kent topluluğundan kopmamıştı. Diğer taraftan zenaatkar loncalarının *conjuratiolar*dan aynı zamanda daha köklü olduğu da doğruydu. Bununla beraber zenaatkar loncaları *conjuratiolar*ın öncüleri olarak tasavvur edilemez, çünki bunlar bütün dünyada, hatta hiçbir kent topluluğunun teşekkül etmediği bir dönemde dahi ortaya çıkmışlardı. Çoklukla bunlarm dolaylı tesirleri sözkonusuydu. Bunların, serbest birliklerle ortak çıkarlarını korumaları mutad bir hal aldığında kentlilerin ittifaklarını kolaylaştırdıkları kesindir. Ayrıca yine bunlar bu tür birlikleri denetim altına almış ve dolayısıyla toplumsal etkileri vasıtasıyla kent konfederasyonlarının liderliği-

ni güçlendirebilmiş olan önde gelen kişiliklerin ellerindeki çeşitli otorite hatlarının kaynaşmasına yönelik modeller sundular.

Mütemayiz şahsiyetlerin serbest birliklerin liderliğinden şehir topluluğunun liderliğine geçişleri sonraki gelişmelerle teyid edilen tabii bir gelişmeydi. Hatta Kuzeyde, ulaşım politikasının bağımsızlığına ilgi duyan zengin kentliler, soyluların yanısıra *conjuration*un oluşumuna etkin olarak katıldılar. Onu parasal olarak desteklediler ve üyelerinin kalan kısmını ona yemin ve görevle bağladılar. *Richerzeche*'nin kent haklarını bahşetme yetkisi aşikâr ki, bu nevi oluşumların bir kalıntısıdır.

Bununla beraber belirtmek gerekir ki, kent topluluğunun özerkliğininin sağlanması doğrultusunda gelişen hareketlere soyluların yanısıra ticarî esaslara göre istihdam edilen kentlilerin birliklerinin katıldığı her durumda genellikle yalnızca tüccar birlikleri dahil edildiler. İngiltere'de Kral Edward II döneminde direngen küçük kentli zümreler zengin tüccarların, "*potentes*", gasbedilmiş güçleri nedeniyle onlardan, loncalardan ve vergi yükümlülerinden kendilerine itaat etmelerini istediklerinden şikayet ediyorlardı. Aynı gelişme hiç kuşkusuz gaspla teşekkül eden şehir kardeşliklerinde de vuku buldu. Çünki büyük şehirlerde ihtilalci gasplar tekrarlanan başarılarla karşılaştıkça yeni şehirler kuran veya mevcut olanlara imtiyazlar bahşetme konumunda olan siyasî feodal lordlar resmî birliklerin teşekkülünü beklemeksizin kentlilere gönüllü olarak haklar bahşetmede acele ettiler. Bu tür bir korumacılıkla, zorunlu olandan daha fazla ayrıcalık bahşetmeyerek gelişmeler üzerinde özel denetimlerini muhafaza etmeyi umuyorlardı, dolayısıyla bu şekilde ihtiyarî olarak bahşedilen hakların miktarı büyük değişiklik arzediyordu.

Şehir birliklerinin her yerde yaygınlaşmaya başlaması bu tür başarıların bir sonucuydu. Müteakiben bu gelişmeleri teyid eden özel öneme sahip bir gelişme başgösterdi. Mülkiyete veya sosyal seviyeye bağlı olarak şehir kurucularına karşı yeterince etkili oldukları her durumda, fiilî yerleşmeciler veya yerleşmeyi düşü-

nenler çoğu kez belediye hukukunun bahşettiği ayrıcalıkları pekiştiren beratları korumayı bilmişlerdir. Freiburg şehri sakinleri Cologne ile aynı hukukun beratını elde etti. Birçok Güney Alman şehrine Freiburg hukukunun beratı verildi. Bazı doğu şehirleri Magdeburg'un hukukunu kabul etti. Bundan sonra ihtilaf durumlarında kendisine hukuk bahşedilen şehre yorumlar için başvuruldu. Şehir kurucusunun istediği yerleşimciler ne kadar zenginse onlara o ölçüde daha fazla ayrıcalık tanımaya zorlanıyordu. Freiburg'daki —Zeehringenli Berthold'ün yeni şehirlerdeki kentlilerin özgürlüklerinin korunacağına dair teminat verdiği— yirmi dört *conjuratores fori* Cologne'deki *Richerzeche*'nin oynadığına eşit bir rol oynamıştır. Bu zengin yerleşmecilere önemli ölçüde kişisel ayrıcalıklar bahşedildi ve başlarda konsül sıfatıyla yönetime katıldılar.

Alman konseyi gibi yönetsel bir organın önderlik ettiği bir "tüzel kişilik" olarak yurttaşlar topluluğunun teessüsü, prenslerin veya malikane sahibi lordların şehirlerin kuruluşu esnasmda bahşettiği veya daha sonra rıza gösterdiği şeyler arasındaydı. Bir meclis oluşturma hakkı, özerk olarak üyelerini atama ayrıcalığını talep eden kentliler için özellikle önemli bir özgürlüktü. Bu hak herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın elde edilmedi. 1392 gibi geç bir dönemde Frederick II piskoposun onayı alınmaksızın atanmış bütün şehir meclislerini ve belediye başkanlarını lağvetti. Aynı dönemde Worms piskoposu mecliste kendisi ve temsilcisi için başkanlık ve üyelerini tayin etme hakkı talep etti. Onikinci yüzyılın sonuna doğru Strassburg'da yurttaşları temsil eden üyeler ve papazlar sınıfından beş memurdan müteşekkil bir meclis piskopos yönetiminin yerine geçti. Basel'de, Hegel'in düşündüğü gibi, İmparatorun kendisi tarafından onaylanmasına rağmen piskopos, ilk kez kurulduktan sonra meclisi lağvetmeyi başardı. Birçok güney Alman şehirlerinde lord tarafmdan atanmış veya onaylanmış olan kent majistrası şehrin fiili önderi olarak kaldı. Kentliler kendilerini bu denetimden, ancak makamı satın alarak kurtarabildiler.

Şehir belgelerinin nerdeyse tamamında, majistranın yanında belediye başkanı süreç içerisinde ortaya çıkar ve sonunda genellikle baş sıraya oturur. Majistradan farklı olarak belediye başkanı, her zaman için yurttaşların bir temsilcisiydi. Mevkii, lordun hizmetine karşılık olarak değil gaspla teşekkül etmiştir. Pek çok Alman şehrinin toplumsal tabakalanmasına bağlı olarak, onaltıncı yüzyılda yönetimde ağırlığı hissedilmeye başlanan belediye başkanı genellikle klanların temsilcisi değildi. Klanlar belediye başkanına karşılıklarını, erken dönemde büyük şehirlerde danışman ve temsilci konumunda bulunan İtalya'nın *scabini non jurati*'sinde buldular. Meslek birliklerinin vekilharcı (steward) olarak başkan daha sonraki döneme aittir.

İlk dönemlerde, kentliler birliğine aktif üyelik, kentteki miras bırakılabilir, satılabilir, zorunlu hizmetlerden ve icardan muaf veya ancak sabit bir icar miktarıyla yükümlü arazi sahipliğine bağlıydı. Bununla beraber kent arazisi Almanya'ya özgü bir biçimde şehir amaçları için vergilendirilebilirdi. Daha sonraları, başka mülkiyet biçimleri, özellikle para veya paraya eşdeğer metaller biçiminde vergiye tâbiydi. Araziye sahip olmayan kent sakinleri başlarda, konumlarından bağımsız olarak yalnızca şehir korumasından yararlanıyorlardı.

Şehir görevlerine veya meclise katılma hakkı çok çeşitli değişiklikler geçirdi. Buna dönmeden önce, kent gelişmesinin neden Asya'da değil de Akdeniz havzasında, daha sonra Avrupa'da, başgösterdiğiyle ilgili genel bir sorunun sorulması gerekir. Sorunun cevabı, bir kent topluluğunun gelişmesi şehir kardeşliklerinin ortaya çıkmasıyla ilgili olduğu kadarıyla buraya kadar anlatılanlardan bir ölçüde açığa çıkmış olsa gerektir. Çin'de klanların büyüyle bağlantılı kapalılığı, Hindistan'da kastların kapalılığı, şehir konfederasyonlarının mümkineyetini safdışı etmiştir. Çin'de ata kültünün taşıyıcıları olarak klanlar yokedilemezdi. Hindistan'da kastlar belli bir yaşam tarzının taşıyıcılarıydı. Kurtuluş ve reenkarnasyon bu yaşam tarzının gözetilmesine bağlıydı. Dolayısıyla

ritüelistik olarak, kastlar karşılıklı olarak birbirine kapalıydı. Kardeşliğin önündeki ritüelistik engeller Hindistan'da, klana boyun eğmenin ancak izafi olduğu Çin'de olduğundan daha mutlaktı. Engeller Yakın Doğu'ya gelindikçe daha da zayıflar.

Garb Gelişmesinde Temel Bir Bileşken Olarak Yurttaşın Askerî Yeterliliği

Batı'daki kent topluluğunun kökenini izah etmek için bir başka etkenler karışımı daha hesaba katılmalıdır: kentin askeri kompozisyonunun ve onun sosyo-ekonomik temelinin belirleyici özellikleri. Kadim medeniyet merkezlerinde Yakın Doğu ve Mısır, nehir ulaşımını düzenleme ve bir sulama politikası geliştirme ihtiyacıyla karşılaştılar. Daha az olmakla birlikte, aynı durumla Çin'de de karşılaşıldı. Kraliyet bürokrasileri, beraberinde bütün idarenin bürokratikleştirilmesine yol açan bir sürecin oluşumuyla, nehir ulaşımının düzenlenmesini ve sulama politikasının yürürlüğe konulmasını gerçekleştirmek üzere geliştirildirildi. Bu kralın personeli ve gelirleriyle, ordunun bürokratik yönetimiyle bütünleşmesi için bunları desteklemesine imkân tanıdı. "Memurlar" ve "askerler" ve zorla askere alımla teşekkül eden ordu despot tarafından donatılıp beslenerek askerî gücünün temel dayanağı haline getirildi. Bu eğilimlerin neticesi askerlerin savaş araçları sahipliğinden soyutlanması ve tebanın askeri çaresizliğiydi.

Siyasî bir yurttaşlar topluluğunun böyle bir temel üzerinde doğması mümkün değildi, çünki kraliyet gücünden askerî bağımsızlığın herhangi bir temeli yoktu. Kentli askerî hüviyeti olan bir insan değildi.

Batı'da hadiselerin seyri farklıydı. Burada Roma İmparatorluğu dönemine kadar, bu bir köylü milis gücü olsun, bir şövalyeler ordusu veya bir kentli milis gücü olsun, şu veya bu şekilde kendi kendini donatmaya muktedir bir ordu muhafaza edildi. Birey olarak zorunlu asker, askerî bağımsızlığına sahipti. İlke Chlodwig'in ordusuyla ilgili olarak zaten örtülü olarak vurgulan-

mıştır: kendi kendini donatan bir ordunun lordu üyelerinin iye niyetine bağlıdır. Lordun gücü münhasıran onların gönüllü itaatine dayalıdır. O herhangi bir münferit üyeden veya küçük gruptan daha güçlü olsa bile, hep birlikte alındığında bütün birliğe veya birleşmeleri halinde onların çoğunluğuna karşı güçsüzdür. Lord, tam bağımlılığı nedeniyle kör bir itaat olan zorlayıcı bürokratik aygıttan yoksundur. Kurmay subayları ona karşı birleştiklerinde lord yolunu şaşırırdı, çünki onlar sadece askeri ve ekonomik olarak bağımsız değil, fakat aynı zamanda lord idarî memurlarını, vekilharçlarını, yerel yöneticilerini de onların saflarından seçmek zorundaydı.

Kendi kendini donatan askerlere, lord yeni ekonomik taleplerle bilhassa parasal ödeme talapleriyle yaklaşır yaklaşmaz, askerî birlikler Batı'da her zaman teşekkül etmiştir. Bu birliklerden "zümrelerin" teşekkülü sadece Batı'da gerçekleşmiştir. Bunlar aynı zamanda tüzel kişiliği haiz özerk kent topluluklarının kökenindeki temel bileşkenlerden biriydi.

Hiç kuşkusuz, Çin ve Hindistan'daki loncalar, Babil'li "broker"lar kral üzerinde baskı kurabilmelerine imkân tanıyan ve kendilerinin hesaba katılmasını zorlayan finansal güce sahiptiler. Bununla beraber, ne denli zengin olurlarsa olsunlar önemli değil, bu durum, kent sakinlerinin birleşmelerine ve şehir lordlarına askerî tarzda karşı koymalarına imkân tanımadı. Buna mukabil Batı'daki bütün *conjuratio*lar ve birlikler erken antik dönemden başlayarak, kentli tabakanın ittifaklarıydı. Bunlar askeri hizmete elverişliydi. Çok kritik bir durumda silahlarını kuşanıp, çıkarları için savaşabilirlerdi.

Metropol ve Zihinsel Yaşam

GEORG SIMMEL

Türkçesi: Ahmet Aydoğan

Modern hayatın en derin problemleri bireyin bunaltıcı toplumsal güçler, tarihî miras, haricî kültür ve hayatın tekniği karşısında mevcudiyetinin muhtariyet ve ferdiyetiyetini koruma çabasından kaynaklanmaktadır. İlkel insanın maddî mevcudiyetini sürdürmek için tabiata karşı kaçınılmaz olarak giriştiği savaş bu modern formuyla en son dönüşümüne ulaşmaktadır. Onsekizinci yüzyıl, insanı, devlet ve dindeki, ahlâk ve ekonomideki bilimum tarihî bağlardan kurtulmaya çağırıyordu. Köken itibariyle iyi ve herkeste müşterek olan insan tabiatı dizginsiz bir biçimde geliştirilmeliydi. Daha fazla özgürlüğe ek olarak, ondokuzuncu yüzyıl, insanın ve sürdürdüğü uğraşın işlevsel bakımdan daha fazla uzmanlaşmasını talep etti; bu uzmanlaşma birey tekini yek diğerine karşı emsalsiz ve mümkün en yüksek seviyede vazgeçilmez hale getirdi. Bununla beraber, bu uzmanlaşma aynı zamanda her bir insan tekini diğerlerinin tamamlayıcı etkinliklerine daha da bağımlı hale getirdi. Nietzsche bireylerin en acımasız mücadelelerin koşullandırdığı bireyin tam gelişiminin nihaî sınırlarına ulaşmasına dikkat çekti; sosyalizm aynı sebebe istinaden her tür yarışmanın yasaklanması gerektiğine inandı. Her ne olursa olsun, bütün bu durumlarda aynı temel saik iş başındadır: toplumsal-teknolojik bir mekanizmayla eşit-

leştirilmeye ve yıpratılmaya karşı koyan kişi. Kendine özgü yönleriyle modern hayatın ve sonuçlarının derin anlamına, deyiş yerindeyse, kültürel bütünlüğün ruhuna ilişkin bir araştırma, metropolis benzeri yapıların birey ve hayatın birey üstü içerikleri arasına yerleştirdiği eşitliği çözmenin arayışı içinde olmalıdır. Böyle bir araştırma, personalitenin harici güçlere karşı kendisini nasıl ayarlayacağı meselesine cevap vermelidir. Bu bizim bugünkü işimiz olacaktır.

Metropole özgü birey tipinin psikolojik temeli içsel ve dışsal uyarıların süratli ve dur durak bilmeksizin değişmesinden kaynaklanan *sinirsel uyarımın şiddetlenmesine* dayanır. İnsan durmaksızın değişen, farklılaşan bir yaratıktır. Zihni birbirini biteviye takip eden ömürsüz izlenimler arasındaki farklılıkla uyarılmaktadır. Uzun süre devam eden izlenimler, yekdiğerinden ancak çok küçük farklılıklarla ayrılan izlenimler, mutad ve muntazam bir seyir takib eden ve düzenli ve kanıksanmış karşıtlıklar sergileyen izlenimler—bütün bunlar, değişen imajlarm süratla artan kalabalığından, tek bakışlık kavrayıştaki keskin süreksizlikten, birbiri üstüne üşüşen izlenimlerin beklenmezliğinden, deyiş yerindeyse, daha az bir bilinçlilik talep eder. Bunlar metropolisin husule getirdiği şartlardır. Caddenin her geçilişiyle, ekonomik, meslekî ve toplumsal hayatın temposu ve katlanarak çoğalmasıyla birlikte, şehir ruhsal hayatın duyumsal temelleri bakımından küçük kasaba ve taşra hayatına derin bir tezat teşkil eder. Metropolis, ayırdedici bir varlık hüviyetiyle insandan taşra hayatının gerektirdiğinden daha farklı bir bilinçlilik miktarı talep eder. Burada hayatın ritmi ve hissî-zihnî tasavvurlar daha yavaş, daha mutad, daha tekdüze bir biçimde akıp gider. Hiç kuşkusuz bu çerçeve içerisinde metropole özgü psişik hayatın karmaşık karakteri —daha çok derin bir biçimde hissedilen ve duygusal ilişkilere dayanan küçük kasaba hayatıyla karşılaştırıldığında— anlaşılmaz hale gelir. Bu nevi ilişkiler psişenin daha bilinçsiz katmanlarına kök salmıştır ve en kolay bir biçimde kesintisiz alışkanlıkla-

rın istikrarlı ritmi içerisinde gelişir. Buna mukabil zekanın (intellect) konumu psişenin akışkan (transparan), bilinçli ve yüksek katmanlarındadır; içsel güçlerimizin en fazla intibaka yatkın kesimidir. Değişim ve fenomenlerin karşıtlığının üstesinden gelmek için zeka sarsıntılara ve deruni dünyadaki alt üst oluşlara gereksinim duymaz; oysa daha muhafazakar zihin (zeka dışındaki şube ve temayüllerin hakimiyeti altındaki zihin) hadiselerin metropollere özgü ritmine ancak bu tür sarsıntılar vasıtasıyla uyum sağlayabilir. Dolayısıyla metropole özgü —hiç şüphesiz binlerce bireysel değişkeni mevcuttur— insan tipi kendisini, harici çevresinin tehditkâr cereyanlarına ve çelişkilerine karşı —ki bunlar onu köksüz bırakacağından bizzat öz varlığına karşı bir tehdittir— koruyacak bir uzuv geliştirir. Bu insan, kalbinden ziyade zihniyle reaksiyon gösterir. Böylelikle artan bilinçlilik seviyesi psişik ayrıcalık hüviyetini kazanır. Demek oluyor ki, metropole özgü hayat metropol insanındaki yükselen bir bilinçlilik düzeyinin ve zekanın baskınlığının temelini teşkil etmektedir. Metropole özgü fenomenlere karşı gösterilen tepki, en az duyarlı ve personalitenin derinliğinden oldukça uzakta olan uzva kaydırılmaktadır. Böylelikle aklîlik metropol hayatının bunaltıcı gücüne karşı subjektif hayatı korumak olarak görülmekte ve zihinsellik pek çok doğrultuda dallanıp budaklanmakta, birbirinden ayrı sayısız fenomenle bütünleşmektedir.

Metropolis her zaman para ekonomisinin payitahtı olmuştur. Burada ekonomik mubadelenin çokluğu ve yoğunluğu mübadele aracına taşra ekonomisindeki ticaretin küçüklüğü nedeniyle yoksun olduğu özel bir önem kazandırmaktadır. Para ekonomisi ve zihnin hakimiyeti birbirleriyle içten içe ilintili gelişmelerdir. Aslına bakılırsa her ikisi de, insanlarla ve şeylerle ilgilenirken gerçekçiliği ilk planda göze çarpan benzer bir tavrı paylaşırlar; ve bu tavırda çok kere, şeklî bir adaletle kendisinden başkasını (onların düşüncelerini, hislerini) gözetmeyen bir katılık atbaşı gider. Zihnen gelişkin bir insan, mantıkî ameliyelerle tüketil-

mesi mümkün olmayan ilişki ve tepkilerin kökeni olması nedeniyle, her nevi özgün bireyselliğe karşı kayıtsızdır. Benzer şekilde fenomenlerin bireyselliği parasal ilkeyle uyuşmaz. Para sadece herkese müşterek olanla ilgilenir: mübadele değerini talep eder ve bütün nitelik ve bireyselliği "Kaça?" sorusuna indirger. Kişiler arasındaki her türlü yakın duygusal ilişkiler temelini onların bireyselliğinde bulur, oysa rasyonel ilişkilerde insan bir sayı, kendi başına hiçbir farklılığı haiz olmayan bir unsur mesabesindedir. Ancak nesnel olarak ölçülüp değerlendirilebilen başarı alakaya değerdir. Dolayısıyla metropol insanı tüccar ve müşterilerini, ev hizmetçilerini ve hatta çok kere toplumsal ilişkiye girmeye zorlandığı kişileri hesaba katar. Zihinselliğin bu özellikleri, bireysellik hakkında ister istemez elde edilen bilginin kaçınılmaz olarak daha sıcak bir davranış —hizmet ve gelirin sâfi nesnel değerlendirilmesinin ötesinde yer alan bir davranış— tonunu husule getirdiği küçük bir çevrenin doğasıyla tezat teşkil eder. Küçük grubun ekonomik psikolojisi perspektifinden gözardı edilmemesi gereken önemli bir husus da, ilkel şartlar altında üretimin emtiayı sipariş eden müşteriye hizmet etmesi ve dolayısıyla müşteriyle imalatçının tanışmasıdır. Buna mukabil, modern metropolis, nerdeyse bütünüyle, pazar için, bir başka deyişle, imalatçının fiilî görüş alanına şahsen girmeyen bütünüyle meçhul müşteriler için yapılan üretimle desteklenir. Bu isimsizlikle, her bir tarafın çıkarları acımasız bir gerçekçilik kesbeder ve her iki tarafın zihinsel olarak heseplanan ekonomik bencilliklerinin, kişisel ilişkilerin değerlendirilemezlikleri nedeniyle, herhangi bir sapmadan çekinmesini gerektirecek bir sebep yoktur. Para ekonomisi metropolisi hakimiyeti altına alır; ev üretiminin son kalıntılarını ve malların doğrudan mübadelesini saf dışı eder; böylelikle günden güne müşteriler tarafından sipariş edilen iş miktarı en alt seviyeye iner. Sözkonusu gerçekçi tavır aşikâr bir biçimde, metropolis-te baskın olan para ekonomisiyle o kadar yakın bir biçimde ilintilidir ki, zihinsel mantalitenin mi para ekonomisini teşvik ettiği

yoksa ikincisinin mi birincisini tayin ettiğine cevap vermek mümkün değildir. Metropole özgü hayat tarzı hiç kuşkusuz bu karşılıklılık için en münbit topraktır—en meşhur İngiliz anayasa tarihçilerinden birinin pek iyi bilinen bir vecizesinin nakli bu keyfiyetin anlaşılması için kâfi gelecektir: İngiliz tarihinin bütün safahatı boyunca Londra İngiltere'nin kalbi olarak değil fakat çoğunlukla zihni ve her zaman para çantası olarak işlev görmüştür.

Hayatın yüzeyinde yer alan görünüşte kimi önemsiz özellikleri bakımından benzer nitelikteki psişik cereyanlar karakteristik bir biçimde birleşirler. Modern zihin giderek daha da artan bir biçimde hesapçı bir hüviyete bürünmüştür. Para ekonomisinin sebebiyet verdiği pratik hayatın hesaplayıcı tamlığı [kesinliği] doğal bilimlerin idealine —yani dünyanın bir aritmatik probleme dönüştürülmesi, dünyanın her bir köşesinin matematik formüllerle sabitleştirilmesine— denk düşmektedir. Bunca insanın günlerini, sayısal belirlemelerle ölçüp hesaplama, niteliksel değerleri niceliklere indirgemeyle ancak para ekonomisi doldurmuştur. Paranın hesaplayıcı doğasıyla yaşam unsurlarının ilişkileri içerisine özdeşliklerin, farklılıkların tanımlanması bakımından yeni bir doğruluk, yeni bir kesinlik, sözleşme ve mutabakatlarda açıklık-seçiklik girmiştir—tıpkı cep saatlerinin dünya çapında yaygınlaşmasının bu dakikliği dışsal olarak etkilemesi gibi. Mamafih metropol hayatının şartları bu özelliğin aynı zamanda hem sebebi hem sonucudur. Tipik metropol insanının münasebet ve ilişkileri genellikle o denli karmaşık ve değişkendir ki, taahhüt ve hizemetlerde ödünsüz bir dakiklik olmadıkça topyekun bütün bir yapı çöker ve önü alınamaz bir kaosa sürüklenebilir. Ve hepsinden önemlisi, böyle bir zorunlululuğu, ilişkilerini ve etkinliklerini yüksek düzeyde karmaşık bir organizmada bütünleştirmesi gereken, bu denli birbirinden farklı çıkarlara sahip bunca insanın bir araya gelmesi intac eder. Şayet Berlin'deki bütün kuleler ve saatler bir saatliğine bile yanlış olsa şehrin bütün ekonomik hayatı ve iletişimi uzun bir zaman alt üst olur. Buna ilaveten

görünüşte yegâne harici faktör: her türlü beklemeyi ve hazır olunulmayan buluşmaları verimsiz bir biçimde harcanmış zaman kaybına çevirecek olan uzun mesafelerdir. Dolayısıyla metropol hayatının tekniği, bütün etkinliklerin ve karşılıklı ilişkilerin her türlü kişisel renklerden arındırılmış sağlam ve sabit bir zaman çizelgesinde en dakik bir biçimde derlenip toparlanması olmaksızın tasavvur edilemez. Bu noktada bir kere daha bütün bu düşünme ameliyesinin sonuçları yani varoluşun yüzeyindeki her bir noktadan psişenin derinliklerine seslenilebileceği, böylelikle hayatın her nevi bütün sıradan dışsallıklarının sonunda hayatın anlam ve tarzıyla ilgili nihaî kararlarla ilintili olduğu aşikâr hale gelmektedir. Dakiklik, hesaplanabilirlik, tamlık metropole özgü varoluş tarzının karmaşıklığının ve yaygınlığının hayata zorla kabul ettirdiği fenomenlerdir ve sadece onun para ekonomisi ve zihnî karakteristiğiyle yakından ilintili değildir. Bu özellikler aynı zamanda, kaçınılmaz olarak hayatın muhtevasını renklendirecek ve dışarıdan genel ve şematize edilmiş hayat formunu kabul etmek yerine hayat tarzını içerden belirlemeyi hedefleyen akıldışı, içgüdüsel hakim özelliklerin ve itkilerin safdışı edilmesini de kolaylaştıracaktır. Belirleyici özelliklerini akıldışı itkilerin oluşturduğu hakim kişilik tipleri şehirde hiçbir surette imkânsız olmamakla birlikte, bunların tipik şehir hayatıyla bağdaşmaları mümkün değildir. Ruskin, Nietzsche gibi düşünürlerin metrapolise karşı duydukları ateşîn öfke bu noktaı nazardan anlaşılabilir. Bunlara göre kendi başına hayatın değeri şematize edilmemiş dolayısıyla bütün benzerliğine karşı kesinlikle tanımlanması mümkün olmayan varoluş içerisinde bulmuşlardır. Modern varoluşun para ekonomisi ve zihinselliğine karşı duydukları öfke ve nefret dalgası da metropolise karşı bu aynı öfke kaynağından yükselmiştir.

Hayat formunun dakikliği ve kılı kırk yarar kesinliğiyle bu suretle kaynaşmış olan aynı faktörler en üst düzeyde kişisel unsurlardan arınmış bir yapıya yol açmışlardır; ama aynı zamanda

yüksek düzeyde kişiselliği de teşvik etmişlerdir. Bezgin (*blasé*) tavrın dışında bu denli kayıtsız şartsız bir biçimde münhasıran metropolise özgü olan belki de başka bir psişik fenomen yoktur. Bezgin tavrın kökeni süratle değişen ve birbirini çok kısa aralıklarla nakzeden algısal uyarılardır. Aynı zamanda metropole özgü zihinselliğin genişlemesi de köken itibariyle bundan kaynaklanmış görünmektedir. Dolayısıyla öncelikle zihinsel olarak yaşamayan budala kimseler genellikle tam olarak *blasé* değildir. Sınırsız zevk arayışı içerisindeki bir hayat bir kimseyi budala yapar, çünki sonunda hepsine karşı tepki gösteremeyecek kadar uzun bir müddet sinirleri en güçlü tepkiye tahrik eder. Benzer şekilde bunların değişmelerinin sürati ve birbirlerini nakzetmeleriyle daha zararsız izlenimler, sinirleri son güç rezervlerini de tüketecek kadar vahşi bir biçimde bir o tarafa bir bu tarafa sevekederek, bu nevi şiddetli karşılıkları zorlar; ve biri aynı noktada kalırsa güç toplamak için zaman bulamaz. Böylelikle yeni algılara yeterli enerjiyle tepki göstermek için bir yetersizlik başgösterir. Bu durum daha sessiz ve sakin bölgelerin çocuklarıyla karşılaştıklarında, bir bakıma her metropol çocuğunun sergilediği bezgin tavrın temelini teşkil eder.

Bu metropole özgü bezgin tavrın psikolojik kökeni para ekonomisinin beslediği bir başka kaynakla bitişir. Bezgin tavrın temelinde ayırdetme yeteneğinin körelmesi yatar. Bu, geri zekalılık durumunda olduğu gibi, nesnelerin algılanmadığı anlamına gelmez, fakat daha ziyade şeylerin anlamının ve farklılalaşan değerlerinin, dolayısıyla şeylerin kendilerinin sureten (insubstantial, gayrı maddi) tecrübe edilmesi demektir. Şeyler *blasé* kimseye tekdüze bir biçimde birbirinden farksız gri tonda görünür; nesnelerin hiçbiri yekdiğerinden daha fazla alakaya veya önceliğe layık değildir. Bu ruh hali bütünüyle içselleştirilmiş para ekonomisinin gerçek anlamda subjektif yansımasıdır. Çok çeşitli şeylere karşı hep aynı renksiz ve kayıtsız tavırla para en korkunç eşitleyici haline gelir. Çünki para şeylerin her türlü niteliksel farklılıkla-

rını "kaça?" sorusuyla ifade eder. Bütün renksizliği ve kayıtsızlığı ile para, her türlü değerin ortak belirleyicisi haline gelir; müzmin bir biçimde, şeylerin nüvesini, bireyselliklerini, kendine özgü değerlerini, ve emsalsizliklerini biteviye oyup aşındırır. Her şey paranın sürekli hareket halindeki akışkanlığı içinde eşit özgün ağırlıkla dalgalanıp durur. Her şey aynı seviyede eşitlenir ve birbirlerinden ancak kapladıkları alanın büyüklüğüyle farklılaşır. Münferit durumlarda nesnelerin parasal karşılıklarıyla bu şekilde boyanması veya daha doğrusu renksizleşmesi göze çarpmayacak kadar küçük olabilir. Ne var ki, zenginlerin nesnelerle ilişkilerinin paraya dayanması veya hatta belki de, çağdaş kamoyunun zihniyet yapısının her yerde bu nesnelere kazandırdıkları total karakter dolayısıyla nesnelerin münhasıran parasal olarak değerlendirilmesi oldukça önemli hale gelmiştir. Para mübadelesinin önde gelen merkezleri konumundaki büyük şehirler, nesnelerin satın alınabilirliğini küçük yerleşim birimlerinden çok daha etkileyici bir biçimde ön plana çıkarırlar. İşte bu sebebten dolayıdır ki, şehirler aynı zamanda bezgin tavrın esas mahallidirler. Bezgin tavırda insanların ve nesnelerin yoğunlaşması bireyin sinir sistemini en yüksek etkinlik seviyesine —zirve noktasına— çıkaracak kadar uyarmaktadır. Aynı koşullandırıcı faktörlerin salt niceliksel yoğunlaşmasıyla bu yüksek etkinlik düzeyinin oluşumunda sergilenen başarı zıddına inkılâp eder ve *blasé* tavrın kendine özgü intibakıyla açığa çıkar. Bu fenomende sinirler uyarılara tepki göstermeye direnmede metropol hayatının muhtevalarını ve formlarını bağdaştırmanın son çıkış yolunu bulurlar. Belli kişiliklerin kendi kendini koruması tüm nesnel dünyanın değersizleştirilmesine malolur—bunun sonunda şahsiyetin de aynı türden bir değersizlik hissine sürüklenmesi kaçınılmazdır.

Bu varoluş formunun öznesi bizzat kendisi için onunla bütünüyle uzlaşmak zorundadır, hal böyleyken metropol karşısında kendisini koruması ondan tam tersini, toplumsal mahiyette negatif bir davranışı talep eder. Metropol sakinlerinin birbirlerine kar-

şı bu zihnî yaklaşımını, biçimsel bir bakış açısından ihtiyat olarak nitelendirebiliriz. Şayet bu kadar çok içsel tepkiler, sayısız insanlarla sürekli dışsal temaslara, nerdeyse karşılaşılan herkesin tanındığı, hemen herkesle müsbet bir ilişkinin kurulduğu küçük kasabadakilere benzer mahivette karşılıklar olsaydı, içsel olarak tamamıyla atomize olunur ve ı savvuru mümkün olmayan psişik bir duruma girilirdi. Kısmen bu sikolojik gerçeklik, kısmen, metropol hayatının dokunup geçen unsurları karşısında insanların haklı olarak kapıldığı güvensizlik hissi ihtiyatlı olmamızı gerekli kılmaktadır. Bu ihtiyatın bir sonucu olarak, yıllardır komşumuz olan kimselerin çok kere şekli şemalini bile bilmeyiz. Küçük kasaba insanlarının gözünde bizi soğuk ve kalbsiz gösteren işte bu ihtiyatkâr tavırdır. Gerçekten de, eğer hislerim beni yanıltmıyorsa, bu görünüşteki ihtiyatkar tavrın içsel boyutu sadece kayıtsızlık değil, fakat bizim farkında olduğumuzdan çok daha sıklıkla, sebebe dayalı olsa da yakın bir temas anında öfke ve kavgaya dönüşebilecek belli belirsiz bir nefret, karşılıklı yabancılık ve tiksintidir. Bu tür bir yaygın iletişime dayalı hayatın bütün içsel düzeni en kalıcı olanından en ömürsüz olanına kadar sempatilerin, kakyıtsızlıkların, nefretlerin aşırı biçimde değişkenlik gösteren hiyerarşisine dayanır. Bu hiyerarşide kayıtsızlığın kapladığı alan ilk bakışta gözüktüğü kadar büyük değildir. Psişik etkinliğimiz hâlâ nerdeyse başkalarından gelen her izlenime bir dereceye kadar farklı ve belirgin bir hisle karışılık vermektedir. Bu izlenimin bilinçsiz, akışkan ve değişken karakteri bir kayıtsızlık durumunu intaç eder görünmektedir. Haddizatında gelişigüzel karşılıklı telkinin (indiscriminate mutual suggestion) yayılması ne kadar tahammül edilmezse, bu kayıtsızlık da o denli gayrı tabiidir. Metropolün bu tipik tehlikelerinin her ikisinden de, —kayıtsızlık ve yerli yersiz kolayca etki altına alınabilirlik— bizi antipati korur. Gizli bir antipati ve fiilî çatışmanın hazırlık aşaması bu hayat tarzının sürdürülmesi için elzem olan mesafeleri ve nefretleri etkiler. Bu hayat tarzının kapsamı ve karışımı, ortaya çıkışının ve kayboluşunun ritmi, tatmin

edildiği formlar—bunların hepsi daha dar anlamda birleştirici saiklerle birlikte, metropole özgü hayat tarzının ayrıştırılması imkânsız bütünlüğünü teşkil eder. Metropole özgü hayat tarzında doğrudan dağılma olarak ortaya çıkan fenomen gerçekte toplumlaşmanın aslî formlarından sadece biridir.

Gizli nefretin art renkleriyle birlikte bu ihtiyat sırasında metropolise özgü daha genel bir zihnî fenomenin formu veya örtüsü olarak ortaya çıkar: bu bireye her ne türden olursa olsun başka şartlar altında benzerine rastlanmayan bir tür veya bir miktar kişisel özgürlük bahşeder. Metropolis aslında toplumsal hayatın gelişimiyle ilgili —nerdeyse genel geçer bir yasa ile ifade edilebilecek— büyük eğilimlerden birine kadar geri gider. Çağdaş toplumsal yapıların yanısıra tarihsel olanlarda da rastlanan toplumsal oluşumların en erken aşaması şudur: komşulara, yabancıya ya da bir bakıma çatışmacı çevrelere karşı sıkı bir biçimde kenetlenmiş nisbeten küçük bir muhit. Bununla beraber bu çevre homojen ve bütünlüklü bir yapıya sahiptir ve üyelerine kendilerine özgü niteliklerin gelişimi ve özgür sorumlu hareketlerin tekevvünü için ancak dar bir alan bırakır. Siyasî gruplar ve akrabalık bağına dayalı topluluklar, partiler ve dinî cemiyetler bu şekilde teşekkül ederler. Geçmişi pek eski olmayan birliklerin kendilerini koruması katı sınırların ve merkezî birliğin tesisini gerekli kılar. Dolayısıyla bunların bireyin özgürlüğünü, kendine özgü içsel ve dışsal gelişimini hoşgörmeleri mümkün değildir. Toplumsal gelişme bu aşamadan aynı anda iki farklı, ancak yine de birbiriyle uyumlu doğrultularda gelişme gösterir. Grup geliştiği ölçüde — hayatın önemi ve muhtevası itibariyle, sayıca ve mekân bakımından— grubun doğrudan içsel birliği kaybolur, başkalarına karşı çizilen başlangıçtaki sınırların katılığı karşılıklı ilişkiler ve münasebetlerle yumuşamaya başlar. Aynı zamanda birey, grubun titizlikle belirlediği ilk sınırlamanın çok ötesinde hareket özgürlüğünü elde eder. Birey aynı zamanda genişleyen grupta işbölümünün hem fırsat verdiği hem de mecburiyet yüklediği spesifik bir

bireysellik kazanır. Devlet ve Hıristiyanlık, loncalar ve siyasî partiler ve diğer sayısız pek çok grup, deyiş yerindeyse bu yasaya uygun olarak gelişmişlerdir, bununla beraber grupların her biriyle ilgili çok özel şartlar ve güçler hiç şühesiz bu genel şemanın dışına taşmışlardır. Bu taslak, bana öyle görünüyor ki, şehir hayatında bireyselliğin evriminde de herhangi bir şüpheye mahal bırakmayacak biçimde tesbit edilebilir. Antik dönemde ve Orta Çağ'da küçük kasaba hayatı bireyin dışarıyla olan hareket ve ilişkilerine karşı sınırlamalar getirmişti ve bu sınırlar bireyin bağımsızlığını ve bizzat kendi içinde farklılaşmasını da kapsıyordu. Bu sınırlar, mübalağasız modern insanın nefes almasına imkân tanımayacak nitelikteydi. Hatta bugün bile küçük bir kasabaya yerleştirilen metropol insanı en azından tür bakımından benzer nitelikte bir sınırlama hisseder. Nefes alıp verdiğimiz ortamı teşkil eden muhit ne kadar küçükse ve bireyin sınırlarını çözüp dağıtan (başkalarıyla olan) ilişkileri ne kadar sınırlanmışsa, sözkonusu muhit başarıları, hayat durumunu ve bireyin bakış açısını o denli titiz ve tedirgin bir biçimde korur ve nezaret eder, buna mukabil niteliksel ve niceliksel uzmanlaşma bütün küçük muhitin çerçevesini de o kadar kolay bir biçimde dağıtır.

Bu açıdan bakıldığında eski *polis* küçük bir kasabanın karakterine sahipmiş gibi görünmektedir. Varlığına yakın ve ırak düşmanlarının elinden yönelecek sürekli tehdit siyasî ve askerî bakımdan katı bütünlüğünü, yurttaşın yurttaşı nezaretini, bütünün, bedelini kendi ev hanesine karşı bir despot olarak hareket etmek suretiyle ödetecek kadar özel hayatı baskı altında tutulan bireye karşı sakınımlı tutumunu etkilemiştir. Atina hayatının muazzam kışkırtıcılığı ve heyecanlılığı, kendine özgü renkliliği belki de, emsalsız bir biçimde bireyselleşmiş kişiliklerden müteşekkil bir toplumun bireyselleşmeyi engelleyici küçük bir kasaba hayatının sürekli içsel ve dışsal baskılarına karşı verdiği mücadele gözönünde bulundurulduğunda anlaşılabilir. Bu zayıf bireylerin baskı altına alındığı, daha güçlü mizaca sahip olanların ise en

tutkulu ve ateşli biçimlerde kendilerini ortaya koymaya teşvik edildiği gergin bir atmosfer husule getirmiştir. Tam olarak tanımlanmaksızın, türümüzün entelektüel gelişiminde "genel insan karakteri" olarak adlandırılması gereken mizacın Atinalılarda çiçeklenmesinin sebebi budur. Zira aşağıdaki çerçeve içerisinde tarihsel olduğu kadar olgusal gerçekliğin de açıklandığını görüyoruz: Hayatın en yaygın ve en genel muhteva ve formları en bireysel olanlarla en yakın bir biçimde ilişkilidirler. Bunlarm ortak bir hazırlık aşaması vardır; bir başka ifadeyle düşmanlarını, ayakta kalabilmek için dışarıya doğru genişleme ve genelleşmeye ve içeride serbestçe hareket eden bireye karşı savunma durumuna geçme zorunluluğu hisseden dar oluşum ve gruplaşmalarda bulurlar. Tıpkı feodal dönemde, özgür insanın toprak hukukuna, bir başka deyişle, en büyük toplumsal yörüngenin hukukuna tâbi, buna mukabil özgür olmayan insanın, hakkını sadece feodal bir birliğin dar çerçevesinden çıkaran ve daha büyük bir toplumsal yörüngeden dışlanmış olan insan olması gibi—bugünkü metropol insanı da, küçük kasaba insanını hapseden bayağılık ve önyargılara karşılık olarak ruhî anlamda ve incelmiş duygu ve zevkleri bakımından özgürdür. Zira büyük çevrelerin karşılıklı ihtiyat ve kayıtsızlığı ve entelektüel hayat koşulları birey tarafından bağımsızlığı üzerindeki tesirleri bakmından büyük şehrin sıkış sıkış kalabalağından başka hiçbir yerde ve hiçbir surette daha güçlü bir biçimde hissedilmez. Bu nedenledir ki, cismanî yakınlık ve mekân darlığı zihinsel mesafeyi ancak daha görünür hale getirir. Belli şartlar altında, büyük şehrin kalabalığı içerisinde duyumsanan yalnızlık ve kaybolmuşluk başka hiçbir yerde hissedilmiyorsa hiç şüphesiz bu özgürlüğün ancak en fazla göze çarpan tarafıdır. Çünki başka herhangi bir yerde olduğu gibi burda da, insanın özgürlüğünün rahatlık olarak duygusal hayatına yansıması hiçbir surette zorunlu değildir.

Muhitin genişlemesi ile kişinin içsel ve dışsal özgürlüğü arasındaki evrensel tarihsel münasebet nedeniyle sadece salt alanın

büyüklüğü ve kişilerin sayısı metropolisi özgürlüğün mekânı haline getirmemiştir. Daha ziyade herhangi verili bir şehir, bu görülebilir genişleme sürecinden geçerken kozmopolitanizmin mekânı haline gelir. Şehrin ufkunun genişlemesi bir bakıma zenginlik ve refahının gelişmesiyle benzerlik arzeder; belli miktarda bir mülkiyet artışı nerdeyse kendiliğinden daha da fazla hızlı bir ilerlemeye yol açar. Muayyen bir sınır aşılır aşılmaz, yurttaşların ekonomik, kişisel ve entelektüel ilişkileri, ve şehrin ard bölge üzerindeki entellektül tahakküm alanı geometrik bir ilerlelemeyle artış ve büyüme gösterir. Dinamik genişlemedeki her kazanç muadili için değil fakat yeni ve daha büyük bir genişleme için bir adım haline gelir. Şehirde eğirilen her ipten, deyiş yerindeyse kendiliğinden yeni ipler türer, tıpkı iletişimdeki salt artışla birlikte şehir içindeki kazanılmamış toprak rantlarının çoğalmasının sahibine kendiliğinden artan gelirler getirmesi gibi. Bu noktada hayatın niceliksel yönü niteliksel karakter özelliklerine dönüşür. Küçük kasabadaki hayat alanı esas itibariyle kendi kendine yeterli ve otarşiktir. Zira içsel hayatının çok uzaklardaki ulusal veya uluslararası arenaya dalgalar halinde taşkın bir biçimde akması metropolisin kendine özgü ayırdedici doğasıdır. Weimar bunun tersi için bir örnek değildir, çünki onun önemi bireysel kişiliklere bağlıydı ve onlarla birlikte ölmüştü; oysa metropolisin belirleyici özelliği gerçekte en gözde bireysel kişiliklerinden bile aslî bağımsızlığıdır. Bu bağımsızlığın karşılığıdır ve bu bireyin metropoliste yaşadığı bağımsızlık için ödediği bedeldir. Metropolisin en önemli karakteristiği fizikî sınırlarının ötesine taşan bu fonksiyonal genişlemedir. Ve bu etkinlik sırası geldiğinde tepki gösterir ve metropol hayatına ağırlık, önem ve sorumluluk kazandırır. İnsan, vucudunun sınırlarıyla veya doğrudan etkinliğini oluşturduğu alanla sona ermez. Tersine kişinin alanı ondan zaman ve mekân planmda sudur eden etkilerin toplamınm oluşturduğu alandır. Benzer şekilde bir şehir doğrudan sınırlarının ötesine yayılıp genişleyen tesirlerinin toplamından teşekkül eder. Ancak bu

alan şehrin varlığının dışavurulduğu aktüel genişliktir. Bu olgu, bu tür bir genişlemenin mantıkî ve tarihî tamamlayıcısı olan bireysel özgürlüğün negatif bir anlamda, yani salt hareket özgürlüğü, ve önyargı ve bayağılıkların safdışı edilmesi çerçevesinde anlaşılmaması gerektiğini aşikâr hale getirmektedir. Esas mesele nihayetinde her insan tekinin sahip olduğu nevi şahsına münhasırlık ve kıyaslanamazlığın bir hayat tarzının işlenmesinde şu veya bu şekilde dışa vurulacağıdır. Doğamızın kanunlarını takip etmemiz —ve bu herşeyden önce özgürlüktür— ancak ve ancak bu doğanın açılımlarının başkalarının dışavurumlarından farklı olması halinde bize ve başkalarına açık ve ikna edici hale gelir. Ancak ve ancak yanlış anlaşılmazlığımız yaşam tarzımızın başkaları tarafından empoze edilmediğini gösterir.

Şehirler herşeyden önce en yüksek düzeyde ekonomik işbölümünün gerçekleştiği mekânlardır. Dolayısıyla buradan bakıldığında Paris'teki bol ücretli *quatorzième'* [fr. ondördüncü] mesleği gibi ekstrem fenomenlerin ortaya çıkması hiç de yadırganacak bir durum değildir. Bunlar kendilerini konaklarındaki armalarla özdeşleştiren ve akşam yemeği saatinde yemekte uygun elbiseyle hazır olan, böylelikle eğer bir akşam partisinin onüç kişiden oluşması gerekiyorsa çabukça çağrılabilen kişilerdir. Şehir genişlemesiyle doğru orantılı olarak giderek daha fazla belirleyici işbölümü koşulları sunmaya başlar. Dahası büyüklüğüyle yüksek düzeyde bir hizmetler çeşitliğinin absorbe edilebileceği bir çevre sunar. Aynı zamanda bireylerin yoğunlaşması ve onların müşteriler için mücadelesi bireyi yerini kolayca bir başkasının alamayacağı bir fonksiyonda uzmanlaşmaya zorlar. Önemli ve gözardı edilmemesi gereken bir diğer husus, şehir hayatının doğayla yaşam için mücadeleyi, insanlar-arası —artık doğa tarafından bahşedilen değil fakat insanlar tarafından takdir edilen— bir kazanç mücadelesine dönüştürmüş olmasıdır. Çünki uzmanlaşma sadece kazanç için rekabetten değil fakat aynı zamanda temeldeki, satıcının ayartılan müşterinin yeni ve farklılaşmış ihtiyaçlarını celbet-

meye çalışması gerektiği gerçeğinden kaynaklanır. Henüz tüketilmemiş bir gelir kaynağı ve kolaylıkla değiştirilemeyecek bir fonksiyon bulmak için birisinin hizmetlerinde uzlaşmak gerekir. Bu süreç, kamu ihtiyaçlarının fazlasıyla çeşitlenmesini, seçkinleşmesini dolayısıyla farklılaşmayı teşvik eder ki, bu da kaçınılmaz olarak bu toplum içinde gelişen kişisel farklılıklara yol açar.

Bütün bunlar şehrin büyüklüğüyle doğru orantılı olarak fırsat tanıdığı zihnî ve ruhî özelliklerin bireyselleşmesine geçişi hazırlar. Bu sürecin temelini teşkil eden bir dizi açık neden vardır. Öncelikle bireyin metropol hayatının boyutları içerisinde kendi kişiliğini ileri sürmenin güçlüğünü göğüslemesi gerekir. Önemli niceliksel artış ve enerji sarfiyatı sınırlarını aştığı yerde toplumsal muhitin alâkasını cezbetmek için çevrenin farklılıklara karşı duyarlılığını tahrik etmek suretiyle bir şekilde niteliksel farklılaşmaya yapışılır. Son olarak insan en tarafgir [belli bir amaç güden] özellikleri, yani metropole özgü, alışkanlık kesbetmiş tuhaf konuşma, davranış biçimi (mannerism), geçici heves (caprice) ve aşırı (doğal olmayan) özenti vb. gibi aşırılıkları benimsemeye zorlanır. Şimdi, bu aşırılıkların anlamı bu tür bir davranışın muhtevasında değil fakat onun "farklı olma", çarpıcı bir davranışla ortada olma ve böylelikle alâkayı celbetme biçiminde açığa çıkar. Birçok karakter tipi için nihayetinde kendilerini korumaya yönelik yegâne araç bir miktar özsaygı ve bir konumu doldurma hissi, başkalarının farkındalığıyla, dolaylıdır. Aynı anlamda görünüşte önemsiz bir etken işbaşındadır ki, kümülatif etkileri herşeye karşın hâlâ dikkat çekicidir. Kastettiğim, küçük kasabadaki toplumsal ilişkilerle karşılaştırıldığında metropol insanına bahşedilen insanlar-arası münasebetlerin kısalığı ve seyrekliğidir. "Ön planda" yer alma, yoğun ve çarpıcı bir biçimde karakteristik görünme arzusu, sık ve uzun birlikteliğin kendisi hakkında açık seçik bir imaja sahip olunulan kişiliği başkalarının gözleri önüne yerleştirdiği bir atmosferdekine nisbetle kısa metropol ilişkilerindeki bireye çok daha fazla yakın durur.

Bununla beraber, birçok münferit kişisel varoluşa yönelik arzuyu metropolisin tahrik etmesinin en temel sebebi —meşru ve başarılı olup olmadığı mühim değil— bana aşağıdaki gibi görünmektedir: modern kültürün gelişiminin en temel belirleyici özelliği "nesnel tinin" "öznel tine" baskınlığı şeklinde ifade edilebilecek bir fenomendir. Bir başka deyişle, hukukun yanısıra dilde, sanatta olduğu kadar üretim tekniğinde, dahili çevre nesnelerinin yanısıra bilimde bir tin toplamı tecessüm etmiştir. Entelektüel gelişiminde birey bu tini oldukça kusurlu bir biçimde ve gittikçe artan bir mesafeyle takip eder. Sözgelimi, son yüzyılda nesnelerde ve bilgide, kurumlarda ve konforlarda tecessüm etmiş olan devasa kültür gözden geçirilip, bütün bunlar aynı dönem zarfında bireyin kültürel terakkisiyle —en azından yüksek statülü gruplarda— mukayese edilecek olursa bu ikisi arasındaki korkunç bir nisbetsizlik hemen aşikâr hale gelecektir. Gerçekten kimi bakımlardan bireyin kültüründe, tinsellikle, zerafetle, ve idealizmle ilgili olarak bir gerileme nazarı dikkatimizi celbeder. Bu nisbetsizlik esas itibariyle artan işbölümünüden kaynaklanır. Zira işbölümü bireyden gittikçe daha da fazla tek yanlı bir başarı talep eder ve tek yanlı ilgideki en büyük ilerleme bireyin kişiliğinde bir nakiseden başka bir anlam ifade etmez. Her halde, birey nesnel kültürün hızlı ve aşırı gelişimiyle giderek daha da az başedebilir. Birey, belki de meşguliyetinden ve bu meşguliyetten elde edeceği belirsiz duygusal durumlarının toplamından daha da fazla bilinç bakımından, ihmal edilebilir bir niceliğe indirgenir. Ellerinden her türlü ilerleme, tinsellik ve değeri, öznel formlarından salt nesnel bir hayatın formuna dönüştürmek için çekip alan nesnelerin ve güçlerin devasa organizasyonunda bir dişli haline gelir. Metropolisin her türlü kişisel hayatı gölgeleyen bu kültürün hakiki yurdu olduğuna işaret etmeye gerek yoktur sanırım. İşte binalar ve eğitim kurumları, uzayın fethine kalkışan teknolojinin harikaları ve sunduğu rahatlıklar, topluluk hayatının teşekkülleri ve devletin görünür kurumlarında, gölgesinde kişiliğin

deyiş yerindeyse kendisini muhafaza edemeyeceği kristalleşmiş ve kişisel renklerini kaybetmiş bu tür bir tinin ezici tamlığı sunulmaktadır. Bir taraftan personalite için hayat, zaman ve bilincin uyarıları, ilgileri ve faydaları ona dört bir yandan sunulduğundan sınırsızca kolaylaşmaktadır. Bunlar kişiyi bir akıntıya kapılmışcasına sürükleyip durmaktadır ve akıntıya karşı kürek çekmek nadiren bir gereklilik olarak görülür. Bununla beraber diğer taraftan, hayat gittikçe daha da fazla kişisel renkleri ve benzersizlikleri geriplana atma istidadı gösteren bu gayrı şahsî muhtevalardan ve sunulardan teşekkül etmektedir. En derin ve kişisel nitelikteki nüvesini korumanın çaresini birey benzersizliğini ve kendine özgülüğünü abartmada bulmaktadır. Hatta kendi kendisine karşı saygınlığını muhafaza edebilmek için bile bu kişisel unsuru abartması gerekmektedir. Nesnel kültürün aşırı ve düzensiz gelişmesiyle *(hypertrophy)* bireysel kültürün körelmesi veya dumura uğraması Nietzsche başta olmak üzere en aşırı bireyci vaizlerin metropolise karşı besledikleri şiddetli öfkenin sebeplerinden biridir. Fakat aynı zamanda bu, sözkonusu vaizlerin en tutkulu bir biçimde metropoliste sevilmelerinin ve metropol insanına en tatmin edilmemiş özlemlerinin peygamberi ve kurtarıcısı olarak görülmelerinin sebeblerinden de birisini teşkil eder.

Metropolisin niceliksel ilişkisiyle beslenen bu iki bireycilik biçiminin, yani bireysel bağımsızlık ve bireyselliğin kendisinin inceden inceye işlenmesinin (elaboration) tarihsel konumu sorulacak olursa, o zaman metropolis bir başka şekilde, tinin dünya tarihi içinde ulaştığı bütünüyle yeni bir aşamanın düzeniyle ortaya çıkar. Onsekizinci yüzyıl bireyi anlamını kaybetmeye başlamış olan kısıtlayıcı bağlar —siyasî, ziraî, dinî hüviyeti ve lonca karakterini haiz bağlar— içinde buldu. Bunlar, deyiş yerindeyse, bireye gayrı tabiî bir formu, aşınmış, meşruiyetini yitirmiş eşitsizlikleri zorla kabul ettiren sınırlamalardı. Bu durumda özgürlük ve eşitlik çığlıklarının yükselmesi fazla bir zaman almadı, her türden toplumsal ve entelektüel ilişkilerde bireyin tam hareket serbesti-

sine ilişkin inanç gelişti. Özgürlük, herkeste müşterek olan bir soylu cevherin —tabiatın her insana bahşetmiş olduğu, toplum ve tarihin ancak tahrip ettiği bir cevher— derhal günyüzüne çıkmasına izin verecekti. Onsekizinci yüzyıl liberalizminin bu idealinin yanısıra, ondokuzuncu yüzyılda bir taraftan Goethe ve Romantisizmle, diğer taraftan ekonomik işbölümü vasıtasıyla bir başka ideal yükseldi: tarihsel bağlardan kurtulmuş olan bireyler şimdi kendilerinin birbirlerinden ayırd edilmesini arzulamaktadırlar. İnsanın değerlerinin taşıyıcısı artık her insandaki "genel insanî varlık" değil, fakat insanın niteliksel bakımdan biricikliği ve yerinin doldurulamazlığıdır. Zamanımızın dışsal ve içsel tarihi, istikametini mücadelede ve toplumun bütününde bireyin yerini ve konumunu tayin ve tarif etmenin bu iki farklı biçiminin değişken muammalarında bulmaktadır. Metropolün fonksiyonu bu mücadele ve onun uzlaştırılması için alan açmaktır. Çünki metropolis, insanlara rolleri dağıtmanın bu her iki farklı biçiminin gelişmesine yönelik bize fırsatlar ve uyarılar şeklinde gözüken kendine özgü şartlar sağlar. Böylelikle bu şartlar, psişik varoluşun gelişmesi için çok önemli anlamlara gebe emsalsiz bir konum kesbeder. Metropolis kendisini, hayatı çepeçevre kuşatan, —eşit sırayla birbirine eklendiği kadar— karşıt dalgaların açımsandığı büyük tarihsel oluşumlardan biri olarak dışa vurar. Bununla beraber, münferit fenomenleri bize sempatik veya antipatik gelsin, bu süreç içerisinde hayatın dalgaları, yargıcın tavrının uygun geldiği alanı bütünüyle aşar. Bahis konusu hayat güçleri, kısacık varoluşumuzla bir hücre hüviyetiyle, ancak bir parça olarak mensubu olduğumuz tarihsel hayatın bütününün köklerine ve en yüksek noktasına doğru geliştiğinden, bizim işimiz kınamak veya af dilemek değil anlamaktır.*

* Bu konferansta ileri sürülen belli başlı kültürel-tarihsel fikirlerin kanıtları ve geliştirilmiş haliyle serimlenimi benim Para Felsefesi [*Philosophie des Money*; München und Leipzig: Duncker und Humblot, 1900] isimli kitabımda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konferansın muhteviyatı adı geçen eserle birlikte değerlendirilmelidir.

Gemeinschaft ve Gesellschaft

FERDINAND TÖNNIES

Türkçesi: Ahmet Aydoğan

1.Bilgi ve Bilgi Olmayan.

Sosyoloji insana dair, fakat onun fizikî veya ruhî tabiatından ziyade toplumsal doğasına ilişkin bir çalışma alanıdır. Fizikî veya ruhî varlığı ancak ve ancak onun toplumsal doğasına etkidiği veya yönlendirdiği nisbette gözönünde bulundurulur. Bizim çalışma alanımız, insanları birbirine yaklaştıran, birarada tutan ve birlikte hareket etmeye sevkeden hisler ve saiklerdir. Bu meyanda bilhassa müşterek bir varoluşu mümkün kılan ve onu ayakta tutan insan düşüncesinin mahsullerini araştırmayı arzu ediyoruz. Bunlar tamamlanmış hallerini, çok kere gerçeklikler hatta tabiatüstü varlıklar olarak hissedilen cemaat, devlet ve kilise gibi önemli formlarda bulmaktadırlar.

Nosce te ipsum! (kendini bil!); eğer başkalarını anlamak istiyorsan kendi içine dön. Herbirimizin, başka insanlarla, doğrudan ya da dolaylı, çok değişik türde ilişkileri vardır. Herbirimiz pek çok insan tanırız, fakat toplam rakamla karşılaştırıldığında bu önemsiz bir yekundur. Dolayısıyla soru bir bakıma kendisini zorlar; başka insanları nasıl tanıyorum?

Öncelikle, insanları nasıl tanıdığımızla ilgili soruyu bahis konusu etmeksizin, tanıdığımız insanlarla bütün insanlar arasındaki ayrımı inceleyeceğiz. Bu ayrım altında bir kimsenin kendi

hemcinsleriyle ilişkisini kucaklayan dört dikotomi ele alınacaktır. Bu ayrım:

1. Tanışıklık ve Yabancılık

Bu ayrımın büyük önemini uzun uzadıya açıklamak lüzumsuzdur, yalnızca işaret etmekle yetinilecektir. Bir yabancılar topluluğunda, yabancı bir şehirde, tesadüfen bir tanışla, hatta yakından bir tanışla ya da uzun zamandır tanış olunan birisiyle karşılaşılabilir. Bu genellikle hoş bir deneyimdir. Bu kimseyle hemencecik bir sohbete dalmak mümkündür, oysa bu bütünüyle yabancı olan birisiyle nadiren başgösteren bir eğilim yahut istektir. Yabancılarla sohbet etmeye ilişkin beliren eğilim de çok kere yabancı bir dille engellenir. Şayet sözkonusu kişi sıradan bir tanışsa mümkündür ki, ilk (ve belki de son) defa el sıkışılır. Bu tür bir tesadüfi tanış, aynı meslekte veya iş güzergahında buluşmuş olmak nedeniyle kişinin özel bir kapasitesiyle tanınması durumu dışında, bir yabancı olabilir veya bu iki kişi daha önce birbiriyle karşılaşmış ve ayaküstü birkaç kelam etmiş olabilir. Bu tesadüfi tanış bir başka ülkenin vatandaşı ve dolayısıyla farklı bir ana dile sahip olabilir fakat birbirimizle anlaşırken güçlük çekmiş ve hâlâ çekiyor olsak da, o benim tarafımdan tanınıyor ve benim bir tanışımdır. Alman dilinde, bir tanışla sadece "bilinen" kimse arasında kolayca farkedilmeyen ince bir ayrım vardır. Bir tanış, benim tanışım da beni tanır; benim yalnızca "bildiğim" kimse her türlü ihtimal dahilinde beni "bilmez" ya da hiç değilse, zorunlu olarak bilmesi gerekmeyecektir. Yüksek bir makamı işgal eden bir kişi kendisinin yukarıdan baktığı, bilmediği ve çok kere de bilmeyi arzu etmeyeceği pek çok kimse tarafından görünüp bilinir. Benim "bildiğim" kimse beni hatırlamayabilir veya hatırlaması gerekiyorsa bile beni nazar-ı itibara almayı arzu etmeyebilir. Ona karşı hiçbirşey hissetmeyebilirim, veya o benden hoşlanmayabilir. Buna mukabil bir tanış, pek çokları tarafından "dostlarından" biri olarak telakki edilir. Bu çok kere, yüzeysel bir en-

telektüel tavrın veya bir konuşma tırzının bir işareti olabilirse de, hiç şüphesiz, yabancılığın karşılıklı yadsımaya yönelik bir eğilimi ima etmesi gibi tanışıklık da karşılıklı kabul veya onaylamaya yönelik zayıf bir eğilimi çağrıştırır. Bu kuşkusuz sadece bir eğilimdir, fakat eğilimler önemlidir.

2. Sempati ve Antipati

Birisinin bir kimseyi "bilmesi" veya onunla tanış olması zorunlu olarak bu kimsenin ondan hoşlandığını, ona düşkün olduğunu veya (daha seyrek bir durum) onu sevdiğini ima etmez. Hiç kuşkusuz, bize sevimli gelenlerle, antipatiyle yaklaştıklarımız arasında büyük bir fark vardır. Sempati ve antipati birer histir, ve çok kere insanaltı hüviyetleriyle yani birer içgüdü olarak tanımlanırlar. Gerçekte ise çoğu kez, düşünce ve bilgiyle, dolayısıyla insana ayırıcı hüviyetini bahşeden daha yüksek ve daha soylu hislerle ilintilidirler. Gerçekten de sempati ve antipati sıklıkla bu nevi hislerden, düşüncelerimizden ve bilgimizden neşet ederler. Daha önce işaret edildiği üzere, bir taraftan tanışıklık ve sempati arasında, diğer taraftan yabancılık ve antipati arasında bir anlama sahip belli bir ilişki vardır. Sempati ve antipati, ne kadar içgüdüselse, özellikle kadınlar sözkonusu olduğunda, denilebilir ki, o denli dışsal görünüşle ilintilidirler. Bu herşeyden önce, bir erkeğin onlar üzerinde bıraktığı intibadan kaynaklanan hisler için doğrudur. Böyle bir intibaı, erkeğin şekli şemali, yüz ifadesi, giyimi, davranışı, tavırları, konuşma tarzı hatta ses modalitesi husule getirebilir. Erkekler de çoğu kez, kadınlara ilk bakışta aşık olurlar. Kimileri için güzel bir endam, başkaları için sevimli bir çehre, tayin edici etkendir; kimileri içinse tek başına gözlerin ifadesi ya da düzgün bir konuşma tarzı, daha başkaları için zarif bir elbise veya modaya uygun bir şapka bu niteliği haizdir. Bununla beraber fiilî tecrübede, dolayımsız ve içgüdüsel sempati veya antipatinin etkisini, o ana dek yabancı olan bir kimse hakkında daha yakın bir bilgi azaltabilir veya büsbütün giderebilir. Sözgelimi

bir kimse, ilk bakışta hakkında olumlu bir izlenime sahip olmadığı bir kişiyi oldukça iyi hatta belki ilginç veya müsbet biçimde çekici bir kişi olarak bulabilir. Hatta mümkündür, kadınlar ve kızlar başlangıçta, tıpkı dul kraliçe karşısında Üçüncü Richard'ın durumu gibi, kendilerine itici gelen bir erkeğe tutkulu bir sevgi besler hale gelebilirler. Böyle bir kaynaktan sâdık, vefakâr bir aşkın doğup doğmayacağı bahsi diğerdir. Pek çok durumda tecrübe ilk intibaın doğru olduğunu teyid edebilir; fakat aynı zamanda tersi de pek iyi bilinen bir durumdur ve fiilen günlük yaşamın bir parçasıdır. Harikulade bir intiba bir kimsenin o denli lehinde olabilir ki, daha yakından bir tanışma bunun böyle olmadığını gösterdiğinde, nasıl olup da dışsal parlak bir görünüşe kapıldığımıza şaşar, bunun için kendi kendimizi ta'zir edebiliriz.

Fakat ruhumuz, hissiyatımız insanların büyük çoğunluğuna karşı, sadece bizim için meçhul olanlara, yabancılara değil fakat aynı zamanda bizim tarafımızdan oldukça iyi bilinenlere karşı da kayıtsızdır. Bununla beraber bu kayıtsızlık değişmez bir biçimde katı ve sabit değildir; antipati ve sempati arasında gidip gelen bir temayülün gelişip yeşermesi de mümkündür. Sempati ve antipatiler, bilhassa yukarıda zikredilen kökleri bilinçli düşünce sürecimizde bulunan zihnî sempati ve antipaler hesaba katılacak olursa, çok çeşitli seviyelerde olabilir. İster daha önceden kendilerini tanımış olalım, isterse sadece aynı yolun yolcuları ya da savaşçıları, veya hemşehri, veyahut hatta hane ahalisi ya da aynı inancın mensupları, aynı siyasi partinin, aynı mesleğin müntesipleri olarak tanışmış olalım, bizim tarafımızda olan kimselere karşı genellikle, küçük de olsa, ister istemez belli bir sempati düzeyine sahibizdir. Keza bireylerin, soyluluk durumuda olduğu gibi, aynı zümreye mensup olmaları, proleterya veya mülk sahibi toplum kesimleri gibi aynı sınıfa ait olmaları sempatiye vücud verebilir. Diğer taraftan, benzer şekilde, karşıt kampta yer alan kimselere karşı bir antipati doğar. Bu tür bir antipati, özellikle karşıt taraflar arasında gerçek bir çatışmanın olması durumunda, çok kere

öfke ve nefret noktasına kadar ulaşabilir. Sair durumlarda böyle bir antipati kendisini daha büyük bir kayıtsızlıkla dışa vurur ve bununla sınırlı kalır; öyle ki, yakın tanışıklık ya da diğer saiklerin bir sonucu olarak, kolaylıkla gerçek bir sempatiye dönüşebilir. Bununla beraber, aynı ya da benzer ilgi ve çıkarlar, sempatinin uyandırılması için, bu tip benzerlikler tarafların bilincinde olduğu ölçüde yeterlidir; ve aynı karineyle karşıt ilgilerin de antipatiyi doğuracağı sonucuna varılabilir.[1] Sözgelimi, kitleler tüketici olarak ortak çıkarlara sahip olup bunun şuurundadırlar. Bu gibi durumlarda bunların herbiri yekdiğerine karşı yüzeysel bir sempati besleyecektir. Bunların çıkarları, atipatilerinin hedefi durumundaki üreticilerin ve tüccarlarınkine zıttır ve böyle bir antipati karşılıklı sempatilerinden daha güçlüdür.

3. *İtimat ve Güvensizlik*

Dikkat çekmek istediğimiz üçüncü farklılık başka insanlara karşı itimat ve güvensizlik halidir. Bildiğimiz bir kimse bizde, zayıf da olsa belli bir itimat hissi; buna mukabil bir yabancı muhtemelen, çoğu kez oldukça güçlü olan, belli bir güvensizlik hissi uyandıracaktır. Bundan başka, sempati kolaylıkla ve hayli çabukça ve aynı çabuklukla da pişman olunabilecek bir itimat hissinin doğumuna yol açabilir; buna mukabil antipati de zaman zaman sebepsiz olduğu daha sonra ortaya çıkan bir güvensizlik duygusunu uyandırıp güçlendirebilir ve daha ileri seviyelere taşıyabilir. Fakat burda da, o kadar çok derecelenme veya tahavvül vardır ki! Ancak seçilmiş birkaç kişi için büyük ve sarsılmaz bir itimat besleriz, öyle ki, onların bize ve en yakınlarımıza olan mutlak samimiyetinden, sevgisinden ve sadakatinden şüphe etmeyiz ve bağlılıklarına güvenebileceğimizi hissederiz. Gayet iyi bilindiği üzere, bu seçilmiş birkaç kişi her zaman bizim "dengimiz" değildir. Durum böyle olduğunda, aynı sınıfın, aynı zümrenin sempatisinin

1. Bu doğrultuda tam tersi bir yorum için Simmel'in *Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma* (İz Yayıncılık, 1999) ismiyle yayınlanan çalışmalarının ilk bölümüne bakınız.

belirleyici özelliği olan sempatiyle herhangi bir ilgileri yoktur. Sadık (kadın ve erkek) hizmetçi, modern yaşam koşullarından daha basit ve daha fazla taşraya özgü durumlarda daha sık görülmekle birlikte, sadece sagaların ve romanların figürleri değildir. İtimadın [insiyaki olması nedeniyle inhiraf etmesi] ihanete uğraması, gerçekten, korkunç, acı verici, çok kere umutsuzluğa sevkedici bir deneyimdir. Fakat uyandıracağı kızgınlık, öfke ve acı bir tarafa bırakılacak olursa, daha önceden itimat gösterilen kimselere karşı, istismar edilmiş itimadın ani bir biçimde güvensizliğe döneceği üzere, güvensizlik de itimada denüşebilir. Sadece bir kimsenin kendisinin değil, fakat başka insanların tecrübesi de bir kimseyi, herhangi bir kişi hakkında itimat veya güvensizlik beslemeye sevkedebilir, bu durumda sözkonusu kimseye ilgili kişi hakkında ya güvenilir ya da şüpheli bir ün temin edilir.

Diğer taraftan, itimat modern ticaretle büyük ölçüde gayrı şahsî bir hüviyete bürünmüştür. Şahsiyetin haiz olduğu önem azalmış veya bütünüyle tükenmiştir. Bir kişinin yalnızca "servet"i muteberdir çünki, ve genellikle geçerli sebeplere istinaden, bencilliğin veya çıkar saikinin, ödemeye muktedir olduğu sürece, kişisel olarak daha az güvenilir bir işadamını bile borçlarını ödemeye sevkedeceği kabul edilir. Kişisel güvenilirlik, "borçlu olarak güvenilirliğe" dönüştükçe yitip kaybolmaktadır. Kural olarak, mâli krediye sahip, sağlam ve güvenilir olan veya hiç değilse sağlam ve muteber olduğu farzedilen (sahibinin veya yöneticisinin ahlâkî niteliklerinden bağımsız olarak) ticaret veya imalat şirketidir. Şirketin finansal desteklenmesinde bu tür bir itimatın sonucu olarak, ters yönde bir yargı için yeterli sebebler mevcut olsa bile, başkanının ahlâkî vasfının hâlâ tam ve mükemmel olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla şahıs veya şirketin finansal saygınlığına güven, tıpkı kişisel niteliklere itimat gibi, sık sık ihanete uğrayabilir.

Bundan başka, bilincinde olmaksızın, çoğu kez birçok kişiye, kendileri hakkında zayıf ve yüzeysel bir bilginin gücüne dayana-

rak güveniriz. Kimi zaman, işgal ettikleri konumlar harcinde, onları tanımaz hatta haklarında hiçbirşey bilmeyiz. Bu da gayrı şahsî bir itimattır. Şahsî itimatı, esas itibariyle güvenen kimselerin şahsiyetleri, yani aklî durumları, insan doğasına dair bilgileri, ve bilgilerinin istinat ettiği tecrübeleri telkin eder. Dolayısıyla şahsî itimat durumunda, saf veya tecrübesiz insanlar genellikle güvenmeye buna mukabil, akıllı ve tecrübeli insanlar umumiyetle şüpheci olmaya meyyaldirler. Bununla beraber aklî güven sözkonusu olduğunda, bütün bu ayrımların hiçbir değeri kalmaz. Bindiğimiz treni sevk ve idare eden, gemimizin istikametini, uçaklarımızın güzergahını tayin eden kaptan veya plotların hakkında hiçbirşey bilmeyiz; birçok durumda, tavsiyesine başvurduğumuz, cerrahi bir operasyon için beden ve hayatımızı ellerine teslim ettiğimiz doktoru tanımayız. Çok kere davamızı üstlenmesini rica ettiğimiz avukatı, davamıza leyhimizde veya aleyhimizde karar verecek, ve hakkımızı ve şerefimizi tazmin ve tamir edeceğini, taleplerimizi adaletin şazmaz terazisinde tartacağını beklediğimiz, umduğumuz yargıcı tanımayız. Bütün bu durumlarda (a) maharete (bilgiye) veya (b) ihtiyar ve iradeye güveniriz. Bu maharet (yahut bilgi sözkonusu olduğunda) bir kimseye güvenmede haklıyızdır çünki (1) maharet onun mesleğinin ayrılmaz bir parçası veya vazgeçilmez koşuludur. Eğer bu niteliği haiz değillerse, nasıl olur da bir doktor, avukat, yargıç kendilerini bu şekilde takdim ederler? Kunduracı, çilingir, terzi de kendi sanatlarının, ticaretlerinin erbabıdır. Bir mesele ne kadar büyük önem arzediyorsa, biz de bu ölçüde sözkonusu etkinlik için bir erkek ya da kadına kapıyı aralamış olan (2) numune ve tatbikata, (3) tecrübeye, (4) şöhrete (5) şahsî tavsiyeye veya yönlendirmeye güveniriz. Bununla beraber birçok durumda mesela, mühendis ya da plotun durumunda olduğu gibi, tatbikat ve tecrübe yeterli niteliklerdir.

İrade ve ihtiyar sözkonusu olduğunda, (a) muayyen, mutad ahlâkî niteliklere ve ihtimamına kendimizi teslim ettiğimiz kimsenin, hiç değilse bir parçacık da olsa bahis konusu niteliklere sa-

hip olmasaydı, bu mesleği sürdüremeyeceği kabulüne bel bağlarız. Genellikle ikisi de birbirine meczolmuş vaziyette bulunan — sözkonusu kimsenin— maddî veya gayrı maddî (b) bencilliği bununla yakından ilgilidir. Fakat zihnî anlamda sükunetimizin, güvenlik hissimizin temelinde bu sebeplerin yanısıra başka birşeyin daha yeraldığı kolaylıkla görülebilir. Her ne kadar nadiren farkında olsak da, düzenli ve emin olana duyduğumuz itimadın temelinde âdet, hukuk ve ahlâk olarak tanımladığım üç büyük toplumsal irade sistemi vardır. Son olark zikredilen iki fonksiyon, yasal ve ahlâkî nizam veya sistemler ilkinin mükemmelen tekamül etmiş biçimleridir.

4. *Karşılıklı Bağımlılık*

Ve şimdi de, ilk üçüyle yakından ilgili ve kısmen bunlarda içerilen dördüncü ayrıma geliyorum. Bu başka insanlara şu veya bu şekilde "bağlı" olma ve bunlardan bütünüyle bağımsız ve özgür olmamdaki durumum arasındaki farktır. Başkalarına bağlı olma durumu özgürlüğün tam zıddıdır, ilki ahlâkî bir yükümlülüğü, ahlâkî bir zorlayıcıyı veya bir yasağı ima eder. Bu tür "bağlar" büyük bir çeşitliliği haizdir ve bir ferdi, çeşitli ilişki tipleriyle çepeçevre kuşatırlar. Bahis konusu bağlar aynı zamanda, ferdi kendi hemcinslerine bağlayan toplumsal antiteler (*soziale Wesenheiten*) veya formlar olarak da adlandırılabilir. Fert, eğer bunlara bağlandığının bilincindeyse bu toplumsal antitelere bağlıdır. Onun bu bağ hakkındaki bilinci ya baskın bir şekilde hissî veya yine aynı şekilde zihnîdir. Bu şuurdan ahlâkî bir yükümlülüğe, ahlâkî anlamda bir zorlayıcı veya yasağa ilişkin bir his veya bir kavrayış, gayrı ahlâkîliğin ve uygunsuz durum ve eylemin yanı sıra doğru olmayanın, gayrı kanuni, gayrı meşru olanın sonuçlarına yönelik haklı bir nefret husule gelir.

Nasıl ki hiçbir toplumsal bağ yahut birlik kelimenin lafzî anlamında yorumlanamıyorsa, bu tür ilişkilerden de "bağlar" şeklinde söz edildiğinde, elbette kastedilen kelimenin mecazi anla-

mıdır. Bir insanın diğer bir insana bağlanması tam bir bağımlılık durumunu işaret edebilir. Bu, bu iki kişiden birinin kendine ait bir iradeye sahip olmadığı veya olamayacağına değil, fakat her ne arzu ederse etsin bunda başka birisinin istencine bağlı olduğuna işeret eden mecazî bir ifadedir. Binaenaleyh, bebeğin ve daha azalan ölçüde, küçük çocuğun anneye veya ona bakan herhangi başka bir kimseye bağımlılığı su götürmez bir gerçektir. Bir kimsenin refahının veya kişisel veya bedensel bakımdan iyi olması durumunun kendisinden ziyade başkalarının iradelerince tayin edildiği bağımlılık tipleri de benzer karakteri haizdir. Böyle bir bağımlılığın en tipik örneği hizmetçilik veya kölelik ve benzeri gibi durumlardır. Bu, en belirgin ve dolayısıyla en güçlü anlatımını kölelerde uygulanmış ve azılı suçluların naklinde hâlâ uygulanmakta olan nevinden fiziki kısıtlamada bulur. Bir kimsenin, tamamen zayıf bir iradeden kaynaklanabilecek bir keyfiyet olarak kendi iradesi doğrultusunda hareket edememe durumuna izafeten hippnotize edilmiş kişilerden, cinsel anlamdaki kölelikten ve benzeri durumlardan söz edebiliriz.

5. Toplumsal İlişki veya Bağ; Münasebet

Toplumsal ilişki veya bağ karşlıklı bağımlılığı ifade eder ve bu da bir kimsenin iradesinin bir başkasınınkini, önünü açarak veya engel olarak veyahut her iki şekilde de, etkilemesi anlamına gelir. Şayet bir kimsenin istenci bir başkasının iradesini karşılıyor veya onunla uyuşuyorsa, karşılıklı olması nedeniyle birleşmiş-bütünleşmiş olarak yorumlanabilecek müşterek bir irade hasıl olur. Bu müşterek irade, B'nin iradesinin A'nınkiyle olduğu kadar A'nın iradesinin de B'ninkiyle uyumunu tazammun eder veya gerektrir ve dolayısıyla kontrol eder. Bu, her birinin istenç ve eyleminin yek diğerine yönelik olmasına atfen kişi olarak adlandırmayı tercih ettiğim bu iki ferdin toplumsal istencinin en basit örneğidir. Benzer şekilde, bir kişinin diğer bir kişiye bağlanabilmesi gibi, bu kişi birçok kişiyle de birlik oluşturabilir ve bunlar da bir başka-

sıyla münasebet tesis edebilir; böylelikle bir gruba mensup olan her tek kişinin istenci grubun kollektif iradesinin parçası olur ve aynı zamanda onun tarafından yönlendirilir ki, bu, onun bu gruba bağımlı olması demektir. Bu tür kollektif irade, dahil olan kişilerin sayısına, kendine özgü karakterine ve mevcudiyetinin modalitesine, bir başka deyişle, onun dışavurulma tarzına bağlı olarak türlü formlara bürünebilir. Keza bireyler de, çok değişik şekillerde onun bilincinde olurlar. Kollektif irade belirsiz bir süre değişmeksizin aynı kalabilir, fakat aynı zamanda yenilenen edim ve eylemlerle zaman zaman tahavvüller geçirebilir. Dahil olan kişileri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilir, öyle ki, daha kuşatıcı bir kollektif irade daha küçük bir gruba tesir edebilir ve bu da sırasında en küçük birim üzerinde tesirini hissettirir. Her kollektif irade kendisini, tek bir doğal, gerçek kişide veya kollektif iradesinin daha yüksek bir kollektif iradenin temsilcisi olarak anlaşıldığı kişiler topluluğunda temsil edebilir.

Her kollektif iradeye özel bir isim verilebilir, fakat aynı zamanda birleşen insan topluluğunu niteleyen mevhum bir temsilcinin ismini taşıyabilir. Şu halde bu ismin karşılık geldiği şey, bu gruba dahil olan kimseler tarafından kendileri gibi bir kişi olarak anlaşılır ve o şekilde tasavvur edilir. Bir başka ifadeyle, kollektif bir kişilik ya diğer kollektif kişilerin ya da, daha basit durumda, doğal, gerçek kişilerin bütünüyle bağımlı oldukları kişiliktir. Bunların hepsi birbirlerine ve dolayısıyla en basit durumda, onların karşılıklı ilişkilerini veya birliğini temsil eden kollektif iradeye bağımlı olduklarını bilirler ve birbirlerine bu bilgiyle bağlanırlar. Bu isimlerin kullanıldığı aşağıdaki bütün mülahazalar bu çerçevede yorumlanmalıdır. Bahis konusu isimler, bunların gerçek karakterini çok kere gerektiği gibi vuzuha kavuşturmasalar da, çok uzun zaman önce sabit bir anlamın verildiği günlük dilden alınmıştır. Bir grup, bir kalabalık, bir bağ vs. olarak sadece dışsal bir forma veya anlama işaret eden alelade bir anlam ile kollektif veya toplumsal bir iradenin kişilikleri veya temsilcileri, bir başka deyiş-

le, toplumsal antiteler veya fenomenler olarak tasavvur edildikleri bilimsel bir kavramlar sistemi tarafından bunlara verilen anlam arasında hiçbir açık ve bilinçli ayrım yapılmamıştır.

Bütün bu toplumsal antitelerin anlam ve formca hem benzerliklere hem de farklılıklara sahip olduğu kolaylıkla çıkarsanabilir. Benzerlik bunların, ortak faaliyete yönelmiş birey iradelerini, onlara yükümlülükler empoze etmenin yanısıra haklar da bahşederek, bir kişinin hakkını bir diğerinin yükümlülüğü (veya tersi) olarak tanımlayarak tayin eden topumsal bir iradeyi ihtiva etmesi halinde sözkonusudur. Bunlar arasındaki farklılık, her birinin en mükemmel formunu hayalî (suni) toplumsal kişilikte bulması keyfiyetinde yatar. Böyle bir kollektif kişilik, tek tek kişilerden, ilk sıradaki bireylerden veya muhtemelen tâbi durumdaki sair kollektif kişilerden teşekkül eder. Mümkün en basit durumda bile, ilgili her kişi için kendi iradesinin yanısıra kollektif (ortak) iradenin empoze ettiği ahlâkî bir zorlayıcı sözkonusudur.

2. Toplumsal İlişki Yahut Bağın En Basit Tipi Olarak Takas ve Mübadele.

Eğer bütün çeşitlilikleri, aynı zamanda en aklî olan en basit tipleriyle ilişki içinde kavrayabilirsek, toplumsal ilişkilerin veya bağların *modus operendi*sini en kolay şekilde anlayabiliriz. Burada uzamış takas olarak da düşünülebilecek basit takas veya karşılıklı icabî taahhütlerin durumunu düşünüyoruz. Takas en basit formuyla, her biri diğerine nisbetle, bir amaç olarak düşünülen bir araç olmaklığından başka bir biçimde birbiriyle ilintili olmayan iki ayrı nesneyi —ki bunların her biri diğerini elde etmek için bir araç olarak kullanışlı ve değerlidir— ihtiva ettiğinden tipik ve açık bir durum arzeder.

Şayet bilumum karşılıklı yardım ve yardımlaşma edimlerini takas yahut mübadele olarak anlamaya bir itirazımız yoksa her nevi birlikte yaşama biçiminin bu tür yardım ve müzaheretin sürekli bir mübadelesinden başka birşey olmadığı ve bunun yakın-

lığının da seviyesinin sıklığına bağlı olduğu açık ve su götürmez bir hâl alacaktır. Bununla beraber bu ilişkilerin belirleyici özelliği temelde yatan saiklerce belirlenir ve saiklerin de belirli farklılıklar göstereceği açıktır. Sadece iki kişinin düşünüldüğü basit durumda, dahil olanlar bakımından temel saik aşağıdakiler gibi hülasa edilebilir: bir taraftan yardım için beklenti veya arzu olabilir, diğer taraftan beklenti, arzu ve kısıtlama olabilir. Bu durum bireyleri başkalarına bağlayan —bir başka ifadeyle sözkonusu antitenin bu başkalarının yerini alıp onu temsil etmesine imkân tanıyacak şekilde bireyi başkalarına bağlayan ve onu sınırlayan— kollektif bir antitenin beklentisini ve taleplerini temsil eder. Tam karşıtında ise bir kimsenin (kendisinin) istenç ve arzularını tatmin etmeye yönelik dürtülerinin bir diğer kimsenin, başkalarının veya bütün gruplarınkini tatmin etme biçimine büründüğü durumdur; her ne kadar bir kimsenin kendi istenç ve arzusu başkasının veya başkalarının benzer nitlikteki istenç ve arzularıyla görünüşte desteklenebilirse de. Bu tür istenç ve arzu kaçınılmaz olarak, başka kişi veya kişilere yönelik farklı bir tavrı husule getirir. Bu, esas itibariyle annenin, aklı başına gelinceye dek kendisinden herhangi birşey ummadığı veya ondan herhangi birşeye gereksinim duymadığı bebeğine olan sevgisi gibi hiçbir kayıt ve şarta bağlı değildir. Tek başına sevgi bağlamaz. Binaenaleyh belirli/sınırlı bir hoşlanma ve yardımseverlik, sevgi olsa bile, bir taraf ona karşılık vermekte geciktiğinde körelir. Böyle bir sevginin belli belirsiz bir umud temelinde veya sevilen kimsenin mevcudiyetine ilişkin safi bilgiye bağlı olarak en alt seviyede sürdürülmesi mümkündür çünki, bir taraf başkasının gönencini veya mutluluğunu, bilhassa cinsel sevgi örneğinde doğru olduğu üzere, kendi iradesi haline getirebilir. Bununla beraber böyle bir sevgi, özsevginin sık sık kendi kendini yok etmeye yol açması gibi, kin ve öfkeye dönüşebilir ki, o zaman (öncekinden daha da ateşli ve tutkulu) tersine dönmüş bir sevgi haline gelir.

Toplumsal bağın türemiş ve daha yüksek tipi her zaman, bir taraftan karşılıklı faydayı, yardımı veya dostane etkinliği, diğer

taraftan bireysel iradeye etki eden ve onu denetleyen bağlayıcı toplumsal iradenin bir ögesini içerici olarak niteleyebileceğimiz unsuru ihtiva eder. Her zaman yükümlülük ve karşılıklılık, bir ortağın (katılımcı veya üyenin) yetersiz veya muhalif bir eyleminin birisinin olmazsa başkasının, dolayısıyla bütünün —eğer bu sonuncusu hâlâ varlığını sürdürüyorsa, ki bu bütünün sürekliliği bir kişinin eylemine ne kadar az bağlıysa varlığını sürdürmesi de o ölçüde muhtemel olacaktır— bir karşı eylemini davet etmesi nedeniyle kendisini hissettirir ve dolayısıyla tanınabilir. Dolayısıyla iki kişinin dostluğu veya çok kere bir evlilik, her ne kadar bu sonuncusu daha yüksek bir tipte mevcut bir toplumsal irade tarafından yönlendiriliyorsa da, her iki ortağın da davranışına bağlıdır ve bozulabilir. Diğer taraftan, bir birlik veya cemiyette birey kural olarak bunu gerçekleştiremez ve onun mevcudiyetini güçlendiren ve tehlikeye düşüren etken sadece bir grubun eylemidir. Bir çoğunluk ve bir azınlık arasındaki zıtlık, böyle bir grupta kendisini hissettirir ve dolayısıyla iki kişinin dahil olduğu bir durumdan farklılık gösterebilir. Bu farklılık, şayet çoğunluk bütünü olduğu gibi korumayı veya değiştirmeyi arzu ediyorsa ve kendi iradesini, azınlıktan farklı olarak, bütüne hakim kılacak kadar güçlüyse belirgindir. Toplumsal iradeye karşı hareket eden bireylerin veya —azınlık gibi— tarafların, çoğunluğun öfkesini veya kızgınlığını tahrik ettiği ve çoğunluğun uygun şekilde tepki gösterecek güce sahip olduğu ve durum bu merkezde olduğu sürece, önemli bir azınlığın iradesine karşı konulduğunda bile, iradenin bütünün iradesini nesnel bir biçimde temsil ettiği durumu normal bir durum olarak düşünmek gerekir. Bununla beraber, çoğunluğun veya en azından, özellikle büyük bir çoğunluğun iradesinin, bütün birliğin, toplumsal örgütlenmenin veya komisyonun iradesi olarak —öyle ki bir karara varıldıktan sonra muhalefet en azından bir süre için de olsa çözülecektir— geçerli olacağı ilkesinin —belki de dışsallaşmış bir formda kaydedilmiştir— etkisini hissetirdiği durum sosyolojik bakımdan daha önemli bir örnektir.

3. Toplumsal İlişkilerin Temelleri

1. Toplumsal Antiteler (soziale Wesenheiten)

Kendine özgü bir bilim hüviyetiyle sosyoloji, mevzuunu toplumsal hayattan, ve sadace toplumsal hayattan kaynaklanan "şeyler"de bulur. Bunlar insan düşüncesinin mahsülleridir ve ancak böyle bir düşünceden dolayı vardırlar; bir başka deyişle, öncelikle birbirine bağlı olan ve kendilerine egemen olan, irade ve hareket muhtariyetine sahip ve bu hüviyetiyle bir isim verdikleri birşey olarak kollektif mevcudiyetlerinin bilincinde olan bireylerin kendileri için vardırlar. Böyle birşeyin, toplumsal bir kişiliğin mevcudiyeti, kendi başlarına tek ya da biraraya gelmiş bireyler olabilen dışarıdakiler veya bu tür kişilerden teşekkül eden toplumsal bir antite tarafından tanınıp bilinebilir. Böyle bir tanıma eğer karşılıklıysa, yeni, esas itibariyle benzer bir antite, en mükemmel durumda, yine doğrudan kurucuları için varolan fakat aynı zamanda dışarıdakiler tarafından gözlemlenip tanınabilen yeni bir toplumsal kişilik husule getirebilir. Bu toplumsal nesnenin veya kişiliğin varoluş tarzı, birbirine bağlı insanlar tarafından tahayyül ve tasavvur edilmekle birlikte, ister bir hayvan veya bir insan formunda, isterse biçimce her ikisinin bir karışımı olsun, esasen ululanmak için husule getirilen tanrılarınkine benzemez. Bununla beraber tanrılar, her ne kadar nazarî, tarihî ve sosyolojik düşüncenin mevzuları olarak varlıklarını sürdürseler de, ait oldukları insanlar için mevcudiyetlerine artık inanılmadığında, ortadan kaybolmaları hasebiyle aralarında açık bir fark vardır. Halbuki, bizim adlandırdığımız şekliyle, toplumsal "antiteler" böyle bir inanca gereksinme duymazlar. Bunlar, hayalî doğalarına ilişkin açık seçik kavrayış bakımından müşterek irade ve etkinliğin mevzuları olarak düşünülebilir. Hiç şüphesiz aynı zamanda, tıpkı tanrıların durumunda olduğu gibi, toplumsal antitelere tabiatüstü veya daha yerinde bir ifadeyle, metafizik bir mahiyet atfedilebilmesi de mümkündür ve hiç de seyrek rastlanılan bir durum değildir. İnsanın her zaman belli bir eğilim göstermiş

olduğu hayal mahsulü mitolojik düşünce bu anlamda sürekli olarak etkisini hissetirir ve dolayısıyla şu ya da bu türden buluş ve fantazileri sık sık işin içine karıştıracaktır; toplumsal antiteler, özllikle kollektif kişilikler yüce, güçlü ve görkemli varlıklardır, dolayısıyla tanrılara benzerlerler. Şu halde, toplumsal antite kavramında tanrısallığın belirleyici özelliklerinden hiç değilse bazıları mündemiçtir. Onlar özellikle, kilisenin durumunda olduğu gibi, böyle bir varlığa tabiatüstü bir köken atfedildiğinde, tanrıların özel himayesi altındadırlar.

Tanrının kendisi güçlü ve korkulan veya hayırhah ve müşfik bir hükümdar olarak temsil edlirse, o dünyadaki hükümdara, onu kutsayarak, destekleyip güçlendirerek, özellikle tanrının bahşettiği bir hak olarak, veraset hakkını yerleştirmek suretiyle konumunu meşrulaştırarak ona hükmedendir. Yeryüzündeki hükümdar, tanrıya gösterilene benzer bir saygı ve hürmet gösterisiyle Tanrı'nın lütuf ve inayetiyle hüküm sürer. Bilumum saygı ve hürmet türleri, çocukca tapınma ya da zayıfın —nefret veya istikrah hissi uyandırabilecek— güçlüye karşı duyduğu korku gibi tamamen tabiî bir histen kaynaklandıklarından, birbirleriyle ve doruk noktasını buldukları ve din olarak parlattıkları tanrılarla içiçe geçmiş vaziyettedirler. Tanrıların itaatkar hizmetçileri olarak, güçlü insanlar, Tanrı'nın iradesinin vasıtası [veya temsilcisi] ve yorumlayıcılarıdır ve bu suretle de güçlerini artırırlar.

Bu salt düşünce mahsülü varlıkların, bulutların üzerinde veya Olimpos'ta yaşamasalar ve onlara, belki de silahlı bir güç birliğinde veya insanların başka türlü birleşmelerinde ortaya çıkan türden bir varlık atfedilmiş olsa da, varoluşlarının tanrıların mevciyetiyle irtibatlandırlmasından uzak durmak pek kolay olmayacaktır. Kiliseye inanç ve rahipliğe gösterilen hürmetin birbiriyle doğrudan ilişkili olması gibi, Tanrılara inanç da devlete duyulan inancı destekleyebilir. Bilimsel nitelikteki eleştirel yaklaşım tüm bu yanılsamaları yok edip bütün bu hayalî alanlarda içerilen şeyin insan düşüncesi ve insan iradesinden ibaret olduğunu, be-

şerî umut ve korkulara, ihtiyaç ve zorunluluklara dayandıklarını ve yüceltilmiş formlarıyla bunların çağların ruhunun işleyip canlandırdığı şiirsel sanat eserleriyle mukayese edilebileceğini kabul etmektedir.

O halde, sözkonusu basit probleme ve düşünceye tekrar dönüyoruz: düşünen insanlar neyi, niçin ve nasıl arzu eder ve isterler? Basit ve en genel cevap şudur: bir amaca ulaşmayı arzu ederler ve ona ulaşmanın en uygun araçlarının arayışı içine düşerler. Bir amaç için çabalarlar ve ona ulaştıracak doğru yolu bulmaya çalışırlar. Bu, gündelik hayatın, günlük işlerin, mücadele ve ticaretin dünyasında çağlar boyunca, zevk ve sadakatle, umut ve korkuyla, uygulama ve alışkanlıkla, model ve düsturla yönlendirilmiş ve kolaylaştırılmış hareket ve davranıştır.

2. İnsan İradesi

Doğal ve orjinal olarak düşünebileceğimiz genel insan iradesi bilgi ve yeterlilikle icra edilir ve aynı zamanda esaslı bir biçimde bunlar karşılıklı etkileşimle yönlendirilir. En saf insanda bile, akıl bütünüyle, onun bilgisi ve dolayısıyla iradesiyle kendisini açığa vurur. Fikrî ufkunu, zihnî dünyasını ve kalbini, vicdanını etkileyen unsurlar yalnızca öğrendikleri değil fakat atalarından tevarüs ettiği düşünce ve kavrayış modalitesidir. Dolayısıyla bu son anlamda irade tasavvurunu, düşüncenin üstünlük kazandığı ve aktörü yönlendirici vasfa büründüğü ussal[2] istem (*Kürwille*)[3] tipiyle karşıtlığı içinde, doğal istem (*Wesenwille*) olarak adlandırıyorum. Ussal istemin aklî istemle karıştırılmaması gerekir. Aklî istem insan doğasının derinliklerinde bulunan ve doğal istencinin temelini teşkil eden bilinçaltı motiflerle pekala bağdaşır; halbuki

2. Bu kelime, akıldan farklı olarak, zekânın hesaplayıcı yanını ön plana çıkartacak biçimde kullanılmıştır.

3. "Doğal istem" tabiri, aynı zamanda "bütüncül istem" olarak çevrilebilecek olan Tönnies'in *Wesenwille* kavramını tam karşılamamaktadır. Keza, "ussal istem" tabiri de, Tönnies tarafından kullanıldığı şekliyle, *Kürwille* kavramının muhtevasını tam olarak taşımamaktadır. Bununla beraber makaledeki kullanımları itibariyle bu karşılıklar yeterlidir.

ussal istem bu tip rahatsız edici unsurları safdışı eder ve mümkün olduğu ölçüde açık bir biçimde bilinçlidir.

Bir meseleyi enine boyuna düşünme, *araç* ve *amaçlara* ilişkin düşünce formu, bu ikisini birbirinden ayırabilir. Buradan, aracın temeli bakımından amaçla irtibatlı olmadığı sonucuna varılır; bir başka ifadeyle araç ve amaç birbiriyle birleşik, içiçe geçmiş ya da özdeş değildir. Tersine araç bütünüyle izole olabilir ve dolayısıyla, hatta belki de amaca güçlü bir karşıtlık teşkil edebilir. Bu durumda sözkonusu amaç, aracın mümkün olduğunca kendisine uygun olmasını, amacın şart koşmadığı hiçbir araç ya da onun bir parçasının kullanılmamasını, verili bir amaca ulaşabilmek için en uygun olan aracın seçilmesini ve kullanılmasını gerekli kılar. Bu, araç ve amacın belirgin bir biçimde ayrılığını ve farklılaştığını ifade eder; dolayısıyla amaca ulaşmak için mükemmelen uygunluklarının dışında başka bir araç mülahazasına izin vermez. Aracın ussallaşması ilkesi, arzu ve niyete bağlı olarak düşüncenin amaç ya da hedefe daha fazla yoğunlaşmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak, her yerde inkişaf etmektedir. Dolayısıyla bu, amaca ulaşmada en büyük etkinliklerinin dışında her türlü mülahaza bakımından araçlara yönelik bir kayıtsızlık tavrı anlamına gelmektedir. Bu kayıtsızlığa çok kere ancak amaç mülahazasının dışındaki —bir kimsenin bu aracı kullanmasını engellemesi, caydırması veya korkutması mümkün olan— saiklerden kaynaklanan mukavemetin üstesinden gelinmesiyle ulaşılır. Dolayısıyla arzu edilen amaca aracı ayarlayan veya ona uyduran eylem belirli bir isteksizlikle, aynı zamanda korku ve endişeyle veya daha karakteristik olarak nefret veya muhalifine karşı duyulan, pişmanlık doğurucu bu kabil hislerle düşünülebilir. Biraz mübalağayla da olsa Goethe, birşeyi gerçekleştirmek peşindeki insanın her zaman "vicdandan yoksun" olduğunu söyler. Gerçekten de, böyle bir insan, eğer "hiçbir kural tanımaksızın" hedefinin peşindeyse, çoğu kez vicdanını bastırmayı veya onun üstesinden gelmeyi zorunlu addeder. Bu zorunluluk dolayısıyla birçokları kendilerini bu tür hisleri umursamazken veya kendilerini

bunlardan uzaklaştırırken haklı bulurlar ve zaman zaman bu nevi her türlü düşünce ve mülahazadan yakalarını kurtararak kabadayılık ve kibirlilikte tatmin bulurlar.

Dolayısıyla bu, bir taraftan yalın duygusal (dürtüsel) ve dolayısıyla irrasyonal istem ve eylemin buna mukabil, araçların takip edilen hedefe göre tertip edildiği —çok kere hislerle çatışma halinde bulunan bir durum— basit ussal istem ve eylemin varolduğunu ifade eder. Her türlü gerçek istem ve eylem bu iki uç arasında yer alır. İstem ve eylemin, hakim tonu itibariyle bunlardan birini ya da diğerini temsil etiği veya eğilimli olduğu mülahazası, doğal istem ve ussal istem kavramlarının tesisini mümkün kılar ki, bu kavramlar ancak bu anlamda doğru olarak kullanılabilirler. Bunları normal kavramlar olarak adlandırıyorum. Bunların temsil ettikleri ideal tiplerdir ve gerçekliğin tesbit ve tavsif edilebileceği miyar veya kıstaslar olarak hizmet görmelidirler.

3. Cemaat (Gemeinschaft) ve Cemiyet (Gesellschaft)

Ussal istem ile ussal olmayan istemi karşıt hale getirmek bir mesele teşkil etmez, çünki akıl ve us, ussal istem kadar doğal isteme de aittir. Gerçekten de doğal istemdeki akıl, mahsüllerini yaratıcı, şekillendirici, ve sanatsal yeterlilik ve sanatsal eserlerde ve dehanın ruhunda verir. Bu, en temel formları itibariyle, doğal istemin, dosdoğru, naif ve dolayısıyla duygusal istem ve eylemden fazla birşey ifade etmediği buna mukabil, ussal istemin belirleyici özelliklerini en fazla bilincin oluşturduğu durumda da doğrudur. Bu sonuncusuna özgü olan yaratıcılığın zıddı imalattır; bu sebebledir ki, (Almancada ve diğer dillerde ifade edildiği üzere) araçları —ki özel belirlenimi arzuladığımız hedeflere ulaşmak için zorunlu olan dışşal tesirleri husule getirmenin belirlenimidir— hasıl etme amacına yönelmiş, *kalp*azanlık (forgery) planlarını, tezgah ve düzenekleri (machinations), karmaşık *entrika*ları, (intrigues) ve kıtırları (fabrication) kastederek mekanik işten bahsederiz.

Bu kavramlar birliklere uygulandığında, yalnızca, bir konfederasyon oluşturarak, ya da bir birliği veya özel bir çıkar grubunu örgütleyerek veya hatta bir devlet kurarak bir birliğe girişe yol açan düzenli saikleri düşündüğümüz anlaşılmamalı. Bununla beraber, her türden birliklerin temelinde hangi saiklerin bulunduğunu tesbit etmek ve bunların mevcudiyetlerini ve devamlılıklarının sebebini izah etmek küçümsenmemesi gereken bir meseledir ve bu noktada sadece pozitif temellerle ilgilendiğimizde bu aynı zamanda devamlılığın veya sürekliğin temelini teşkil eden negatif saikleri de kapsar. Bu çerçeve içerisinde, temellerin esas itibariyle ve sürekli olarak bu kategorilerden birine ya da diğerine, yani doğal istem veya ussal isteme ait olduğu anlaşılmamalıdır. Tam tersine, dinamik bir durum yahut sürecin insan his ve düşüncesinin değişken unsurlarına karşılık geldiği varsayılmaktadır. Sözkonusu saikler bir an bir kategoriye bir an diğerine ait olcak şekilde dalgalanıp dururlar. Bununla beraber her nerede bu tür gelişme meydana gelirse, soyut ussal formlara doğru bir eğilim anlamında, belli bir düzenliliğin veya hatta bir "yasa"nın gözlemlenmesi mümkündür.

Doğal istemin baskın olduğu her türlü birliği cemaat (*Gemeinschaft*), ussal istem tarafından şekillendirilen ve esas itibariyle onun tarafından yönlendirilenleri de cemiyet (*Gesellschaft*) olarak adlandırıyorum. Bu itibarla sözkonusu kavramlar, birlikte olmanın esas ve eğilimlerinin kalıp niteliklerini ifade etmektedirler. Dolayısıyla her iki isim de kullanıldıkları çerçevede, toplumsal antiteleri veya grupları tanımlayıcı olarak çağrışım veya yan anlamlarından sıyrılmaktadır; gerek cemaatin gerekse cemiyetin esası, gösterileceği üzere, her türlü birliğin içerisinde içiçe geçmiş olarak bulunur.

4. Toplumsal Sistemler

1. İlişkiler, Birlikler, Toplumsal Örgütler

Toplumsal antiteler veya formlar olarak: (1) Toplumsal ilişkileri (Verhältnisse), (2) Birlikleri, veya Elbirliklerini (Samtschaften),

(3) Toplumsal örgütleri veya tüzel kişileri (Körperschaften), (meslek birlikleri, dernekler, kurumlar, veya özel çıkar grupları) birbirinden ayırıyorum.

Üçüncü form genellikle, ona mensup olan gerçek veya tüzel kişilerin iradesi olarak, onları, içsel veya dışsal olarak yöneltilebilecek böyle bir iradeyle uyum içinde davranmaya sevkeden ve zorlayan kendi içinde bütünleşik belirli bir irade beyanına muktedir bir tür gerçek kişi olarak düşünülür. Toplumsal ilişkide bu şekilde düşünülen, özel bir isimle nitelense bile, ilişkinin kendisi değildir. Bununla beraber, ilişkinin üyeleri olarak düşünelebilecek öznelerin veya taşıyıcılarının onun, iradeleriyle teyit ettikleri ve böylelikle hakiki bir gerçeklik olarak tesis ettikleri bir ilişki olarak bilincinde olmaları elzem veya asli unsurdur. Bu tip bir toplumsal ilişki tesis etme tarzı, istem ve eylem gücünü haiz bir toplumsal örgütlenme veya tüzel kişiliğin tesisiyle mükemmele doğru tekamül edecek embriyonik veya yeni yeni gelişen bir formu temsil eder.

Birlikler, toplumsal ilişki ve toplumsal örgütlenme arasında yeralır. Tıpkı toplumsal örgütlenme gibi, müşterek niyetleri, arzuları, temayülleri, isteksizlik veya hoşlanmayışlığı—hülasa müşterek hissiyat ve düşünme tarzlarını intaç edecek şekilde bir arada tutulan kalabalık bir insan topluluğunu ihtiva eden bir çoğunluk olarak düşünülür. Bununla beraber, birliğin gerçek anlamda bir iradeye sahip olduğu söylenemez. Kendisini bir komite olarak örgütlemedikçe veya özel bir çıkar grubu veya meclise dönüşmedikçe hiçbir karara erişemez.

2. *Toplumsal İlişki*

Toplumsal ilişki en genel veya en yalın olan toplumsal antite veya formdur. Kısmen insanlar arasındaki münasebetlerin, karşılıklı bağımlılığın ve bağlılığın sebebleri olarak orijinal, doğal ve aktüel şartlara ve kısmen de insan türünün en temel, en genel geçer, en zorunlu ihtiyaçlarına dayandığından, aynı zamanda en derin ve köklü temele sahiptir. Bir temel, tıpkı bir başkası gibi,

bilince farklı etkilerle yükselir. Şayet, sözgelimi bir taraftan kardeşimle benim, diğer taraftan kayınbiraderimle, üvey kardeşimle veya evlat edinilmiş, besleme kardeşimle aramdaki gibi doğal bir ilişki mevcutsa yakın olduğumuz hissine, yani aramızda herbirimizin diğerinin varlığını teyid eden bağların olduğuna, birbirimizi tanıdığımıza, belli ölçüde hepimizin birbirimize güvenip birbirimizin iyiliğini isteyerek aramızda sempatik bir ilişkinin mevcudiyetine dair bir hisse sahibimdir. Bu, nesepçe kardeş olmayan kişilerin sözkonusu olduğu son durumda da doğru olmakla birlikte, buradaki ilişki, aynı anadan doğduğumuzu bildiğim kardeşimle benim aramdaki ilk ilişki kadar tabiî değildir. Bu durum, ister belli bir mal varlığını birlikte idare etmek yükümlülüğüyle, isterse aramızda tereke olarak malvarlığını bölüşmek suretiyle, isterse entellektüel yönü ağırbasan emtia veya idealleri paylaşarak olsun, belli değerlere müştereken sahip olmamızı tevlid eder. Her halükarda bu nevi her bir ilişki, hatta iki kişi arasındaki bile, bu hüviyetiyle toplumsal ilişkinin her biri tarafından tanınması ve bilinmesini ve dolayısıyla belirli karşılıklı eylemin düzenli olarak bundan kaynaklanacağına dair her birinin bilgisini intaç eder. Bu eylem herbiri tarafından diğerinden beklenir ve talep edilir ve herbiri bunun başkasına karşı sürdürülmesini kendinden bekler ve talep eder. Bu suretle yavaş yavaş, bir kimsenin kendisini zorunlu hisssetiği fakat diğer tarafın onun da aynı şekilde yükümlü olduğunu düşüneceği ve bunu isteyeceğini bilerek kendisine çekidüzen verdiği "yükümlülükler"in yanısıra, herbir kişinin kendisi için taleb ettiği fakat aynı zamanda başkasına da tanıdığı "haklar"ın nüvesi teşekkül eder.

Bununla beraber, en âcil ihtiyaçlarımın farkına varıp bunları ne kendi irademle ne de doğal bir ilişki vasıtasıyla tatmin edemeyeceğim keyfiyetiyle karşılaştığımda bu durum bana ihtiyacımı tatmin etmek için birşey yapmak gerekliliğini; yani diğer insanlara yönelik herhangi bir mülahazanın değil, yalnızca zorunluluğun gerekli kıldığı ya da muhtemelen ihtiyacın şart koştuğu özgür etkinliğe girişmem gerektiğini ihsas eder. Bu durumu kavrar

kavramaz, bana ihtiyaç duyduğum birşeyi teslim etmeleri veya vermeleri için onları etkilemek üzere başka insanlar üzerinde çalışmam kaçınılmaz hale gelir. Muhtemelen sınırlı münferit durumlarda sâfî gereksinimlerim, sözgelimi bir parça ekmek veya bir bardak su durumunda olduğu gibi, karşılanacaktır. Bununla beraber, kural olarak, alile gibi bir Gemeinschaft benzeri ilişkide elde edilemeyen birşeyin, emek, hizmet veya daha önce emek veya hizmet karşılığı ücret olarak kazanılmış para ile temin edilmesi veya satın alınması gerekecektir.

Şimdi bir toplumsal ilişkiye, fakat bu kez farklı türde bir toplumsal ilişkiye, giriyorum veya zaten girmiştim. Bunun prototipi, mübadelenin, şeylerin veya —nesnelerle aynı mahiyete sahip olan ve bu nedenle de nesnelerle veya diğer hizmetlerle mübadele edilebilirliği haiz olduğu düşünülen— hizmetlerin alım ve satımının daha yüksek gelişmiş formu dahil, takas veya mübadeledir. Zihnî yönü ağır basan, dolayısıyla yönlendirici ögesi akıl olan her türlü eylem, kendisi için kıyas ve düşünce elzem olduğundan ve ona bir dayanak sağladığından bu türe dahildir. Bu tip takas veya mübadeleden neşet eden toplumsal ilişkiler, anlık bir müşterek irade gerektirdiklerinden, baskın bir biçimde geçici niteliktedirler. Bununla beraber, kısmen mübadele ediminin düzenliğinden kaynaklanan tekrarla ve kısmen de bir ya da her iki taraf adına tahakkukun gecikmesi nedeniyle bireysel edimin uzatılmasıyla süreklilik kazanmaya başlarlar. Bu son durumda, belirleyici özelliği tek yanlı veya karşılıklı bir "taahhüt" olan bir ilişki ortaya çıkar. Bu, açık bir biçimde tek bir tarafca dışa vurulmuş olsalar da, herşeyden önce karşılıklı taahhütlerden neşet eden yükümlülük veya karşılıklı bağımlılığı haiz gerçek bir toplumsal ilişkidir ve bu haliyle başkalarınca nihaî bir taahhüt olarak, ancak dolaylı şekilde anlaşılırlar.

Keza bize doğadan gelen ilişkiler de özleri itibariyle karşılıklıdırlar ve karşılıklı performansla gerçekleştirilirler. İlişkiler bu mütekabiliyeti husule getirirler ve onu talep ederler, gereksinirler

ve zorunlu hale getirirler. Bununla beraber doğal ilişki bizatihi özü gereği, öznelerinden veya üyelerinden zaman itibariyle daha erken bir orijine sahiptir. Böyle bir doğal ilişkide, sözkonusu olan ister arzu veya eğilimden, sevgi veya alışkanlıktan kaynaklanan, isterse yükümlülük hissinde içerilen akıl veya usdan kaynaklanan en basit ilişkiler olsun, eylemin meydana geleceği, ilişkiyle uyum içinde istemde bulunulacağı kendiliğinden âşikardır. Doğal istemin bu son tipleri birbiriyle değişir ve her biri Gemeinschaft'ın temeli olabilir.

Öte yandan, en saf ve en soyut sözleşme ilişkisinde âkid (sözleşen) taraflar o zamana kadar ve başka ahvalde bağımsız, ayrı, birbirlerinin yabancısı, hatta belki de başka bakımlardan muhalifi veya hasmı olarak düşünülür. *Do, ut des* (Vereceksin diye veriyorum) böyle bir ilişkinin yegâne ilkesidir. Senin için ne yapıyorsam bunu, senin benim için eş zamanlı, daha önceki, veya daha sonraki hizmetini etkilemenin bir aracı olarak yapıyorum. Fiilî ve gerçek anlamda yalnızca bunu istiyor, bunu arzu ediyorum. Amacım senden birşey elde etmektir; doğal olarak gönülsüzce katkıda bulunduğum veya yerine getirdiğim hizmetim bunun aracından başka bir şey değildir. Benim istemimi belirleyen sebeb sadece ve sadece daha önce söylenmiş ve tahmin edilmiş neticedir. Bu, ussal istemin en basit formudur.

İlk türden ilişkiler, Gemeinschaft kavramına diğer tiptekiler Gesellschaft kavramına dahil edilecek böylelikle her iki tip ilişki, Gemeinschaft ve Gesellschaft-benzeri ilişkiler birbirinden ayırd edilecektir. Gemeinschaft-benzeri ilişkiler, bir taraftan katılanlar adına bilgi veya istem, güç ve buyurganlık bakımından tam olmasa bile gerçek bir eşitliğin, diğer taraftan, bu noktalardan aslî ve zorunlu bir eşitsizliğin müşahede edildiği ölçüde farklılık gösterirler. Bu aynı zamanda Gesellschaft-benzeri ilişkiler için de sözkonusudur. Bu ayrımla uyum içinde, dostane toplumsal ilişki ve buyurgan türden toplumsal ilişkiyi ayırıyoruz. Şimdi bu farklılığı gözden geçirelim.

A. Gemeinschaft-benzeri İlişkilerde

(a) Dostluk Tipi. En basit dostluk tipi, kardeşçe, yoldaşça ve dostça birarada yaşayan bir çift tarafından temsil edilir ve galip ihtimalle, aynı yaşta, aynı cinsiyette ve ortak bir mizaçta olan tarafların aynı etkinlik içinde rol almaları veya aynı niyetlere sahip olmaları veya bir fikir etrafında biraraya gelmeleri halinde vücud bulur.

Efsane ve tarihte bu tür çiftlere sık sık rastlanır. Grekler, Aristo'ya izafe edilen parodoks çerçevesinde Achilles ve Patroclus, Orestes ve Pylades, Epaminondas ve Pelopidas'ınki gibi dostlukları onurlandırırlardı. Sözkonusu paradoks şudur: Dostları olanın dostu yoktur. Alman dili ve edebiyatında, mahiyetini Greklerin karşılıklı mutluluk ve keder olarak yücelttikleri bu tip düşünceleri, kardeşçe bir ilişki olarak nitelemek mutaddır. Bu niteleme fiilî gözlemden ziyade ideal düşüncesine dayanır, fakat kardeşlerin, bir saikten çok kökenleri nedeniyle, fiilen en muhtemel olduğu kadar en doğal arkadaş çiftlerini oluşturmaları halinde doğrudur.

(b) Buyurgan Tip. Günlük hayattaki gözlemlerin doğrulayacağı üzere, baba ile çocuk arasındaki ilişkiye toplumun bütün katmanları arasında, kültürün her aşamasında karşılaşılır. Çocuk ne kadar zayıfsa ve ne kadar yardıma muhtaçsa ilişkinin korumayla temsili de o denli büyüktür. Zorunluluğun doğurduğu koruma beraberinde kaçınılmaz olarak otoriteyi davet eder, çünki koruma ancak korunan tarafın koruyucunun yönlendirme ve hatta buyrultularına uyması halinde gerçekleşir. Her ne kadar her türlü otorite güç kullanımına doğru bir değişme eğilimi gösterse de, gerek anne gerekse baba ilişkisinin durumunda böyle bir eğilim sevgi ve şefkatle dizginlenir. Kökeni bitki ve hayvanlar aleminde olması hasebiyle, bu düşünce ve hislerin dozunu düzenli bir biçimde, başka herhangi sahiplenilen ve korunan kişiden ziyade, bir çiftin kendi çocuğu belirleleyecektir. Baba ilişkisinin genel karakteri, üveybaba, manevi baba, kimsesiz çocuklar yurdu sorumlusu ve

vâsi gibi örnekleriyle —babanın benzerleri olarak bunlar vesayet altındakilerle Gemeinschaft-benzeri ilişkide yasal anlamda zorunlu olarak onun yerini almasalar da— korumayı içeren benzer tipteki ilişkileri kapsayacak şekilde kolaylıkla genişletilebilir. Baba otoritesi bütün Gemeinschaft-benzeri ilişkilerin prototipidir. Bu, temeli itibariyle farklılık arzedebilirse de, özellikle rahiplik örneğinde doğurudur. Bu, öncelikle, babayı Olimpos'a veya gökyüzüne yerleştiren ve muhtemelen tanrıların ve insanların babasına sayısız çocuk izafe eden mitolojik düşüncelere dayanır. Yahut daha az hissî ve daha rafine hale getirilmiş biçiminde, baba politeizme karşı mücadelenin nerdeyse babayla özdeşleştirmeye çalıştığı sadece tek çocukla temsil edilir. Papa ünvanının (*Papa*, harfi harfine "baba") bütün piskoposların ilk kilisesinde Roma Kilisesi'ndeki ruhanî ağırlığının en yüksek noktasına çıkartılmış olması ve Doğu Kilisesi'nde özellikle yüksek rahiplere halk dilinde babalar (*Popen*) denmesi pek fazla şaşırtmaz. Aynı zamanda ruhanî otoriteyle çoğu kez karıştırılan ve ondan daha az kutsanmış olmayan dünyevî ve siyasî otorite, bir ülkenin babası tabirinde en yalın haliyle dışa vurulduğu üzere, kolaylıkla iyiliksever baba karakterine bürünür. Bununla beraber baba otoritesi yaşdan kaynaklanan otoritenin özel bir örneğidir ve yaşın saygınlık kazandırıcı niteliği en mükemmel bir biçimde kendisini baba otoritesinde dışa vurur. Bu, manevî âlemde dünyevî ve ruhânî bakımdan senatörlüğe atfedilen üstülünğü kolaylıkla izah eder.

(c) Karışık İlişkiler. Bir çok Gemeinschaft-benzeri ilişkide otorite ve dostluk esası birbirine karışmıştır. En önemli Gemeinschaft tipi ilişkilerde, ilişki evlilik olarak adlandırılsın adlandırılmasın, cinsel gereksinim ve üremenin yönlendirdiği erkek ve kadın arasındaki sürekli ilişkide, durum budur.

B. Gesellschaft-benzeri İlişkilerde

Dostluk ilişkisi ve buyurgan türden ilişki arasındaki farklılığa Gesellschaft-benzeri ilişkilerde de rastlanır. Bununla beraber

bu ancak otoritenin, gerek hizmet sözleşmeleri gibi bireyler arasındaki, gerekse bir başkanın veya yöneticinin kendileri üzerindeki otoritesinin tanınmasına, ister şarta bağlı olarak, ister kayıtsız şartsız, ona itaat edilmesine yönelik birçoklarının mutabakatiyle, serbest bir sözleşmeye dayanmasından kaynaklanabilir. Bu, gerçek bir kişi veya doğrudan, istem ve eylem gücünü haiz ve kendi bütünlüğüyle temsil edilebilen bir cemiyette, toplumsal örgütlenmede veya tüzel kişilikte birleşen bireylerden kaynaklanan kollektif bir kişilik olablilir. Gesellschaft-benzeri otorite, doruk noktasına modern devlette ulaşır; bu, birçok öncülünün demokratik devlet ortaya çıkana dek erişmek için çabaladığı ve Gesellschaft-benzeri temelin dışında gelişmeler kaydettiği bir zirvedir. Bununla birlikte basit Gesellschaft-benzeri ilişkide fiilî otorite, iş akdinde olduğu gibi, iki tarafın gücündeki farklılıktan neşet eder. Bu tip bir otorite, "işveren" ve "istihdam edilen" kişi arasında yapılmış sözleşmelerden ve aynı zamanda muzaffer ve mağlup arasındaki "barış andlaşmalarının" husule geldiği durumdan kaynaklanır. Bu zahiren bir sözleşme olmakla birlikte fiilen zorlama ve istismardır.

3. *Birlik*

İkinci toplumsal antite veya form kavramı birlik veya *Samtschaften* kavramıdır. Doğal, psişik ve toplumsal birlikleri birbirinden ayırıyorum. Kavramımız yalnızca toplumsal birliklerle ilgilidir, bununla beraber birlikler kısmen doğal kısmen psişik birliklere ve kısmen de her ikisine dayanır. Bu nedenledir ki, toplumsal bir birliğin esası birliğin temelini teşkil eden doğal ve psikolojik ilişkilerde bulunacaktır ve bilinçli bir biçimde istenip onaylanır. Bu fenomen her yerde, sözgelimi hayat ve alışkanlıklar, hurafeler ve din formunda olduğu gibi, bir halkın hayatında, birçok mütekabiliyet formunda ortaya çıkar. Bir halk kesimine, yani muayyen sınıflara, bulunması halinde üstünlük, soyluluk ve otorite bahşedilen belerleyici özellikte bilhassa açıktır. Bu işleve sahip bir belir-

leyici özellik halkın bilincinde kısmen objektif bir fenomen, kısmen de müsbet birşeydir. Hakim bir zümreye mensup olma bilinci kendisini gurur ve benzeri mağrur bir eda ile belirgin bir tarzda açığa vurur. Bunlar, sırasında, hakim zümreler bu hüviyetleriyle saygı görüp onurlandırdıkları ve üstünlüklerine hatta tanrısallıklarına inanıldığı sürece, otoritenin icra edildiği "aşağı" sınıfların itaat ve tahamülünü veya tevazuunu davet eden hislerdir.

Gemeinschaft ve Gesellschaft kavramları aynı zamanda birlik örneğine da uygulanırlar. Toplumsal birlik, Hint kast sisteminde en basit ve en naif haliyle dışa vurulduğu üzere, üyeler böyle bir kümelenmeyi doğa vergisi veya tabiatüstü iradenin ürünü olarak düşündükleri sürece Gemeinschaft özelliklerine saihiptir. Burada verili bir mesleğe karışmak doğmak kadar kaçınılmaz ve tabiidir ve meslekî zümre ya da grup, iaşeyi temin etme ile ilgili amaç ve aracın, bunun hırsızlıkla sürdürülmesi gerekse bile, korunup gözetilmesi gereken bir yükümlülük olan tevarüs edilmiş birşey olarak kabul edildiği geniş bir aileyle aynı öneme sahiptir. Tabaka ve zümrelere dayanan her nevi sistemde doğumla tesis edilmiş olan toplumsal ilişkilerden tam anlamıyla kurtulmak nadiren, hatta çok kere mümkün olmadığından (ve bu nisbette) bunun izlerine rastlamak mümkündür. Binaenaleyh, insan kural olarak, ebeveynin ve atalarının, ya da bir başka biçimde ifade edilmesi adet haline geldiği üzere, Tanrı'nın, onu yerleştirdiği toplumsal statülere —değiştirilmesinin mümkün olmadığı anlaşıldığında bir alışkanlık halini alıp hafiflemekle beraber— bir yük olarak hissedilse de taşınması gereken bir kader veya kısmet gibi boyun eğer. Gerçekten de bu sınırlar dahilinde, daha önemsiz bir zümre olarak tanınsa bile, bu zümreyi olumlayan entellektüel bir bilinçlilik husule gelebilir. Bu entellektüel dayanak kısmen grup kendisini, kimi üstünlük ve meziyetlerinden —ki eksiklikleri baskın grupta farkedilip şikayet konusu yapılır— dolayı bol bol överken kendini dışa vurur. Kısmen de, diğer yüceltilen veya yöneten zümrelerin en azından muadili olarak düşünülen, grubun, sözgelimi sa-

nat, zenaatkârlık ve hüner gibi özel bilgi ve maharetine ilişkin bilinçliliğinde kendisini ifade eder.

Toplumsal bir birliğin bilinci, kendi karakteristiği olduğunu bildiği ve iddia ettiği belirli ve önemli amaçlara ulaşmaya yöneldiğinde farklı neticeleri haizdir. Bu bir halkın toplumsal kesimlerinin birbirlerine karşı sınıflar olarak cephe aldığı siyasî ve entelektüel mücadelede belirgin bir biçimde gerçekleşir. Bir üstünlük hissi olarak otorite bilinci bir sınıfı, aşağı sınıfı kendi yerinde kalmaya zorlayacak kadar güçlü bir konuma yerleştirdiği veya buna yol açtığı nisbette, bu sonuncusu da o ölçüde eşitliğe ulaşmak için çabalayacak ve dolayısıyla sınırlamaya ve ortadan kaldırmaya çalıştığı hakim sınıfa, baskı ve kibri nedeniyle öfkelenmeye başlayacaktır.

Bu sürece ister sınıf mücadelesi (*Klassenkampf*), isterse zümreler arasındaki mücadele (*Ständekampf*) denilsin bunun pek bir önemi yoktur. Zümreler arasındaki mücadele genellikle daha önce vuku bulur, daha az radikaldir ve geciktirilebilir. Aşağı zümreler hakim zümrenin iktidarda kalmasına ses çıkarmaksızın, sadece hayatın nimetlerinden pay alma ve otoritenin temellerine katılma fırsatı için mücadele ederler. Hakim zümre ise, kendi ehilliğini ilan ederek ve aşağı zümrelerinkini tahkir ederek ve bu aşağı zümrelere boyun eğdirmek için çaba sarfederek iktidarda kalır.

Sınıf mücadelesi çok daha şiddetlidir. Ne zümre ne de doğal efendi tanır. Mülksüz olduklarını ve bu nedenle sindirilip bastırıldıklarını düşünen bütün sınıfın bilincinin merkezini toprak ve arazide ve bütün iş araç-gereçlerinde Gemeinschaft tipi mülkiyet ideali tutar. Bu sonuncuları [iş araç-gereçleri] ticaretle kazanılmış veya varlıklı sınıf olarak mülksüz sınıftan ayrılan küçük azınlığa "yasa" gereği ait olan veraseten intikal etmiş mülkiyet yoluyla elde edilmiştir. Dolayısıyla sınıf mücadelesi, zümreler arasındaki mücadeleden daha bilinçli ve daha genel bir hüviyet kazanır. Bununla birlikte, belirli bir mücadele formu olmasa bile, kendisini çok çeşitli şekillerde hissettiren mukabil bir bilinçlilik vardır. Mülksüz büyük kitleler kendilerini halk (*Volk*) olarak düşünme-

yi tercih ederler; mülkiyeti ve kullanımını denetiminde tutan küçük zümre kendisini toplum olarak —her bir ifade genele şamil olsa da— düşünür. Zümre örneğinde olduğu gibi, "halk" Gemeinschaft'ı temsil eder; toplum, tıpkı sınıf gibi, burda kullanıldığı anlamda, Gesellschaft'ın temel karakteristiğidir.

4. Toplumsal Örgütlenme

Saf veya teorik sosyolojinin üçüncü ve en önemli kategorisi toplumsal bir küme veya birlik gibi başka birçok isimle bilinen toplumsal örgütlenme veya tüzel kişiliktir. Bu ne doğal, ne de psişik bir fenomen olarak anlaşılabilecek birşey değildir. Bütünüyle ve temeli itibariyle toplumsal bir fenomendir ve münferit bireylerden teşekkül ettiği düşünülmelidir. Belirleyici özelliğini, bütünleşik istem ve eylem kapasitesi, yani en açık bir biçimde karar alma yeterliliği olarak görülen bir kapasite oluşturur. Nasıl ki düşünen birey, karar vermeye muktedirse, sürekli olarak mutabakata vardıklarında veya umumun iradesi olarak belirli bir istemin baskın olması ve bu hüviyetiyle tanınması veya kâfi uzlaşmanın toplumsal örgütlenmenin ya da tüzel kişiliğin iradesi olması ölçüsünde mutabakata vardıklarında münferit bireylerden müteşekkil bir grup da bu güce sahiptir. Dolayısıyla böyle bir grubun istemi bütün bir toplumsal örgütlenmenin veya tüzel kişiliğin arkasında durduğu gerçek bir kişinin istemiyle temsil edilebilir. Toplumsal örgütlenmeler veya tüzel kişilikler üzerine mülahazalarımızı sürdürürken aşağıdaki gözlemlerde bulunabiliriz:

(1) Bir toplumsal örgütlenme veya tüzel kişilik, bunların toplumsal ilişkiler olması şartıyla, doğal ilişkilerden kaynaklanabilir. Bu çerçevede, insanları kucaklayan en yaygın ve en tabiî bağ durumundaki akrabalık nazarı dikkatimizi celbeder. Bundan husule gelen ve müşterek hayatın orijinal formu olarak, bilinen bütün halklar arasında yaygın olan en önemli toplumsal örgütlenme veya birliktelik grubu akrabalık kümesi, boy, kabile veya bu kadim birlik yahut birim her ne isimle anılırsa odur.

Yetişkin insanların topluluğunun kadınları içerip içermeme-

si, meclislerinin Tanrı'nın mefruz bir iradesiyle kutsanan uzlaşmayla sonuçlanıp sonuçlanmaması, bir önder veya başkanın iradesine katılıp onun gönüllü olarak benimsenip benimsenmesi sözkonusu edilmeksizin, bu şartlar altında salt birarada olma hissini aşan birşeye doğru gelişip olgunlaşan bir şuur nüvesi şekillenmeye başlar ve bu toplulukta kalıcı bir benlik veya ego teessüs eder ve olumlanır.

(2) Toprakla müşterek bir ilişki akraba olabilecek veya kendilerinin akraba olduklarına inanabilecek insanları birleştirmeye mütemayildir. Komşuluk, birlikte yaşama keyfiyeti, birliklerinin temelidir; kararlar akıl verme ve enine boyuna düşünüp taşınmalarla verilir. Burada yine dostluk ve otoritenin ilkeleri geçerli olacaktır. Bu tip birliğin göze çarpan örneği, elbirliğiyle işlenen toprağın ekilip biçilmesinde, köy arazilerinin müşterek mülkiyetinde, köyün iştirak halinde sahip olduğu meralarda ve muhtemelen başlangıçta tek bir birliği oluşturmuş olan münferit civar köylerin birliğini temsil etmeye başlayan *Marksgemeinschaft*'ta zirvesine ulaşan kırsal köy topluluğudur.

Kırsal köy topluluğu çoğu kez büyük bir aile veya kabile ile özdeştir, fakat ne kadar yabancı unsur dahil edilirse o ölçüde akrabalık özelliklerini kaybeder. Arazi ve toprak ve birlikte yaşama bağı, müşterek nesep bağıyla önce birlikte seyreder, daha sonra gitgide onun yerini almaya başlar. Bilhassa, yabancı bir kabile ve onun önderleri bir mıntıkanın fatihleri olduklarında, ve öncekileri ortadan kaldırmaksızın veya yerlerinden etmeksizin, iki gruptan yeni bir halkın (*Volk*) hamurunu yoğurarak, denetim makamlarını kendilerine tâbi kıldıklarında, birisi yeni efendilere boyun eğse de bu eğilim kendisini hissettirir. Bir toplumsal örgütlenme veya tüzel kişilik olarak, köy topluluğunun mevcudiyeti mutad olduğu üzere bir dostluk formunda sürer. Mamafih böyle bir köy topluluğu feodal lordların güç ve haklarıyla değişikliğe uğrayabilir.

(3) Kasabadaki daha yakın ve içli dışlı birlikte yaşama biçiminde, dostluk ve birlikte faaliyette bulunma niteliği yeni bir se-

viyeye ulaşır. Birlikte yaşama, müşterek doğaya daha az bağımlılık göstermeye başlar. Kan bağıyla birbirine bağlı olmayan insanlar, kasabalarda toplanmaya başlarlar. Bunlar başlarda sakinlerinin savunma ve aralarındaki barış ve düzenin sürdürülmesi için birlikte faaliyette bulunmaya ve böylelikle ya bir lordun yönetiminde yahut da eşit haklara sahip yurttaşlar olarak siyasî bir topluluk oluşturmaya zorlandıkları köylere veya müstahkem mevkilere kapatılmış insanlardı. Bu, kasaba (*Stadt*) topluluğunun—kamu tüzel kişiliğine (*Gemeinwesen*) dönüşmüş olan *Polis*'in büyük görevi ve hizmetiydi. Ki bu daha sonra Avrupa'da ve başka yerlerde onun karakterini ve ismini zamanımızın bütün tüzel kişiliklerin en güçlüsü olan devlete (*Staat*) miras bırakacaktır. Bu kendi kendini yöneten insanlar topluluğu, dinî birlik (*Ekklesia*), Roma ve Roma sonrası dönemin diğer büyük kamu tüzel kişisi (*Gemeinwesen*), Kilise'ye ismini vermiş ve benzer şekilde bütün dünyaya görkemli gücünü yaymıştır.

Bahis konusu toplumsal gruplar ve topluluklar, birlikte aidiyetin orjinal durumundaki —ki kavramımızın penceresinden bakıldığında bu Gemeinschaft'tır— köklerini muhafaza ederler. Gerçekten de, ortak varolma, yaşama ve çalışmanın orjinal durumu değişse bile, fikrî ve siyasî biçimini ve birlikte faaliyette bulunmaya ilişkin işlevlerini koruyup bunları yenilemeye muktedirdir. Dolayısıyla müşterek bir dille birarada tutulduğunu hisseden bir halk, ulusal bir birikte biraraya getirildiğinde veya hatta yalnızca bir ulus olmaya çalışırken bile, ulusal bilinç ve gururla güçlendirilebilecek, fakat aynı zamanda bu suretle başlangıçtaki nevi şahsına münhasırlığını yitirebilecek bir birimle veya *Volksgemeinschaft*'la temsil edilmeyi arzu edecektir.

5. *Kapitalistik, Orta Sınıf veya Burjuva Toplumu (bürgerliche Gesellschaft)*

Bu gelişme esnasında, birlikte yaşamanın istinat ettiği orjinal temelde sürekli bir değişim vuku bulduğundan, Gemeinschaft'ın

orjinal nitelikleri kaybolabilir. Bu değişim çoğu kez bireycilik olarak nitelendirilen şeyle en yüksek noktasına ulaşır. Bu gelişmeyle toplumsal hayat bütünüyle ve kendiliğinden ortadan kaybolmaz, fakat Gemeinschaft'ın toplumsal hayatı zarar görür ve yıpranır ve daha önce birlikte çalışmış olan ve birbiriyle ilişkide ve edimde bulunan kişilerin ihtiyaçlarından, menfaatlerinden, arzularından ve kararlarından yeni bir fenomen başgösterir. Bu yeni fenomen, "kapitalistik toplum", gücünü artırır ve yavaş yavaş üstünlük kazanır. Yayılım itibariyle, deyiş yerindeyse sınırsız olduğundan ve kozmopolitleşme eğilimi gösterdiğinden birçok fenomenin en belirgin formu sosyolojik Gesellscahft kavramıyla temsil edilir.

Büyük bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Daha önce hayatın bütünü halk temelinden beslenmekte ve kaynağını burada bulmaktaydı, halbuki, uzun bir süreçle kapitalistik toplum bu halkın bütünlüğünü hatta bütün insanlığı kaplamaktadır. Bir kişiler ve aileler topluluğu olarak bu, esas itibariyle, ekonomik karakteri haiz bir birliktir ki, öncelikle, toprak ve sermaye olarak her türden emtianın üretiminin zorunlu araçlarını temsil eden servete iştirak edenlerden müteşekkildir. Hakikî veya hayalî akrabalık bağlarıyla tayin edilen mahdut veya uçsuz bucaksız sınırlar dahilinide, dil topluluğunun en değerli işareti olduğu varoluştan devletini, bir başka deyişle, istem ve eylem gücünü haiz bir kasaba topluluğuna benzerlik arzeden bir birlik türünü inşa etmektedir. Kapitalistik orta-sınıf devleti olarak inkişaf etmekte ve görünen nihayetinde kusursuzluğuna toplumsal devlette erişmektedir. Devleti, amaçlarına erişmenin bir aracı olarak görmektedir ki, destekleyicilerine statü ve onur bahşeden entellektüel tavır ile kişilik ve mülkiyetinin korunması aynı önemi haizdir.

Bununla beraber, bu kapitalistik orta sınıf toplumu halkın (*Volk*) tam karşıtında yeralan Gesellschaft birliği olarak nevi şahsına münhasır niteliğini kabul edemediğinden ya da deyiş yerindeyse, kendi bayrağını çekerek bu farklılığı ilan edemediğinden,

mevcudiyetini, ancak rehberlik ettiği halkın bütünüyle özdeş olduğunu, onun temsilcisi ve savunucusu olduğunu iddia ederek ileri sürebilmektedir. Bütün yurttaşlara eşit siyasî haklar bahşetmekle sona ermeyen bu süreç, dar ve gerçek Gesellschaft'ın servet tekeliyle halkın sefaleti arasındaki sürekli genişleyen uçurumu belli bir ölçüde kapatmaktadır; bununla birlikte uçurumun aslî karakterini değiştirmesi mümkün değildir. Gerçekten de, "toplumsal sorun" bilincini yaygınlaştırıp güçlendirerek onu daha da derinleştirmektedir.

Kasaba ve daha büyük ölçüde şehir hayatıyla teşvik edilen siyasî ve diğer entellektüel örgütlenme vasıtasıyla Gesellschaft bilinci gitgide büyüyen bir insan kitlesinin bilinci haline gelmektedir. İnsanlar gittikçe daha da fazla devleti, durumlarını iyileştirmek, azınlığın servet tekelini kırmak, hasıladan bir pay elde etmek için kullanılan bir araç ve vasıta olarak görmeye başlıyor. Dolayısıyla, işçinin makul ihtiyaçları nisbetinde bir hisse ve üretimdeki önderlerin tüketim için ayrılacak belli mallardan paylarını almalarına izin verilecektir ve sürekli müşterek kullanıma konu şeyler —halka veya onların örgütlenmiş birliklerine, yani devlete aidiyetini ifade eden— Gesellschaft'ın müşterek mülkiyeti olarak muhafaza edilecektir.

Seçilmiş Kaynakça

Anderson Nels and Eduard C. Lindeman, *Urban Sociology* (New York: 1928).

Ashley W.A., "The Beginnings of Town Life in the Middle Ages", *Quarterly Journal of Economics*, Cilt, X (1896).

Ballard A. Domesday, *Boroughs* (Oxford:1904).

Ballard A. and James Tait, *Borough Charters* (Cambridge: 1923).

Georg von Blow, *Territorium Und Stadt* (Munich, 1923).

———"Die Entstehung des modern Kapitalismus und die Hauptstadte", *Schmoller's Jahrbuch* XLIII (1919).

———"*Das altere deutsche Stadtewesen und Bürgertum*", *Monographien zur Weltgeschichte* (Leipzig: 1898).

Donald J. Bogue, *Population Growth in Standard Metropolitan Areas: 1900-1950* (Washington: 1953).

Burgess E.W. *The Urban Community* (Chicago: 1926).

Coulanges Fustel de, *La cite antique*, Çev. Willard Small (28. Basım) Paris: 1924.

Davic Maurice R., *Problems of City Life* (New York: 1932).

Dickenson Robert E., *The West European City* (Londra: 1951).

Fowler W.W., *The City-State of the Greeks and Romans* (Londra 1895).

Geddes Patrick, *Cities in Evolution* (Londra: 1915).

Gerlach W., *Die Enstebungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland* (Leipzig: 1913).

Glotz Gustav, *La cite greque* (Paris: 1928) Çev. N. Mallison (Londra 1929).

Hawley Amos, *Human Ecology* (New York: 1950).

Hegel Karl, *Geschichte der Stadteverfassung von Italien seit der Zeit der rümischen Herrschaft bis zum Ausgang des zwölften Jahrhunderis* 2 cilt (Leipzig: 1847).

———*Stadte und Gilden in den germanischen Völkern im Mittelalter,* 2 cilt (Leipzig: 1891).

Hurd Richard M., *Principles of City Land Values* (New York: 1924).

Keutgen F., *Untersuchungen über den Ursprung der deutschen Stadtverfassung* (Leipzig: 1895).

———*Urkunden zur stadtischen Verfassungsgeschichte* (Leipzig: 1901).

Kneedler Grace, "Functional Types of Cities", *Public Management* (1945).

———"Economic Classification of Cities", *Municipal Yearbook* (1945).

Maunier Rene, *L'Origin et la funcation economique des villes* (Paris: 1910).

Maine Henry Sumner, *Village Communities in the East and West,* 7. baskı (Londra 1913).

Maitland F.W., *Township and Borough* (Cambridge: 1898).

Mumford Lewis, *The Culture of Cities* (New York: 1938).

Munro William, *Municipal Goverment and Administration* (New York: 1926).

———"The City", *Encyclopedia of the Social Sciences.*

Ogburn William F., *Social Characteristic of Cities* (Chicago: 1937).

Park Robert E. and Others. *The City* (Chicago: 1925).

Petermann Theodor, "Die geistige Bedeutung der Grosstadte, *Die Gross-stadt* (Dreszden: 1903).

Peterson Elmer (Ed.) *Cities are Abnormal* (Norman, Okla.: 1946).

Pirenne H., *Medieval Cities* (Princeton: 1925).

Preuss Hugo, *Die Entwicklung des Deutschen Stadtewsens* (Leipzig, 1906).

Quinn James A., *Human Ecology* (New York: 1950).

Ritschel S., *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verbaltniss* (Leipzig: 1898).

———*Das Burggrafenamt* (Leipzig: 1905).

———*Die civitas auf deutschen Boden* (Leipzig: 1894).

Rostovtzeff Michael, "Cities in the Ancient World" *Urban Land Economics* Richard T. Ely (Ed.) (Ann Arbor: 1922).

Schlesinger Arthur Meier, *The Rise of the City* (New York: 1933).

Simmel Georg, *Die Grosstadte und das Geistesleben* (Dresden: 1903).

Sohm R., *Die Entstebung des deutschen Stadtewesens* (Leipzig: 1890).

Spengler Oswald, *The Decline of the West* (New York: 1926-1928).

Strong Josiah, *The Twentieth Century City* (New York: 1898).

Taylor Graham Romeyn, *Satellite Cities: A Study of Industrial Suburbs* (New York: 1915).

Thompson J.G., *Urbanization: Its Effects on Goverment and Society*, (New York: 1927).

Toulmin H.A., *The City Manager* (New York: 1915).

Weber Adna F., *Growth of Cities in the Nineteenth Century* (New York: 1899).

Waentig H., "Die Wirtschaftliche Bedeutung der Grosstadre" in *Die Grosstadt.* (Ed) Th. Petermann (Dresden: 1903).

White Leonard D., *The City Manager* (Chicago: 1927).

Wilcox Delos F., *The American City* (New York: 1906).

Wirth Louis, "Urbanism as a Way of Life," *American Journal of Sociology* (1938).

———"The Urban Society and Civilization," *A.J.S.* (1940).

Woods Robert A., *The City Wilderness: A Settlement Study of South End, Boston* (Boston: 1898).